

CENTRE INTERUNIVERSITAIRE
D'HISTOIRE CONTEMPORAINE

INTERUNIVERSITAIR CENTRUM
VOOR HEDENDAAGSE GESCHIEDENIS

Cahiers 81 Bijdragen

J. HANNES

DE ECONOMISCHE BEDRIJVGHEID
TE BRUSSEL, 1846-1847.
CONTROLE EN AANVULLING
VAN DE NIJVERHEIDSTELLING
VAN 15-10-1846.

1975

ÉDITIONS NAUWELAERTS
LEUVEN - LOUVAIN

BÉATRICE-NAUWELAERTS
PARIS

COMITÉ DIRECTEUR
DU CENTRE
INTERUNIVERSITAIRE D'HISTOIRE CONTEMPORAINE

BESTUURSCOMITÉ VAN HET
INTERUNIVERSITAIR CENTRUM VOOR
HEDENDAAGSE GESCHIEDENIS

- R. DEMOULIN, Université de Liège, président
J. BARTIER, Université Libre de Bruxelles
H. HAAG, Université Catholique de Louvain
L. WILS, Katholieke Universiteit Leuven
E. WITTE Vrije Universiteit Brussel
R. VAN EENOO, Universiteit Gent, secretaris-penningmeester

CENTRE INTERUNIVERSITAIRE
D'HISTOIRE CONTEMPORAINE

INTERUNIVERSITAIR CENTRUM
VOOR HEDENDAAGSE GESCHIEDENIS

Cahiers 81 Bijdragen

J. HANNES

DE ECONOMISCHE BEDRIJVGHEID
TE BRUSSEL, 1846-1847.
CONTROLE EN AANVULLING
VAN DE NIJVERHEIDSTELLING
VAN 15-10-1846.

1976

ÉDITIONS NAUWELAERTS
LEUVEN - LOUVAIN

BÉATRICE-NAUWELAERTS
PARIS

INLEIDING

In dit werk ligt de nadruk op het kritisch onderzoek van statistische gegevens: de gepubliceerde nijverheidstelling betreffende Brussel in 1846 en de door ons uitgevoerde controletellingen op basis van de rollen der patentbelasting van de jaren 1846 en 1847. De interpretatie van de verzamelde gegevens werd beperkt tot enkele algemene vaststellingen i.v.m. de economische en sociale situatie te Brussel in die jaren en tot wat nodig bleek om de bruikbaarheid van sommige inlichtingen te illustreren.

Het doel van het onderzoek is de betrouwbaarheid omschrijven van de historisch belangrijke industrietelling en tegelijkertijd het zoeken stimuleren naar bronnen, die toelaten de aangetoonde gebreken te verbeteren en leemten aan te vullen.

De historische kritiek van statistische gegevens beweegt zich inderdaad op twee vlakken: enerzijds de studie van de al of niet gepubliceerde statistische bronnen en anderzijds het kritisch samenstellen van primaire statistieken steunend op informatie uit bronnen van de meest diverse oorsprong en aard. De twee vlakken lopen in elkaar over omdat de interne en externe kritiek, toegepast op het beschikbare cijfermateriaal, doorgaans alleen maar de tekortkomingen kan aantonen, zonder preciese aanduiding van de betrouwbaarheidsgrenzen. Een werkelijke controle onderstelt een nieuwe en van de eerste onafhankelijke telling. Na onderzoek van de omstandigheden waarin en de wijze waarop cijfergegevens werden verzameld, kunnen we eventueel vermoeden waar de data gebreken vertonen en kunnen zelfs fouten worden aangeduid, maar daarmee is nog geen correctie aangebracht en de bruikbaarheid van de gegevens is evenmin toegenomen.

Nu steeds meer kwantitatieve gegevens in historische onderzoekingen worden betrokken, moet de aandacht in de eerste plaats gericht zijn op het kritisch onderzoek van die informatie. Het heeft geen zin gesofisticeerde technieken aan te wenden en te verwijzen naar verfijnde theorieën, als de basisgegevens ongekend grote gebreken vertonen. Het zal moeilijk zijn de beschikbare statistieken te ontdoen van de ingebouwde gebreken. Met des te meer zorg dient dan gezocht naar betere informatie en moeten cijferreeksen worden samengesteld die wel voldoen aan de essentiële eisen, gesteld door de historische kritiek. Er zijn mogelijkheden, bronnen dus die bepaalde aspecten van de historische realiteit waarheidsgetrouw belichten. De verwerking ervan is moeilijk en tijdrovend.

Maar welke aandacht wordt in de zgn. exacte wetenschappen niet besteed aan het nauwkeurig meten van de geobserveerde verschijnselen? De spectaculaire vooruitgang in die disciplines is een bewijs van de degelijkheid van de gevolgde werkwijze.

Het hier voorgestelde onderzoek heeft uiteraard een beperkte draagwijdte. Dank zij enige archivalia kon de uitvoering van de nijverheidstelling in Brussel gevolgd worden. Het gevonden vergelijkingsmateriaal bracht telfouten aan het licht maar vooral gebreken in de organisatie van de tellingsactiviteiten. Het aanwijzen van de zwakke plekken in de telling is een eerste stap, belangrijker is het aanbrengen van verbeteringen of aanvullingen. Het lag voor de hand daarvoor de registers van de patentbelasting te gebruiken. Om de datum van 15 oktober 1846 zo dicht mogelijk te benaderen werden de patentregisters van 1846 en van 1847 uitgeteld.

Het is niet mogelijk alle aspecten van de nijverheidstelling te onderzoeken met de patentregisters. De meeste aandacht ging naar het aantal bedrijven. Voor een onderzoek van de tewerkstelling en de uitrusting van de bedrijven, kan het patent voor slechts een beperkt aantal sectoren gebruikt worden. Daar staat dan tegenover dat met het patent andere aspecten van de economische en sociale situatie kunnen bestudeerd worden. De belangrijkste resultaten werden in de Bijlagen samengebracht.

De groepering van de beroepen in sectoren kan arbitrair genoemd worden. Vermits de details per beroep worden verstrekt blijft iedere gewenste hergroepering mogelijk.

Slechts enkele bepalingen van de ingewikkelde wetgeving op het patent worden in dit werk besproken. Een volledige uiteenzetting over alle beperkingen en mogelijke problemen bij het gebruik van de patentboeken is uitgesloten, omdat vrijwel ieder beroep aan bijzondere bepalingen onderworpen was. In Bijlage I wordt per beroep verwezen naar de wetgeving.

1. DE TELLINGEN VAN 15 OKTOBER 1846

a. Voorbereiding

Na langdurige en ernstige voorbereidingen werd op 15 oktober 1846 in ons land een eerste algemene telling doorgevoerd van de bevolking, de landbouw en de nijverheid ¹. Gedurende bijna 17 jaar had het landsbestuur zich tevreden gesteld met de twijfelachtige gegevens, verzameld door de onderscheidene ministeriële diensten. Over landbouw en nijverheid was men slecht ingelicht, over het bevolkingscijfer — zo belangrijk voor de administratie, zowel voor de belastingen als voor de militie, de verkiezingen, enz. — bestond geen zekerheid. Dat bevolkingscijfer was alleen gekend door berekening per gemeente van het jaarlijks saldo van geboorten, overlijdens en migraties ². De basis voor de berekening was de volkstelling van 1829 (bevolkingscijfer van 1-1-1830) ³. Vele argumenten konden worden aangehaald om de waarde van de aldus berekende cijfers in twijfel te trekken. De woonstveranderingen waren slecht gekend; zeer veel personen verlieten hun domicilie zonder verwittiging, zonder adres na te laten, zonder elders hun komst te melden. Daarenboven werd vermoed dat sinds de onafhankelijkheid en precies ook wegens de opstand, een ongekend aantal Nederlanders naar hun land waren teruggekeerd. De industriële expansie had een migratiebeweging teweeggebracht die het berekenen van het bevolkingscijfer op basis van de toch al summiere gegevens van 1830 helemaal onzeker maakte. Vele gemeentebesturen gaven moedwillig een te klein bevolkingscijfer op om een kleiner aandeel in de belastingen te moeten betalen en vooral om minder soldaten te moeten leveren ⁴. Volgens A. Quetelet werd (in 1843) het bevolkingscijfer met ongeveer 10 % onderschat ⁵. Achteraf zou blijken dat het niet zo'n vaart liep. Het verschil tussen het berekend bevolkingscijfer en de op

¹ De voorbereiding kan het best gevolgd worden in „Résumé des procès-verbaux des séances de la commission centrale de statistique”, verschenen in: „Bulletin de la commission centrale de Statistique”, delen I en II.

² De resultaten vindt men in: „Statistique de la Belgique. Population — Relevé décennal, 1831 à 1840. Mouvement de l'état civil de 1840. Publié par le Ministre de l'Intérieur”. Bruxelles, 1842, 319 p. Vanaf 1841 verscheen jaarlijks een meer gedetailleerde „Statistique de la Belgique. Population. Mouvement de l'état civil pendant l'année”.

³ Deze telling is zeer onvolledig uitgegeven door A. QUETELET en F. SMITS, „Recherches sur la reproduction et la mortalité de l'homme aux différents âges et sur la population de la Belgique...”. Brussel, 1832.

⁴ Bulletin de la commission centrale de statistique, I, pp. 575-578.

⁵ A. QUETELET „Sur la répartition du contingent des communes dans les levées de la milice”. Bulletin de la commission centrale de statistique, I, p. 363.

15-10-1846 getelde bevolking bedroeg slechts 38.634 personen. Per provincie waren de verschillen in verhouding wel groter ⁶. Zelfs in een stad als Brussel, waarvan de bevolking nog geteld werd in 1835 en 1842, kende men geen juiste cijfers. In een brief van 30 oktober 1846 vraagt de burgemeester aan de gouverneur van de provincie blanco bevolkingsregisters te willen laten opsturen voor een bevolking die hij schat op 112.500 ⁷. Het waren er 123.874. In 1842 had men zich eveneens vergist: eind 1841 berekende men het aantal inwoners op 111.650 en op 15 maart 1842 kwam het cijfer 115.621 uit de bus ⁸.

Het Koninklijk Besluit van 29-9-1828 (aangevuld door het K.B. van 3-9-1829) dat de telling van 1829 beval, stipuleerde tevens dat deze om de 10 jaar zou herhaald worden. Het K.B. van 8-4-1839 verschoof de telling echter naar 1847 en van dan af zou de bevolking om de 12 jaar geteld worden. Het wachten viel sommige personen wel erg zwaar en vanaf de stichting van de Centrale Commissie voor de Statistiek (K.B. van 16-3-1841) hebben vooral A. Quetelet en X. Heuschling aangedrongen bij de minister van Binnenlandse Zaken om zo vlug mogelijk een „inventaris”, vooral op demografisch gebied, te doen opmaken ⁹. Toen de stad Brussel in 1842 besloot een volkstelling te houden, vroeg en bekwam de centrale commissie de toelating om met de stadsdiensten samen te werken ¹⁰. Deze operatie werd beschouwd als een uitstekende voorbereiding op de later te houden algemene volkstelling. De centrale commissie zond dan ook vier afgevaardigden om de telling te leiden, nl. Quetelet, Smits (later vervangen door Sauveur), Ducpétiaux en Heuschling ¹¹. Daarnaast stelde het departement van Binnenlandse Zaken 8 bedienden ter beschikking om de gemeentelijke agenten te helpen bij het uitdelen en ophalen van de tellingsformulieren. De formulieren waren gedrukt naar een door de centrale commissie voorgesteld model.

In de zitting van de centrale commissie van 19-4-1843 stelt Quetelet voor de voorbereiding van een algemene volkstelling aan te vatten, naar

⁶ Statistique de la Belgique. Population — Recensement général (15 oct. 1846). p. XX.

⁷ Stadsarchief Brussel. Politie, „Statistique 12”.

⁸ Statistique de la Belgique. Mouvement de l'état civil. 1841 en 1842.

⁹ Bulletin de la Commission Centrale..., t. I, p. 28 en pp. 575-578./d. t IV, pp. 145-147.

¹⁰ De telling werd uitgevoerd op 15-3-1842. De resultaten werden gepubliceerd door A. QUETELET, „*Sur le recensement de la population de Bruxelles en 1842*” Bulletin de la C.c., t. I, pp. 27-163. Hierin vindt men ook een uitvoerig verslag over de wijze waarop de telling werd uitgevoerd (pp. 29-31). Aansluitend bij deze telling, met gebruikmaking van onuitgegeven cijfers, dienen volgende publikaties vermeld: X. HEUSCHLING, „*Des naissances dans la ville de Bruxelles, considérées dans leur rapport avec la population*”, Bulletin de la C.c., t. I, pp. 165-205. F. DUCPÉTIAUX, „*Des décès dans la ville de Bruxelles, considérés dans leur rapport avec la population*”, Bulletin de la C.c., t. II, pp. 157-203.

¹¹ Bulletin de la C.c., t. I, p. 499 (Verslag van de zitting van 2 maart 1842).

het voorbeeld van de telling te Brussel ¹². Van een landbouw- en nijverheidstelling werd dan nog niet gesproken. Daar het echter toch de taak was van de centrale commissie om een „Algemene Statistiek” samen te stellen, handelend over alle mogelijke belangrijke verschijnselen, is de idee van een telling van die sectoren wel vlug gerijpt. Reeds in de zitting van 8-11-1843 worden voorstellen in die zin gedaan en wordt er op aangedrongen de drie tellingen gelijktijdig uit te voeren ¹³. Subcommissies werden samengesteld om de diverse mogelijkheden te onderzoeken. De provinciale commissies voor de statistiek, ingericht door het K.B. van 6-4-1843, werden bij het voorbereidend werk nauw betrokken ¹⁴. Zij dienden o.m. de gegevens op te sporen, verzameld maar nooit gecoördineerd of gepubliceerd, van de algemene volkstellingen van 1801, 1806, 1811, 1816 en nadere details te bezorgen over de telling van eind 1829. Tevens moesten zij hun oordeel uitspreken over de waarde van de „proef”-telling te Brussel in 1842. Om de degelijkheid van het werk te waarborgen, werd door de centrale commissie voorgesteld dat de Overheid de onkosten op zich zou nemen en niet de gemeenten, die wel eens geneigd zouden kunnen zijn al te zeer te besparen. De oorspronkelijke raming van de uitgaven voor het Rijk, nl. 60.000 fr. ¹⁵, zal later gebracht worden op 386.000 fr., te betalen door de staat en 131.100 fr. door de gemeenten, of samen 499.100 fr. ¹⁶. In werkelijkheid zullen de onkosten oplopen tot 612.000 fr. ¹⁷.

In januari 1845 werd de controle van de huisnummering bevolen. In juni van hetzelfde jaar waren de commissies klaargekomen met hun voorbereidend werk en men meende dat de tellingen konden gehouden worden op 31-12-1845 ¹⁸. Om budgettaire redenen is dat niet doorgegaan. Daarenboven was het een slecht landbouwjaar geweest en kon gevreesd worden dat de landbouwtelling weinig nut zou hebben. De tellingsdatum werd dan verschoven naar 31-12-1846. De nog resterende tijd werd gebruikt om een laatste test uit te voeren, nl. op 31-12-1845 werd een algemene (drievoudige) telling te St.-Jans Molenbeek uitgevoerd ¹⁹. Die telling is nuttig geweest. Het bleek namelijk dat twee vragen van de

¹² *Ibid*, t. I, p. 554.

¹³ *Ibid*, t. II, afdeling 2, pp. 2-17.

¹⁴ *Ibid*, t. I, pp. 571-578.

¹⁵ *Ibid*, t. I, p. 578 (brief van 28-7-1843).

¹⁶ *Ibid*, t. II, p. 158 (brief van 28-6-1845).

¹⁷ Inleiding op Bevolkingstelling p. XII.

¹⁸ *Bulletin de la C.c.*, t. II, p. 101 (Zie ook de modellen van telformulieren en instructies, *ibid*. pp. 162-183).

¹⁹ *Ibid*, t. III, pp. 73-134 (methode en resultaten).

nijverheidstelling onvoldoende beantwoord werden en wel deze over de aard en de hoeveelheid der grondstoffen en deze over de aard, de hoeveelheid en de waarde van de afgewerkte produkten. Deze vragen verdwenen dan ook van de definitieve tellingsformulieren ²⁰. Uiteindelijk werd de tellingsdatum vastgesteld op 15-10-1846 (K.B. van 30 juni 1846). Door deze vervroeging hoopte men de voorlopige resultaten van de volkstelling te kunnen gebruiken voor de aanpassing van het aantal volksvertegenwoordigers en senatoren tegen de tijd dat in juni 1847 algemene verkiezingen zouden gehouden worden ²¹.

Samenvattend kunnen de opeenvolgende fasen van de voorbereiding als volgt worden weergegeven:

1. De berekening van het bevolkingscijfer op basis van de telling van eind 1829.
2. De studie der resultaten van de vijf volkstellingen sinds het begin van de eeuw.
3. De telling te Brussel in 1842.
4. De tussenkomst van de provinciale commissies voor de statistiek.
5. De controle van de huisnummers.
6. De telling te St.-Jans Molenbeek.

b. Organisatie ²²

In iedere gemeente werden tellingsagenten aangesteld om de individuele formulieren uit te dragen, op te halen en, eventueel, de bewoners te helpen bij het invullen van de formulieren. Deze agenten werden in de grote steden aangesteld door het stadsbestuur, elders door de arrondissementscommissarissen. Ze werden bijgestaan door de politie. In iedere gemeente werd een jury samengesteld, die over de correcte uitvoering van het werk diende te waken. De jury werd aangesteld door de gouverneur en steeds werd deze voorgezeten door de burgemeester of een schepen. De secretaris van de jury was doorgaans de gemeentesecretaris.

Een tijdelijk telbureau, geleid door de provinciale commissie voor de statistiek, werd aan ieder provinciebestuur verbonden om de formulieren te verifiëren en uit te tellen. Daarbij werd nog controle uitgeoefend door de leden van de centrale en provinciale commissies voor de statistiek. De richtlijnen voor de tellingen, verschenen als aanhangsel bij het K.B. van 30-6-1846, werden toegelicht in talrijke circulaires van de Minister van Binnenlandse Zaken aan de gouverneurs van de provincies, die op hun

²⁰ *Ibid.*, t. III, pp. 39-72 (modellen, instructies, circulaires).

²¹ *Ibid.*, t. IV, p. 149.

²² Zie inleiding in deel I van de bevolkingstelling; Bulletin de la C.c. de statistique, t. III, dl. 2, pp. 152-155 en t. IV, pp. 145-151; Le Moniteur belge, 4 juli 1846.

beurt de gemeentebesturen verder inlichtten. De controle op de verschillende niveau's was nodig. Terecht werd gevreesd dat de bevolking wantrouwig stond tegenover de telling en fiscale gevolgen verwachtte. Vooral de tellingen van landbouw en nijverheid konden daaronder lijden.

Vanaf 1 oktober 1846 werden de formulieren uitgedeeld. Ze moesten ten laatste op 25 oktober terug opgehaald worden. Op 10 november moesten de jury's de geverifieerde formulieren bij het provinciebestuur doen geworden, waar onmiddellijk de uittelling werd aangevat. Op 15 december moesten de voorlopige resultaten van de volkstelling reeds gekend zijn. De formulieren gingen dan terug naar de gemeente voor het opstellen van de nieuwe bevolkingsregisters. Nadien werden ze weer aan het provinciebestuur overgemaakt voor verdere bewerking.

Over de landbouwtelling zal hier niet worden uitgeweid. In verband met de nijverheidstelling dient te worden vermeld dat de jury, naast de controle van de formulieren, een rapport moest opmaken over de graad van exactheid van de verzamelde gegevens en een rapport over de afzetgebieden van de geproduceerde goederen. De kamers van koophandel werden eveneens verzocht hun oordeel bekend te maken.

2. DE NIJVERHEIDSTELLING

In de „Algemene Statistiek”, die de centrale commissie zich had voorgenomen samen te stellen, vormden de koolmijnen en de steengroeven het tweede hoofdstuk van afdeling III.

Op 23-8-1843 legt August Visschers, verslaggever van de subcommissie die dat deel van de algemene statistiek moest voorbereiden, het plan voor, het hoofdstuk 3 (nijverheid) te verdelen in 5 punten waarover inlichtingen moesten verzameld worden ²³.

- nl. „1. Travailleurs, leur nombre, leur condition et leur salaire.
- 2. Usines, manufactures et ateliers, leur classement et leur désignation.
- 3. Fabrication.
- 4. Produits.
- 5. Encouragements généraux.”

Uit dit voorstel is de nijverheidstelling gegroeid. Het is langzaam gegaan, daar het de eerste keer was dat een onderneming van die aard werd aangevat en niemand precies wist wat moest en wat kon gevraagd worden ²⁴. Naar het plan van A. Visschers werden tellingsformulieren ontworpen. Bij de bespreking hiervan (zitting van 10-5-1844), werd door J. Malou de volgende belangrijke opmerking gemaakt:

„Je propose d'examiner, avant toute décision sur les bulletins individuels, quels éléments renferment, pour l'exécution d'une statistique industrielle, les déclarations de patente, et les états de répartition des produits de l'impôt des patentes. Je propose d'examiner aussi quels autres éléments renferment, pour l'exécution de la statistique industrielle, les publications déjà faites et les documents qui existent dans les diverses administrations ²⁵.”

Bijna een jaar later (op 4-4-1845) brengt X. Heuschling verslag uit over het resultaat van dat onderzoek. Zijn besluit is dat de gegevens over de nijverheid niet anders dan door een algemene telling kunnen verzameld worden. De inlichtingen die links en rechts (patent inbegrepen) gevonden worden over sommige sectoren van de nijverheid zijn ofwel onvolledig,

²³ Bulletin de la C.c., t. I, pp. 569-570.

²⁴ Blijkbaar werd in de beginperiode van de voorbereiding nog gedacht aan vroeger gevraagde inlichtingen. Enkele vragen, die later aan de jury werden overgelaten, wijzen in die richting. Ze werden in de statistiek van 1833-1834 eveneens opgenomen. (zie: H. COPPEJANS-DESMEDT, „*Bijdrage tot de kritische studie over de nijverheidsstatistieken uit de jaren 1795-1846*”, vooral pp. 47-48).

²⁵ Bulletin de la C.c., t. II, dl. 2, pp. 39-40.

ofwel te verscheiden van samenstelling om tot een bevredigend geheel te worden samengebracht. Het voorstel van Malou is nochtans niet nutteloos geweest; de opzoekingen hadden als resultaat dat de vragen die men stellen wilde, werden gepreciseerd en tot het essentiële werden herleid. Wel vergiste X. Heuschling zich in de mogelijkheid nauwkeurige antwoorden te bekomen op vragen als

- (1) de aard en de hoeveelheid van de gebruikte grondstoffen
- (2) de aard, de hoeveelheid en de waarde der producten
- (3) de afzetgebieden van de producten.

Die laatste vraag werd al onmiddellijk van de individuele tellingsformulieren geschrapt en overgelaten aan de gemeentelijke jury ²⁶. Na het experiment te St. Jans Molenbeek werden ook de vragen (1) en (2) te moeilijk bevonden en weggelaten van de formulieren.

Het definitieve tellingsformulier zal zeven vragen bevatten, waarvan alleen de drie eerste verder zullen behandeld worden:

1. Quelle est l'industrie principale à laquelle vous vous livrez?
2. Indépendamment de cette industrie, en exercez-vous une autre et laquelle?
3. Quel est le nombre moyen de vos ouvriers, y compris les contre-maîtres et ceux des membres de votre famille qui vous tiennent lieu d'ouvriers...

De andere vragen hebben betrekking op gegevens, die we bij het onderzoek niet konden betrekken, wegens gebrek aan vergelijkingsmateriaal. We nemen wel de instructies over die, gevoegd bij het K.B. van 30-6-1846, de degelijkheid van het uit te voeren werk moesten waarborgen ²⁷.

Instructies gevoegd bij het K.B. van 30-6-1846:

CHAPITRE IV

Statistique Industrielle

43. Les renseignements nécessaires pour dresser la statistique industrielle seront recueillis sur des bulletins individuels distribués et retirés de la même manière et le même jour que le bulletin de la population. Ils se rapporteront également à l'année 1846.

44. Un bulletin conforme au modèle no. 5, sera remis dans chaque usine, manufacture et atelier, ainsi qu'au domicile de tout patenté, exerçant un métier quelconque, soit seul, soit concurremment avec sa famille.

45. Quand plusieurs industries seront exercées à la fois par le déclarant, celui-ci indiquera comme industrie principale, celle qui est assujettie

²⁶ *Ibid.*, t. II, dl. 2, pp. 85-87.

²⁷ Le moniteur belge, 4 juli 1846, p. 28.

au droit de patente le plus élevé; et l'on considérera comme industrie ou métier distinct, tous ceux pour lesquels une patente particulière est exigée; dans ce dernier cas, il y aura un bulletin particulier pour chacune de ces industries.

46. Les renseignements seront recueillis séparément pour chacun des genres de métiers ou d'industrie, mais de manière à éviter les doubles emplois, en ce qui concerne les données qui leur sont communes; par exemple, des ouvriers qui seraient employés, en même temps, à deux genres d'industrie différents, ne seront recensés que pour l'une des deux industries; il en sera de même des moteurs, machines ou appareils qui seraient en même temps utilisés pour la fabrication de deux produits. Dans ce cas, les renseignements relatifs à ces deux points seront applicables à l'industrie la plus importante.

47. On indiquera le nombre ordinaire d'ouvriers, et l'on comprendra parmi eux les contre-maîtres et les membres de la famille du déclarant lui tenant lieu d'ouvriers. Tous les ouvriers seront subdivisés sous le rapport de l'âge, en enfants de neuf ans et au-dessous, de neuf à douze, de douze à seize, et enfin en ouvriers âgés de plus de seize ans.

48. La répartition des ouvriers suivant le taux du salaire quotidien sera établie d'après une gradation qui commencera au salaire de 50 centimes et au-dessous, pour s'arrêter à celui qui dépassera cinq francs. Cette répartition embrassera à la fois, les ouvriers payés par journée et les ouvriers payés à la pièce.

49. Le jury mentionné plus haut, no. 16, dressera un procès-verbal, dans lequel il émettra son opinion sur le degré d'exactitude qu'on peut attribuer au travail, et, en second lieu, il fera connaître les débouchés que les produits fabriqués trouvent, soit sur le marché intérieur, soit au dehors du pays.

50. Les bulletins seront ensuite réunis en liasses et transmis avec un inventaire au gouvernement provincial.

3. DE UITVOERING VAN DE TELLINGEN IN BRUSSEL ²⁸

In een brief van 31-8-1846 stelt de burgemeester van de stad Brussel aan de gouverneur 21 personen voor die de jury zouden vormen voor het toezicht op de telling. De goedkeuring van de gouverneur kwam op 23-9-1846. De leden werden zo gekozen dat de meeste sectoren van de nijverheid vertegenwoordigd waren. Geschikte tellingsagenten waren moeilijker te vinden, hun gedrag en kennis werd gecontroleerd, ook de kennis van het „Vlaams”.

Ondanks alle voorzorgen deden zich nog incidenten voor. Zo bericht op 10 oktober de hoofdonderwijzer van de 4de gemeenteschool (die de agenten controleerde) dat de agent Pauw onbekwaam was en van slechte wil; veel patentbetalers hadden niet eens een formulier ontvangen. Ernstiger nog was dat in de 3e wijk een agent 3 centimes per bulletin vroeg aan mensen die het zelf niet konden invullen, — aan de armste lieden dus.

Een gebrekkige voorlichting en wantrouwen van de bevolking, dreigde de resultaten van de telling in gevaar te brengen. De gemeentebesturen hadden voldoende en preciese instructies gekregen en in het „Mémorial administratif de la Province” verschenen voortdurend toelichtingen. In Brussel was er op dat gebied helemaal geen probleem vermits Ed. Ducpétiaux, lid van de centrale commissie voor de statistiek, in de jury was opgenomen. Anders was het gesteld met de bevolking die wantrouwig bleef en fiscale gevolgen vreesde. Vele industriëlen en ambachtslieden gaven een te laag aantal arbeiders op, uit vrees voor de patentbelasting. De directeur van de gasfabriek, Van Elewyck, weigerde zelfs het aantal arbeiders in zijn dienst aan te geven. Zij hadden geen arbeidersboekje nodig om te mogen werken en derhalve wilde hij ze niet als werklieden noteren.

Er waren weliswaar sancties voorzien ingeval inlichtingen werden achtergehouden maar reeds de formulering van vraag 3 (Quel est le nombre *moyen* de vos ouvriers...?) maakte het moeilijk om op te treden.

Gezien deze omstandigheden is het niet te verwonderen dat fouten werden gemaakt. Onvolledige formulieren of klaarblijkelijk valse inlichtingen kon de jury verbeteren of laten aanvullen. Toch ontsnapte hen nog heel wat en lang na de voorziene datum kregen de jury en het gemeente-

²⁸ Alle documenten vermeld in dit hoofdstuk bevinden zich in: Stadsarchief Brussel. Politie, „Statistique 12”.

bestuur nog vragen op te lossen. Zo vraagt de gouverneur op 17-4-1847 dringend het proces-verbaal en de inventaris op te stellen, voorzien in de artikels 41, 42, 49 en 50 van de algemene instructies. Die documenten werden reeds gevraagd op 21 en 29 januari en op 1 maart. In augustus waren er nog leemten in de volkstelling en uit een brief van de gouverneur van 18-8-1847 blijkt dat er nog heel wat hapert aan de nijverheidstelling. Het aantal arbeiders aangegeven in vraag 3 klopte niet met het aantal bij vraag 4. Op de vragen 6 en 7 was evenmin volledig geantwoord en de nijveraars met twee beroepen hadden de art. 46 en 47 van de algemene instructies niet naar behoren nageleefd. Ook de regering bleef in gebreke. Nog op 1-12-1847 en 2-10-1848 drong de burgemeester aan bij de gouverneur om de vergoeding van 317,52 fr. te betalen, die aan de secretaris van de jury was beloofd.

4. DE RESULTATEN VAN DE NIJVERHEIDSTELLING VERGELIJKING MET DE TELLING VAN DE PATENTBETALERS

Op 5 januari 1847 werden 3.608 formulieren van de nijverheidstelling, samen met een inventaris, aan het provinciebestuur overgemaakt ²⁹.

We weten reeds dat niet alle formulieren op die datum volledig waren ingevuld. Wanneer men echter nagaat dat in de gepubliceerde telling 3.445 bedrijven werden opgenomen, moet men veronderstellen dat nochtans reeds 163 bedrijven teveel werden geteld. Van waar het verschil?

De telformulieren zelf zijn uiteraard verdwenen. De jury van de telling heeft echter waardevol vergelijkingsmateriaal nagelaten. Artikel 49 van de algemene instructies vroeg de jury een verslag op te maken over de betrouwbaarheid van de verkregen inlichtingen en de afzetgebieden van de diverse bedrijfstakken aan te duiden. In art. 50 werd de jury verzocht een inventaris van de telformulieren op te maken. Het verslag over de betrouwbaarheid van de telling werd niet weergevonden, wel dat betreffende de afzetgebieden en de inventaris. Het is niet duidelijk welke inventaris begin 1847 werd verzonden, er bleven namelijk drie exemplaren bewaard. Er is een moeilijk leesbaar kladwerk (A), waarop als totaal der bedrijven eerst 3.608 werd aangeduid, later 3.611. Daarnaast is er een beter geschreven copie (B), die als totaal 3.611 geeft. Deze wordt hierna (Tabel I) integraal en zonder verbeteringen weergegeven. Van het derde exemplaar bleef slechts een klein deel bewaard: de vier laatste beroepen en het totaal, 3.608. Dit stuk geeft de indruk een deel te zijn van een, op een bepaald ogenblik definitief geachte inventaris (beter en gelijnd papier, mooi geschreven), maar waar de — eigenlijk wel kleine — afwijking van 3 eenheden zit, kan niet worden uitgemaakt. Het ontbreken van een datum op deze inventarissen laat ons toe enkele bedenkingen te formuleren. Het historisch belangrijke verslag over de afzetgebieden (eveneens integraal en zonder correcties weergegeven als bijlage VI) sluit volledig aan bij de inventaris. Er worden in het verslag over de afzetgebieden weliswaar geen aantallen vermeld maar de volgorde en de benaming der beroepen (ook de fouten) zijn identiek. Welnu, dit verslag dateert van 1 mei 1847. (Er is geen spoor van verbetering na de eerste datering van 13 maart 1847).

²⁹ Stadsarchief Brussel, Politie, „Statistique 12”. Brief (klad) van de burgemeester aan de gouverneur, gedateerd 5 januari 1846 (wat uiteraard 1847 moet zijn).

Indien de hier opgenomen inventaris eveneens van die datum is, dan weten we weliswaar niet welke inventaris op 5 januari verstuurd werd, maar het totaal aantal getelde bedrijven is in ieder geval weinig verschillend (3.608 en 3.611). M.a.w. de afwijking tussen de inventaris en de uitgegeven telling is later, na 1 mei 1847, ontstaan, dus in de tijd reeds ver verwijderd van de oorspronkelijke tellingsdatum.

Enkele beroepen, die we in deze documenten ontmoeten, komen niet meer voor in de gepubliceerde telling. De wasserijen (93 in getal) werden niet weerhouden aangezien deze geen grondstoffen verwerken. Voor de andere bedrijven kan men zich de vraag stellen waarom ze verdwenen of op welke wijze deze beroepen met andere werden gegroepeerd.

Het weergevonden vergelijkingsmateriaal laat toe één etappe te volgen van de bewerking van de basisformulieren. Een werkelijk controle-middel is het niet. Wat op de formulieren stond op het ogenblik van de inventarisering werd verwerkt tot een uitgegeven statistiek en die wijkt soms in belangrijke mate af van de inventaris (zie Tabel II). Werden er fouten gemaakt in de telburelen? Werden er later nog zoveel correcties aangebracht? We kunnen het moeilijk weten. De latere (eigenlijk erg late) aanvullingen en verbeteringen, waarvan wij de omvang niet kennen, kunnen trouwens niet alles verklaren. Het is vreemd dat na die aanvullingen het aantal bedrijven is verminderd ($3.611 - 93 \text{ wasserijen} = 3.518$, terwijl het definitieve aantal van de telling 3.445 is). Het lijkt onwaarschijnlijk dat personen zich als werkgever zouden opgegeven hebben zonder het te zijn. Wel is het mogelijk dat werd vastgesteld dat enkele personen twee keer een formulier invulden (één thuis als patentplichtige en een tweede in hun elders gelegen werkhuis), of dat vennoten ieder voor eenzelfde bedrijf een opgave deden. Het zijn slechts gissingen. Er zullen ook wel ver-gissingen begaan zijn bij het tellen, maar vooral bij de samenvoeging der beroepen. *Er was immers vooraf geen standaardisatie van de benamingen of van de toegelaten groeperingen vastgesteld.* Dat lijkt wel de voornaamste tekortkoming van de nijverheidstelling te zijn geweest.

Controle van de nijverheidstelling is alleen mogelijk met een van de telling onafhankelijke bron. Alleen de patentboeken beantwoorden aan deze voorwaarde, zij het dan nog niet volledig. Bij de voorbereiding van de telling en ook in de instructies, gevoegd bij het K.B. van 30 juni 1846, werd over de patentplichtigen gesproken. Het voorstel van Malou om de patentboeken te gebruiken werd verworpen, omdat de inlichtingen die daarin vervat zijn niet voor elke bedrijvigheid van dezelfde aard zijn en omdat er niets in voorkomt over lonen, leeftijd enz. van de arbeiders. Juist daaraan werd in de loop van 1845-'46 steeds meer aandacht besteed,

mede door de slechter wordende economische en sociale toestand ³⁰. De patentboeken bleven nochtans van belang: telformulieren werden bezorgd in ieder werkhuis en ieder patentbetaler, gekend als producent, ontving er een thuis. Wel is het zo dat van patent vrijgestelde instellingen eveneens in de statistiek werden opgenomen wanneer ze iets produceerden ³¹. Hun aantal was in Brussel ongetwijfeld beperkt. Wie produceerde maar patentrecht ontloopt, zal ook wel aan de telling ontsnapt zijn; m.a.w., het overgrote deel van de werkgevers en zelfstandige producenten moeten we in de patentboeken kunnen weervinden.

Een volledige overeenkomst tussen de gegevens van de patentboeken en de nijverheidstelling is echter niet te verwachten. Reeds werd op een paar verschillen gewezen. Er zijn er nog andere.

1. De tellingsdatum

Alle bedrijven, in werking op 15 oktober 1846, werden in de nijverheidstelling opgenomen. Met de patentboeken kan niet dezelfde datum, of zelfs maar een bepaalde datum, voor een telling gekozen worden. De hoofdlijst van de patentplichtigen werd opgemaakt in het begin van het jaar (de afsluiting gebeurde ten laatste in de maand mei). Hierin komen bedrijven voor die belast worden op hun activiteit gedurende het voorbije jaar en andere bedrijven die enigszins forfaitair worden aangeslagen voor het lopende jaar.

Duidelijk gescheiden van de hoofdlijst werden per trimester aanvullingen genoteerd. Het zijn aanvullingen in één richting echter: wie een zaak begon of zijn bedrijf uitbreidde, komt voor op de supplementaire lijst maar, omgekeerd, werd geen nota genomen van de bedrijven die geheel of gedeeltelijk werden stilgelegd. Een tellingsdatum op het einde van een jaar noodzaakt het gebruik van de supplementaire lijsten, wat het gevaar inhoudt dat eenzelfde bedrijf twee of zelfs meerdere keren wordt geteld. Ook met de hoofdlijst bestaat dat gevaar, al betreft het dan eerder de bedrijfshoofden dan wel de bedrijven zelf. Wanneer bv. iemand twee bedrijven uitbaat, gelegen in verschillende stadswijken, dan zal die persoon in twee registers voorkomen zonder dat van het ene naar het andere

³⁰ Le Moniteur belge, 4-9-1846, p. 696. Brief van de Minister van Binnenlandse Zaken (de Theux) aan de gouverneurs. „Les renseignements demandés sur la statistique industrielle devant être aussi complets que possible et de nature à faire connaître la condition des classes ouvrières en Belgique, il est indispensable de comprendre dans les relevés tous les métiers, quels qu'ils soient; dès lors tout industriel ou artisan patenté devra recevoir un bulletin”.

³¹ Ibid. „Des bulletins seront également remises aux boulangeries militaires et aux manutentions de vivres, aux prisons centrales et aux dépôts de mendicité, aux écoles dentellières, aux ateliers de charité, et généralement dans tous les établissements où l'on fabrique des objets qui sont livrés au commerce ou à la consommation”.

wordt verwezen. Vergissingen kunnen slechts vermeden worden door alle patentplichtigen met naam en adres op afzonderlijke fiches te brengen, wat uiteraard erg tijdrovend is. Om de tellingsdatum 15 oktober 1846 zo dicht mogelijk te benaderen, werden twee tellingen uitgevoerd op basis van de patentboeken (op individuele fiches):

- een telling van de producenten in 1846 (hoofdlijst en supplementen).
- een telling van alle patentplichtigen (ook diensten) voorkomend op de hoofdlijst van 1847.

De supplementaire lijsten van 1847 werden slechts onderzocht om late inschrijvingen op te sporen. Deze waren trouwens niet erg talrijk. De administratie was, dank zij de verbeterde huisnummering en de nieuwe bevolkingsregisters, beter ingelicht dan andere jaren om de patentplichtigen te kunnen bereiken.

2. De vrijstellingen

Enkele bedrijvigheden, die we in de nijverheidstelling ontmoeten, werden door de wetten van 21 mei 1819 (artikel 3, letters R, S, U) en 6 april 1823 vrijgesteld van patentrecht en zullen derhalve in onze tellingen ontbreken. Het zijn:

- de alleen of alleen door hun huisgenoten (dienstpersoneel inbegrepen) geholpen bezemmakers, visnettenbreiers, kousenbreiers, klompenmakers, hoepelmakers, stoelmatters, kaardenmakers, kantwerkers, lakennoppers, koordpluizers, zwavelstokmakers, hekelaars en andere bereiders van hennep en vlas met handmolen.
- katoen- en wolkaarders, wolkammers, droogscheeders, spinners zonder mechanische werktuigen.
- de alleen werkende naaisters en mutsenmaaksters zonder winkel.
- vlas- en hennepwevers die slechts twee getouwen bedienen (in 1823 uitgebreid tot alle andere wevers).

3. De arbeiders

In de nijverheidstelling werden alle arbeidskrachten opgenomen, ook de huisgenoten. Bij de berekening van het patentrecht werden deze laatsten niet meegeteld. Het patent van meerdere beroepen steunde trouwens helemaal niet op het aantal arbeiders maar op andere elementen, die geacht werden de winstgevendheid van het bedrijf te verraden. Met de rollen van de patentbelasting is het derhalve niet mogelijk de tewerkstelling te onderzoeken, tenzij in enkele sectoren. Daarbij komt dan uiteraard nog de belastingsfraude als spelbreker optreden. Het is echter een feit dat het aantal arbeiders, vermeld in de nijverheidstelling,

evenmin exact kan zijn. Een vergelijking met de telling van de beroepen, opgenomen in de volkstelling van dezelfde datum, toont een aantal ongerijmdheden aan op dat gebied ³². De vrees voor fiscale gevolgen heeft ongetwijfeld een rol gespeeld maar de gebrekkige formulering van de vragen (vb. vraag 3) maakte het zelfs de goedmenende werkgever niet gemakkelijk om een correct antwoord te geven.

TABEL I
Ville de Bruxelles
Inventaire de l'industrie (Copie B)

Allumettes (f. de)	1	clous (f. de)	4
arcs (f. de)	2	ciseleurs	3
ardoisiers	18	cartes à jouer (f. de)	2
armuriers	7	chaises	16
brossiers	15	constructeur de navires	1
briquiers	1	chandelles (f. de)	17
boutonniers	2	cols (f. de)	3
bourreliers	2	couturiers	83
bijoutiers	66	cabas (f. de)	3
bonnetiers	82	cartonniers	8
bordeuse	1	couleurs (f. de)	1
boulangers	248	chocolatiers	9
brasseurs	41	chicorée (f. de)	1
bandagistes	3	distillateurs	12
bouchons (f. de)	2	doreurs sur métaux	9
bronzes (f. de)	1	doreurs sur bois	24
balances (f. de)	2	décatisseurs de draps	2
broderies	9	dentelles (f. de)	55
batteurs d'or	2	encre d'imprimerie (f. de)	1
blanchisseurs de linge	93	ébénistes	117
cordonniers et bottiers	318	étoffes pour pantouffles	1
coton (f. de)	25	étoffes de crin (f. de)	4
corroyeurs	8	empailleurs de chaises	3
charrons	17	fayence (f. de)	1
carrossiers	31	fondeurs en caractères	3
couteliers	12	fondeurs en cuivre	14
chaudronniers	25	ferblantiers	74
chapeliers	38	fleurs artificielles	14

³² J. KRUIJTHOF, „De sociale samenstelling van de bevolking te Antwerpen, Brussel, Gent en Luik in 1846-1847, pp. 224-226 (Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, nr — deel XI, 1957, pp. 197-235).

fileur de coton	12	pelletiers	11
formiers	4	potace (f. de)	1
graveurs	13	pain d'épice (f. de)	13
galonniers et passementiers	44	peignes (f. de)	7
gainiers	2	papiers verrés	4
gaz (f. de)	2	peintre en bâtiments	117
gantiers	8	pianos (f. de)	11
horlogers	61	plafonneurs et blanchisseurs	61
huile (f. de)	18	plumes à écrire (f. de)	3
imprimeurs typographes	61	relieurs, brocheurs	49
lithographes	35	rafineurs de sucre	2
laveurs de cendres	1	rafineurs de sel	1
laine (f. de)	2	ressorts (f. de)	3
lapidaires	1	serruriers	121
laitons (f. de)	2*	savon (f. de)	7
lingères	31	statuettes (f. de)	11
luthiers	7	selliers	47
menuisiers	220	sculpteurs	14
meuniers	3	tonneliers	28
maréchaux ferrants	29	tourneurs	48
maréchaux en équipages	11	tanneurs	16
modistes	56	tapissiers	86
marbriers	26	tisserands	10
maçons	47	toile cirée (f. de)	1
mécaniciens	15	teinturiers	28
moutarde (f. de)	3	tabac (f. de)	45
miroitiers	3	tissus élastiques (f. de)	2
navettes (f. de)	2	tailleurs sur cristaux	2
orgues (f. de)	1	tailleurs sur pierres	9
opticiens	7	tamis (f. de)	2
ouates (f. de)	4	tailleurs de limes	4
plombiers	39	tailleurs	319
poëliers	32	vanniers	13
papiers peints (f. de)	9	vinaigre (f. de)	4
parapluies (f. de)	32	verreries	2
produits chimiques	2	vitriers	33
parchemin (f. de)	1	industries diverses	27
peintre sur verre et porcelaine	3		
patissiers, confiseurs	38		
platineurs	5		
			3.611

* Door een slechte schrijfwijze van de „2” in A werd in de copie B „21” opgetekend. Het totaal bleef echter ongewijzigd.

In de vergelijkende Tabel II vindt men per beroep achtereenvolgens de inlichtingen over de werkgevers (W) en de arbeiders (A) in 1847 en 1846 volgens de patentboeken, werkgevers en arbeiders op 15-10-1846 volgens

de nijverheidstelling en tenslotte het aantal bedrijven dat werd vermeld in de inventaris van de jury (Tabel I) ³³.

Werkgevers en bedrijven worden als synoniemen gebruikt, hoewel sommige bedrijven wel meerdere bedrijfshoofden zullen gehad hebben. Noch de uitgegeven telling, noch de inventaris laten echter toe een onderscheid te maken. Met de rollen van de patentbelasting is het in een aantal gevallen wel mogelijk meerdere eigenaars of bedrijfsleiders te onderscheiden. We hielden ons echter aan één werkgever per bedrijf.

De beroepen werden verzameld in sectoren en vervolgens binnen iedere sector zodanig gerangschikt en gegroepeerd, dat aangesloten wordt bij de vermoedelijke samenvoegingen die voorkomen in de nijverheidstelling. Banket- en suikerbakkers, pasteibakkers, peperkoekbakkers, chocoladefabrikanten en houders van chocolademolens werden bv. samengeplaatst. In de telling werden banketbakkers, suikerbakkers en chocoladefabrikanten samengeteld. De nummering van de beroepen in de lijst van de belastbare bedrijvigheden (lijst of statistiek gehecht aan de wet van 21 mei 1819. Zie ook Bijlage I) was voor de groepering van groot nut. Vergissingen zijn echter onvermijdelijk.

Enkele beroepen, die eerder tot de „diensten” behoren, werden onderaan de opsomming per sector genoteerd. Het zijn twijfelachtige gevallen. De ervaring leerde dat bv. „wijnkuipers” ook wel gewoon kuipwerk deden en wasserijen ook naaiwerk verrichtten. Strikt genomen verwerken ze geen grondstoffen en horen ze dus niet thuis in de nijverheidstelling. Uurwerkmakers had men dan echter met evenveel redenen uit de telling kunnen weglaten, want het is duidelijk dat het hier vooral gaat om uurwerkhersellers. Wellicht met het criterium „verwerking van grondstoffen” voor ogen, werden in Brussel de aannemers van openbare werken of aannemers van bouwwerken niet als werkgevers geteld. Die rubriek was nochtans voorzien in de uitgegeven telling en we konden vaststellen dat in 1847 niet minder dan 12 aannemers van bouwwerken patent betaalden. Het is niet waarschijnlijk dat ze als metsersbazen werden opgenomen; in de telling komen slechts 42 metsersbazen voor terwijl er in dat jaar 54 patent betaalden. De afwijking is dus ook zonder de aannemers al vrij groot.

³³ De details voor het jaar 1847 vindt men in Bijlage III en Bijlage I, afdeling nijverheid. Voor 1846 is er Bijlage IV. Voor de resultaten van de nijverheidstelling raadplege men de uitgegeven telling zelf (men lette op een kleine fout: een arbeidster in de suikerraffinaderijen werd bij de mannelijke arbeiders geteld) of de statistiek uitgegeven door J. KRUIJTHOF, *De sociale samenstelling van de Bevolking te Antwerpen, Brussel, enz.* pp. 231-235. In deze uitgave werd de vuurpompenmaker bij Brussel geplaatst i.p.v. bij Gent. Het totaal der bedrijven is niet 3.435 maar 3.445.

TABEL II

Aantal werkgevers (W) en arbeiders (A) volgens het patentrecht in 1847 en 1846, volgens de uitgegeven telling en de inventaris van de jury.

SECTOR	PATENT 1847		PATENT 1846		TELLING 1846		INVEN- TARIS (W)
	W	A	W	A	W	A	
<u>VOEDING</u>							
broodbakker	248	-	259	-	247	347	248
banket- en suikerbakker	9	-	-	-	-	-	-
pasteibakker +	36	-	44	-	-	-	38
peperkoekbakker +	8	-	8	-	-	-	13
chocoladefabrikant +	18	-	14	-	61	177	9
chocolademolens	5	-	5	-	-	-	-
bierbrouwers	41	-	42	-	42	228	41
azijnfabrikant	6	-	6	-	6	10	4
likeurstoker	10	-	9	-	12	10	12
" van fijne likeuren	5	-	6	-	-	-	-
mouterij	3	-	2	-	-	-	-
gistfabrikant	1	-	-	-	-	-	-
cichoreibrander	1	1	2	2	1	-	1
mostaardfabrikant	6	-	5	-	3	2	3
olieslager	19	-	19	-	19	41	18
suikerraffinadeur	3	-	3	-	2	97	2
zoutzieder	4	-	4	-	4	17	1
bloemmolen	3	-	1	-	3	8	3
tabakfabrikant	42	298	41	284	45	558	45
	468	299	470	286	445	1495	438
slachter	1	1	-	-	-	-	-
bloemenkweker	10	5	13	9	-	-	-
<u>BOUWBEDRIJF</u>							
behanger	91	126	90	98	86	135	86
glazenmaker	47	21	44	18	36	23	33
huisschilder	110	200	119	226	106	242	117
muurwitter	2	-	-	-	-	-	-
leidekker	23	84	23	81	18	80	18
metser	55	281	54	298	46	651	47
steenhouwer, marmeer-,	34	188	32	202	36	259	35
straatmaker	1	2	3	4	-	-	-
stukadoor	61	244	63	272	61	262	61
steenbakkerij	-	-	-	-	1	25	1
	424	1146	428	1199	390	1677	398
schoorsteenveger	9	25	4	12	-	-	-
putjesschepper	1	-	1	-	-	-	-

	PATENT 1847		PATENT 1846		TELLING 1846		INVEN- TARIS (W)
	W	A	W	A	W	A	
<u>METAAL</u>							
blikslager	77	111	78	108	73	126	74
lampen-, lantarenm.	6	14	1	6	-	-	-
smid en -	-	-	-	-	10	23	11
hoefsmid	36	97	43	126	27	79	29
spijkersmid	5	15	5	16	4	16	4
slotenmaker -	143	322	157	376	-	-	121
sporenmaker -	1	29	1	29	-	-	-
kachelsmid	21	30	11	25	165	490	32
loodgieter	36	71	41	83	39	93	39
messenmaker	8	9	8	9	12	23	12
wapenmaker	6	7	5	6	-	-	-
zwaardveger	1	4	1	3	6	11	7
zevenmaker	2	-	1	-	2	2	2
koperslager	27	48	28	45	24	50	25
geel- en	14	36	16	37	1	11	15
messinggieter	-	-	-	-	1	2	2
ijzer- en koperdraad- vlechter	2	-	2	2	1	-	-
weegschaalmaker-	3	6	2	7	-	-	2
bankwerker -	11	39	14	18	-	-	15
ijzerdraaier -	7	8	8	9	-	-	-
metaaldrijver	8	3	6	1	23	88	3
m. van ijzeren veren	-	-	3	2	3	2	3
vijlenkapper	3	4	4	6	-	-	4
m. van metalen knopen	1	5	-	-	-	-	-
	418	858	435	914	391	1016	400
schaar- en messenslijper	2	-	1	-			
loodpletmolen	1	-	1	-			

	PATENT 1847		PATENT 1846		TELLING 1846		INVEN- TARIS (W)
	W	A	W	A	W	A	
<u>HOUT</u>							
houtzager	4	-	5	-	5	57	-
houtdraaier +	37	52	38	33	-	-	48
stoelenmaker	11	18	9	19	57	122	19
schepel- en matenmaker	1	1	-	-	-	-	-
meubelmaker +	87	287	91	331	-	-	117
biljardmaker+	2	3	2	3	-	-	-
pijlenmaker +	1	-	1	-	-	-	2
pijpenmaker +	1	-	2	16	-	-	-
speelgoedmaker +	3	2	2	8	-	-	-
beeldhouwer +	9	15	12	31	-	-	14
lijstenmaker	2	1	2	3	131	430	-
leestenmaker	5	6	5	7	4	8	4
witwerker +	216	594	227	574	-	-	220
schietspoelmaker +	1	-	1	-	-	-	2
weefgetouwmaker	2	-	2	-	222	585	-
kuiper +	29	70	26	80	-	-	28
koffermaker +	5	8	4	5	-	-	-
kartonendozenm.	9	12	8	18	31	83	8
wagenmaker	25	43	28	61	17	48	17
rijtuigmaker	19	165	21	187	31	219	31
rijtuig schilder	15	26	14	28	10	24	-
scheepsbouwer	1	8	1	8	1	8	1
mandenmaker	11	20	12	20	11	28	13
korvenmaker	2	8	2	11	3	19	3
kurksnijder	1	4	2	4	2	5	2
borstelmaker	13	36	12	36	15	42	15
	512	1379	529	1483	540	1678	544
wijnkuiper	4	-					
<u>TEXTIEL</u>							
kantfabrikant	24	221	30	204	54	370	55
katoenspinner	6	207	10	168	1	186	12
katoenweefsel (f. van)	-	-	5	47	25	184	25
diemittfabrikant	1	10	4	15	-	-	-
wasdoekfabrikant	1	25	1	25	-	-	1
matrassenm.	5	3	4	2	-	-	-
tulefabrikant	1	65	1	65	1	70	-
wattenfabrikant	4	4	6	7	4	3	4
rekbare weefsels	1	2	2	18	2	10	2
haarbewerker -	1	2	1	1	-	-	-
paardenharenstoffen -	2	8	2	29	-	-	-
spinner van paardenhaar -	2	6	2	6	-	-	-
tapijtenfabrikant	1	5	1	3	3	36	4

	PATENT 1847		PATENT 1846		TELLING 1846		INVEN- TARIS (W)
	W	A	W	A	W	A	
textielfabrikant	7	17	5	13	-	-	-
wol- kaarder	-	-	1	3	1	3	-
- garentwijnder	2	6	2	6	2	4	-
- weefsels	3	88	2	86	1	110	2
wolspinner	2	2	2	2	-	-	-
vlasspinner	1	1	1	1	8	26	-
lintenwever	1	16	1	6	-	-	-
lijnwaadfabrikant	2	3	1	2	-	-	-
bedrukker van stoffer	1	6	1	6	-	-	-
f. van weefsel voor pan- toffels	-	-	1	3	-	-	1
garentwijnder (vlas)	-	-	-	-	1	4	-
kalandr	2	-	3	-	-	-	-
perser, krimper	2	1	1	1	2	1	2
ontvetter	8	1	11	1	-	-	-
verver	26	67	18	24	23	31	28
wever	11	48	7	24	10	16	10
touwslager	2	1	1	1	-	-	-
zeilmaker	-	-	1	1	-	-	-
	119	815	128	770	138	1054	146
<u>KLEDING</u>							
kleermaker	157	106	155	115	313	494	322
passementwerker +	41	276	39	230	-	-	44
galonmaker +	2	3	2	5	-	-	-
borduurer (gouddraad)+	2	3	2	4	-	-	9
borduurer	2	-	2	-	46	601	-
kunstbloemenmaker	18	29	15	30	14	27	14
breukbandmaker	3	-	2	-	-	-	3
modiste +	71	112	72	130	-	-	56
keurslijvenmaker +	21	-	12	-	-	-	-
naaister +	84	-	81	-	-	-	83
linnennaaster	22	-	16	-	186	399	31
mutsenmaakster	67	-	69	-	85	78	82
hoedenmaker +	7	86	10	162	-	-	38
hoedenhersteller +	47	-	46	-	-	-	-
laken- en lederenmut- senmaker. +	25	20	24	21	-	-	-
maskermaker	1	2	1	1	26	116	-
strohoedenmaker	17	91	15	123	9	85	-

	PATENT 1847		PATENT 1846		TELLING 1846		INVEN- TARIS (W)
	W	A	W	A	W	A	
handschoenmaker	8	51	7	65	8	326	8
pruikenmaker	9	-	3	-	-	-	-
paraplumaker	25	12	23	11	32	19	32
	629	791	596	897	719	2195	722
wasserijen	148	162	121	162	-	-	93
LEDER							
leerbereider	-	-	-	-	2	17	8
leerlooiër	21	110	16	96	23	105	16
zeemtouwer	2	5	2	4	-	-	-
bontwerker	10	8	10	14	-	-	11
perkamentmaker	1	-	1	-	1	-	1
schoenmaker	281	299	285	338	319	415	319
zadelmaker	37	60	37	52	48	78	49
schedemaker	5	-	2	1	-	-	2
gareelmaker	2	-	1	-	-	-	-
drijfriemenmaker	1	1	1	-	-	-	-
	360	483	355	505	393	615	406
SCHEIKUNDIGE NIJVERHEDEN							
gasbedrijf	1	-	1	-	2	130	2
aswässer	-	-	2	2	1	1	1
scheikundige produkten	-	-	1	-	3	11	2
potasfabrikant	-	-	1	1	-	-	1
lijmzieder	2	-	2	-	-	-	-
vernissfabrikant	2	-	-	-	-	-	-
sterk water fabrikant	1	-	1	-	-	-	-
verffabrikant	-	-	-	-	-	-	1
reukwerkfabrikant	1	-	3	-	-	-	-
pekstoker	1	-	3	-	1	-	-
inktfabrikant	1	-	1	-	1	2	1
vuurwerkmaker	-	-	-	-	1	-	1
kaarsenmaker	17	-	14	-	16	27	17
zeepzieder	7	-	8	-	3	9	7
plaaftergieter	2	1	4	3	-	-	11
plaaftermolen	3	-	1	-	-	-	-
krijtmolen	-	-	1	-	-	-	-
	38	1	43	6	28	180	44

	PATENT 1847		PATENT 1846		TELLING 1846		INVEN- TARIS (W)
	W	A	W	A	W	A	
<u>PRECISIE- EN LUXE - NIJVERHEDEN.</u>							
glas- en kristalslijper	5	51	1	50	3	42	5
spiegelmaker	3	3	4	3	-	-	3
glasschilder	2	8	2	8	3	12	3
stolpenmaker	1	-	1	-	1	-	-
goudslager	2	-	2	-	2	75	2
gouddraadtrekker	1	21	1	21	-	-	-
goud- en zilversmeden + juwelier	18	-	18	-	-	-	-
diamantzetter	45	-	32	-	73	231	66
	-	-	1	-	-	-	1
uurwerkmaker	67	-	65	-	61	38	61
horlogekas maker	2	4	3	8	-	-	-
optische en chirurgische instrumenten	7	-	3	-	11	10	7
orgelbouwer -	-	-	-	-	1	1	1
pianobouwer -	-	-	-	-	11	80	11
snaarinstrumentenm.	24	-	23	-	7	33	7
vergulder - hout	21	-	22	-	25	119	24
- metaal	7	-	6	-	8	9	9
platedwerker	4	-	4	-	-	-	5
kunstdraaier	5	-	5	-	-	-	-
	214	87	193	90	206	650	205
<u>PAPIER- EN DRUKKERIJ</u>							
boekdrukker	30	502	38	432	57	760	61
drukkers (overige)	24	157	20	154	-	-	-
steendrukker	57	78	48	67	35	60	35
speelkaartenfabrikant	3	12	2	6	2	24	2
lettergieter	4	10	6	156	4	61	3
graveerder	14	-	6	-	13	25	13
zegel- en stempelsnijder	-	-	3	-	-	-	-
boekbinder	66	-	52	-	58	141	49
papierfabrikant -	1	7	1	8	-	-	-
behangselpapierfabr.	7	126	10	121	10	115	9
schuurpapierfabrikant	-	-	-	-	4	2	4
papierlijnder	6	8	6	7	-	-	-
	212	900	192	951	183	1188	176

	PATENT 1847		PATENT 1846		TELLING 1946		INVEN- TARIS (W)
	W	A	W	A	W	A	
<u>DIVERSEN</u>							
kammenmaker	7	6	7	10	7	6	7
knopenmaker	-	-	2	6	2	8	2
schrijfpennenmaker	3	14	3	14	3	12	3
"industries diverses"	-	-	-	-	-	-	27
	10	20	12	30	12	26	39
ALGEMEEN TOTAAL	3580	6972	3522	7314	3445	1774	3611

Met Tabel II beschikken we over vier reeksen cijfers, die echter zelden volledig overeenstemmen.

Vergelijken we eerst de gegevens van de telling en van de inventaris. Deze laatste geeft 166 bedrijven meer en het is alleen in de sectoren voeding, precisienijverheid en drukkerij dat de inventaris kleinere totalen toont dan de uitgegeven telling. Het is, mede door de groeperingen van de beroepen in de uitgegeven telling, vrijwel onmogelijk na te gaan waarom die 166 bedrijven uiteindelijk werden uitgeschakeld. De 93 wasserijen, vermeld in de inventaris, werden om reeds genoemde redenen niet opgenomen. Van 73 andere bedrijven werd, vele maanden na de telling, aangenomen dat ze er toch niet in thuis hoorden. Het is daarbij niet zo dat voor enkele beroepen meer personen geteld werden dan in de uitgegeven statistiek werd meegedeeld en de cijfers zouden overeenstemmen voor de overige beroepen. Vergeleken met de telling geeft de inventaris voor 29 beroepen 112 eenheden minder en voor ongeveer 37 beroepen 185 eenheden meer. Men kan aanvaarden dat enkele beroepen een weinig in getal verminderden na controle (dubbel formulier, enz.) en andere in aantal toenamen door de aanvullingen, maar bv. van 1 zoutzieder (inventaris) opklimmen tot 4 (telling) is toch opvallend veel. Er zijn nog andere merkwaardige verschillen te noteren, die toch werkelijk niet alle te wijten zijn aan „ongelukkige” samenvoegingen van beroepen.

Enkele voorbeelden :

	Telling	Inventaris
azijnfabrikant	6	4
glazenmaker	36	23
huisschilder	106	117
vijlenkapper	—	4
houtzager	5	—
katoenspinner	1	12
verver	23	28
strohoedenmaker	9	—
bontwerker	—	11
zeepzieder	3	7
boekdrukker	57	61
boekbinder	58	49

Het lijkt onwaarschijnlijk dat de jury van de telling, die de inventaris heeft samengesteld, niet in staat was de originele telformulieren te interpreteren. Het is vrijwel zeker dat 7 personen duidelijk het beroep zeepzieder op hun formulier hebben ingevuld, ze betaalden trouwens als dusdanig patent. Het belet niet dat er slechts drie in de telling werden opgenomen. Waren de formulieren dan zo slecht ingevuld dat bij een latere controle talrijke wijzigingen moesten aangebracht worden? Ook

dat kan geen verklaring inhouden. Niet alleen is die controle dan erg laat doorgevoerd met alle moeilijkheden vandien, maar een degelijke controle zou eerder een groter aantal bedrijven aan het licht hebben gebracht. We menen dat de inventaris, wat betreft de benaming der beroepen en dikwijls ook voor het aantal bedrijven, dichter staat bij de realiteit dan de uitgegeven telling.

De groepering der beroepen tot de groepen van de telling (zie Tabel II) steunde op de nummering der beroepen in de statistiek van het patentrecht. In de uitgegeven telling werd niet dezelfde werkwijze gevolgd, hoewel het aangewezen was het wel te doen. Bij het invullen van hun telformulier hebben een aantal declaranten ongetwijfeld hun activiteit aangeduid met de benaming die voorkwam op hun patentbrief. Die benaming is doorgaans zeer precies en gedetailleerd. Toch kunnen zich moeilijkheden voordoen met multiple job holders. Het patentrecht maakt een onderscheid tussen bv. meubelmaker, biljardmaker, speelgoedmaker, pijlenmaker, houtdraaier, enz. Wie meerdere van deze bedrijvigheden uitoefende betaalde meerdere patenten. In de uitgegeven telling werden die combinaties wellicht als één bedrijf geteld, ondanks de duidelijke instructies terzake (art. 45). Wie niet de benaming van zijn patentbrief volgde, zal ofwel een te algemene benaming voor zijn activiteit hebben opgegeven, ofwel een omschrijving die te complex was en later toch moest vereenvoudigd worden, met alle risico's vandien. Eenzelfde beroep kan met verschillende benamingen worden aangeduid en één benaming kan meerder beroepen omvatten. Bijna iedereen die met houtbewerking te maken heeft kan zich timmerman of meubelmaker noemen. Het is wellicht toevallig dat 4 leestenmakers zich in Brussel als dusdanig lieten kennen en niet als houtdraaier of meubelmaker. De diversiteit van beroepen en de bezetting van gespecialiseerde bedrijfstakken was groter dan uit de telling kan worden afgeleid.

Fouten kunnen ontstaan in de opeenvolgende stadia van uitvoering van een telling. In 1846 zijn niet de tellingsagenten in gebreke gebleven, al zullen ze wel enkele bedrijven gemist hebben. De ondervraagden hebben de omvang van hun bedrijf eventueel geminimaliseerd maar het bestaan van een bedrijf kon moeilijk verzwegen worden als aan het patentrecht voldaan werd. De formulering van de vragen is een belangrijker bron van fouten en vergissingen. De drie vragen, die ons hier interesseren, zijn te algemeen, te moeilijk en lieten te veel speling aan de declarant. Bij de bewerking van de antwoorden is men verder van de realiteit afgeweken. Een complexe situatie in een tabel samenvatten betekent uiteraard steeds een reductie van de realiteit, een verlies van informatie. In dit geval echter

is men in de telburelen op een arbitraire wijze overgegaan tot groepering van verwante bedrijvigheden, met als gevolg dat gecombineerde beroepen (antwoord op vraag 2) verloren gingen. Men kan niet verwachten dat in alle telburelen dezelfde regels gevolgd werden, m.a.w. de tellingsresultaten van verschillende gebieden tonen ons verschillen en gelijkenissen die eventueel niet of niet in die mate bestonden.

De onduidelijkheden in de benamingen der beroepen, de daaruit volgende minder geslaagde samenvoegingen en de al of niet ernstige late wijzigingen en aanvullingen, maken dat het bestaan van afwijkingen tussen de inventaris en de uitgegeven telling aannemelijk wordt. Met deze vaststellingen is de interpretatie van de cijfers niet gemakkelijker geworden en zijn er evenmin correcties aangebracht.

Wanneer twee tellingen van dezelfde formulieren reeds uiteenlopende resultaten opleveren, wat kan dan verwacht worden van een telling op basis van geheel verschillend materiaal ?

Het resultaat is zeer bevreemdend. In de sectoren hout, textiel, kleding en leder bereiken we met de patentboeken niet de aantallen van de telling, voor de andere sectoren is er een overschot. Zowel het teveel als het tekort kan in enige mate verklaard worden.

Na aftrek van de beroepen, die eerder tot de Diensten behoren en die we derhalve afzonderlijk opsomden al zitten er ongetwijfeld producenten tussen, blijven er voor 1847 nog 3.404 patent betalende bedrijven over, voor 1846 nog 3.381, iets minder dus dan de 3.445 die op 15 oktober 1846 geteld werden. Reeds werd opgemerkt dat niet alle bedrijven patent betaalden (bepaalde instellingen en te arme bedrijfstakken). Het aantal dezer is niet te achterhalen. Ernstige afwijkingen in de getallen merken we bij de meubelmakers, de kantfabrikanten, de schoenmakers en vooral bij de kleermakers, waarvan we er slechts de helft in de patentboeken konden weervinden. Het is mogelijk dat de handelaars in confectiekleding als kleermakers werden geteld (133 confectiehandelaars betaalden patent in 1847. Zie Bijlage I, Kleinhandel). Voor 1847 bedraagt het tekort voor de vier genoemde beroepen 249 werkgevers of bedrijven en voor 1846 235 eenheden, wat meer is dan het supra vastgestelde verschil met de uitgegeven telling van respectievelijk 41 en 64. De andere beroepen zijn bijna steeds beter vertegenwoordigd in de patentboeken dan in de nijverheidstelling en gelet op het grote tekort voor de vier genoemde bedrijvigheden, is er zelfs een overschot voor de rest. Ook hier is echter iets recht te zetten. Sommige bedrijvigheden, in de telling als een eenheid beschouwd, werden door het patentrecht afzonderlijk belast, d.w.z. dat we enkele bedrijven als afzonderlijke eenheden te veel hebben geteld. In

Bijlage VI kan worden nagegaan welke bedrijven vermoedelijk dubbel werden geteld. Volgens de samenvattende tabel van Bijlage VI zouden het er maximum 34 zijn, waarvan reeds 21 in de sector voeding. In werkelijkheid zijn het er minder en alleen de combinaties banketbakker-chocoladefabrikant, pasteibakker-banketbakker (12 in totaal) kunnen worden uitgeschakeld. De andere gecombineerde beroepen komen in de uitgegeven telling afzonderlijk voor en personen die voor deze bedrijvigheden belast werden moesten ook in de telling opgenomen worden. Daar het niet waarschijnlijk is dat patentplichtigen geen formulier zouden gekregen hebben, moet worden aangenomen dat de verschillen en meer bepaald de hogere cijfers volgens het patentrecht, het gevolg zijn van de reeds besproken eerder arbitraire samenvoegingen.

Dit doorgedreven detailonderzoek toont aan hoe moeilijk het is exacte cijfers te bekomen over nochtans duidelijk te omschrijven feiten, nl. aantallen bedrijven. De organisatoren van de telling, aan wier bevoegdheid en ernst niet moet getwijfeld worden, hebben gewezen op de onwil en de onwetendheid van de bevolking (Inleiding Volkstelling). Waarschijnlijk werden vooral bijkomende inlichtingen (aantal arbeiders, lonen, werktuigen) achtergehouden en niet het bestaan van een bedrijf.

De voornaamste tekortkoming, we wezen er reeds op, is dat vooraf geen standaardisering van de benaming der beroepen en bedrijven werd uitgewerkt. Het grootste deel van de moeilijkheden had ondervangen kunnen worden door het patentrecht te volgen. Het essentiële kwalitatieve element, de benaming van een bedrijvigheid, heeft niet voldoende aandacht gekregen, niet bij de ondervraging en evenmin bij de verwerking van de ingekomen gegevens. Men onderscheidde katoenspinners (1 in de telling, 12 in de inventaris) en katoenfabrikanten. Andere bewerkingen van katoen werden nauwelijks vermeld. Wat deed men met een katoenfabrikant die zowel het spinnen als het weven uitvoerde, wasdoek produceerde enz.? Werden die activiteiten als een geheel beschouwd (en welk deel overwoog dan) of werden de drie delen afzonderlijk opgenomen? De wasdoekfabrikant, vermeld in de inventaris, komt in de uitgegeven telling niet meer voor, al was de afdeling „f. de toiles cirées” voorzien en al was het bedrijf in werking (Zie Bijlage I).

De gegevens vervat in Tabel II bewijzen dat de patentboeken wel degelijk bruikbaar zijn als bron voor een nijverheidstelling. De vastgestelde afwijkingen zijn geenszins abnormaal te noemen, zeker niet wanneer documenten, die rechtstreeks met de telling te maken hebben, reeds onverklaarbare verschillen vertonen. Men zal wel opmerken dat met de patentregisters als bron niet alle aspecten van de economische bedrijvig-

heid kunnen benaderd worden. Zo is het duidelijk dat het aantal arbeiders, vermeld in de patentboeken, aan de lage kant is. De factor „fraude” en de wetgeving op het patent zelf spelen hier een rol. Niet alle bedrijvigheden werden belast op basis van het aantal arbeiders en medewerkende gezinsleden werden zelden aangerekend als arbeiders wat voor de telling wel het geval was. We wezen er echter reeds op dat in de telling evenmin sprake kan zijn van een exacte opgave van het getal arbeiders gezien de onduidelijkheid van de vraag „Quel est le nombre moyen de vos ouvriers...?”. Voor het midden van de 19e eeuw beschikken we niet over degelijke gegevens om de tewerkstelling nauwkeurig te onderzoeken, ondanks de drievoudige telling van 1846. De beroepsopgaven in de volkstelling zijn zeker niet van aard om veel vertrouwen te wekken. Er werd slechts één beroep gevraagd, het hoogst belaste in geval van cumulatie. De fout, die door deze beperking ontstaat, maakt dat de informatie vrijwel geheel onbruikbaar wordt. Verder is er aan de declaranten een te grote vrijheid gelaten bij het omschrijven van hun activiteit (bv. weversgast, textielarbeider, arbeider) en bestaat er geen zekerheid over het feit of het opgegeven beroep werkelijk werd uitgeoefend. Het kan nl. net zo goed het laatst beoefende vak zijn als een gekend beroep dat reeds lang verlaten werd. De onzekerheid en onduidelijkheid, reeds vermeld in verband met de aantallen bedrijven, ontmoeten we dus ook waar het gaat om de werknemers.

De enkele vragen, die in 1846 werden gesteld, konden onmogelijk een duidelijk en volledig beeld van de economische situatie als resultaat opleveren. Alleen reeds om de tewerkstellingsvormen te onderscheiden waren talrijke vragen nodig geweest i.v.m. thuiswerk, stukwerk, seizoenarbeid, cumulatie met landbouw, enz. Het toch wel belangrijke onderscheid tussen traditionele en „modern” uitgeruste bedrijven is evenmin duidelijk gemaakt.

Uit de veelheid van vragen die men over de nijverheid stellen kon, hebben de organisatoren van de telling slechts die weerhouden waarop ze een betrouwbaar antwoord meenden te mogen verwachten. Bij de voorbereiding en de uitwerking van de telling werden tekortkomingen vastgesteld die althans gedeeltelijk met de rollen van de patentbelasting kunnen vermeden worden. Deze belastingslijsten laten inderdaad toe bepaalde aspecten van de economische bedrijvigheid diepgaand te onderzoeken, maar geven geen inlichtingen over andere, even essentiële elementen. Wat het aantal bedrijven betreft, kon reeds worden aangetoond dat betrouwbare cijfers kunnen bekomen worden. Het aantal arbeiders kan gevonden worden voor de meeste bedrijfstakken. Het gaat echter wel om

minima. Andere gegevens, die de winstgevendheid van een bedrijf bepaalden zoals machines, hoeveelheden grondstof of de afzet, worden voor een groot aantal bedrijfstakken in de patentregisters genoteerd. Volledigheid is echter uitgesloten. Daarbij moeten dan nog enkele eigenschappen vermeld worden, die toch werkelijk belangrijk zijn voor het historisch onderzoek.

— Het patentrecht is vrijwel ongewijzigd gebleven van 1819 tot de Eerste Wereldoorlog. De wijzigingen aan de belastingstarieven (in 1823 en 1849) veranderden niets aan de informatie die in de registers werd opgenomen. Enkele vrijstellingen van patent, o.m. in 1849 toegestaan, betreffen slechts een gering aantal personen. Dit betekent dat we voor een periode van zowat 100 jaar homogene informatie kunnen vinden over alle producenten, handelaars en de meeste beoefenaars van vrije beroepen. Men kan de waarde van die homogeniteit nauwelijks overschatten. De steeds wisselende criteria en veranderlijke eenheden van de algemene tellingen verplichten ons een evolutie te onderzoeken op basis van onvergelykbare gegevens. Als de patentboeken derhalve de bron kunnen vormen voor (partiële) nijverheidstellingen, dan wordt dynamisch statistisch onderzoek mogelijk en zijn we niet meer gebonden aan de grens van 1846. We kunnen verder het verleden in en — indien tenminste de patentboeken bewaard bleven — zelf de tellingsjaren kiezen. De keerzijde van de medaille is echter dat het patentrecht onvoldoende aangepast werd aan de evolutie van de nijverheid en de handel. De belastingscriteria, vastgelegd in het begin van de 19e eeuw, hielden verband met de vermoedelijke winstgevendheid van de diverse bedrijvigheden in die jaren. De technische evolutie en de industrialisering in het algemeen hebben die criteria achterhaald, zodat het patentrecht als belasting niet meer voldeed. Grote bedrijven werden in verhouding minder belast dan kleine. Wel waren er in de wetgeving enkele clausules voorzien waardoor „par assimilation” ook vroeger onbekende bedrijfstakken of machines konden belast worden. Binnen ieder beroep of bedrijfstak bleef er wel een grotere rechtvaardigheid bestaan, zodat de hiërarchie van die bedrijven met een realiteit overeenstemt.

— Het is mogelijk individuen en/of bedrijfstakken te volgen, waardoor belangrijke economische en sociale verschijnselen onderzocht kunnen worden. Er is bv. nog weinig bekend over de recrutering van middenstanders. Uit welke sociale laag komen de nieuwe leden? Hoeveel nieuwe vestigingen werden er jaarlijks geteld en hoeveel konden er een aantal jaren standhouden? Waren er reële kansen op sociale promotie of volgden mislukkingen en sluitingen hetzelfde ritme als de recrutering? In

Bijlage I, afdeling Kleinhandel, worden 344 winkeliers in klasse 16 geteld en 190 in klasse 17. Zij betaalden respectievelijk 2,75 en 1, 69 fr. patent (hoofdsom). Tot dezelfde belastingsgroep behoorden nog 1.261 andere winkels, die echter als nevenbedrijf werden uitgebaat. Over de eerstvermelde groep van in totaal 534 winkeliers, die geen andere belastbare bedrijvigheid uitoefenden, moet men zich toch enkele vragen stellen. De omzet zou maximum 4.240 fr. per jaar hebben bedragen (Bijzonder tarief h). Was het mogelijk daarvan te leven? Gaat het om wegwijnende of opkomende winkels of is het een kleine bijverdienste voor de vrouw, waarvan de man arbeider is? Een antwoord zoeken op die vragen vergt veel arbeid maar het is uitvoerbaar met de patentboeken als vertrekpunt. — De belangrijkheid van een bedrijf is niet of niet uitsluitend te meten aan het getal tewerkgestelde arbeiders. Een groot aantal elementen moet voor die meting in rekening worden gebracht, zoals de hoeveelheid verwerkte grondstof of afgewerkte produkten, werktuigen, drijfkracht, enz. We kunnen niet hopen al deze elementen te zullen vinden voor alle bedrijfstakken. Wellicht wat zwak is de belasting die op een bedrijf weegt toch als een samenvatting te beschouwen van de ontbrekende informatie. Nu kan uiteraard lang geredetwist worden over het arbitraire van het belastingsstelsel of over de betrouwbaarheid van de aangiften, we mogen aannemen dat de fraude steeds in dezelfde richting van de realiteit afweek, zodat de bedrijven onderling wel op betrouwbare wijze gehiërarchiseerd kunnen worden met de belasting als criterium. Bedrijven van dezelfde aard kunnen op geldige wijze vergeleken worden op basis van het getal arbeiders. Die basis is echter veel minder relevant wanneer totaal verschillende beroepen moeten vergeleken worden. Een banketbakker met 10 gasten is ongetwijfeld „belangrijker” dan een metsersbaas met eenzelfde aantal arbeiders in dienst, maar het is niet mogelijk uit te maken hoe groot de afstand dan wel is. De betaalde bedrijfsbelasting is in deze gevallen het enige goede vergelijkingsmiddel, ondanks de gebreken van de wetgeving en de onvermijdelijke fraude. De nijverheidstelling geeft bv. 247 broodbakkers en 347 arbeiders. Met de patentboeken kennen we het aantal bakkersgasten niet maar over de 274 of 248 bakkers of bakkerijen komen we veel meer te weten. De belastingen schommelen tussen 10,6 fr. en 70 fr. (Bijlage I) m.a.w. de status binnen het beroep kan worden aangeduid. De grote meerderheid blijkt niet alleen bakker te zijn ; op vier na hebben ze allen een nevenberoep, meestal in de handel (Bijlage VI). Tellen we de diverse belastingen samen per individu, dan kunnen we de bakkers hiërarchiseren op basis van hun totale fiscale bijdragen (Bijlage II).

— Het voornaamste winstpunt van de patentlijsten is dat de volledige economische bedrijvigheid van ieder patentplichtige gekend is. In de middens van de economisch zelfstandigen was de multiple job holder geen uitzondering maar met het beschikbaar statistisch materiaal is het niet mogelijk zelfs maar bij benadering de betekenis of de omvang ervan te achterhalen. Er zijn geen tellingen van de handelsinstellingen in de 19e eeuw. De beroepsopgaven in de volkstellingen kunnen die leemte in geen geval aanvullen, ze kunnen slechts leiden tot foutieve interpretaties van de economische bedrijvigheid. In 1846 zouden er in Brussel 2.967 kleinhandelaars bedrijvig zijn geweest. In 1847 werden er echter welgeteld 5.487 patenten door kleinhandelondernemingen betaald. Het toch wel opvallend grote verschil is een gevolg van de wijze waarop de informatie betreffende de beroepsactiviteiten voor de volkstelling werden verzameld. De ondervraagden konden slechts één beroep opgeven in geval van cumulatie, het hoogst belaste. De 2.235 patentplichtigen met meerdere beroepen die we in 1847 telden, konden dus niet meedelen dat ze in totaal nog 2.396 nevenberoepen uitoefenden (Zie Bijlage I en VI). Het is daarenboven lang niet zo dat de ondervraagden gewetensvol het hoogst belast beroep op het formulier van de volkstelling noteerden ³⁴.

De studie van de cumulatie, althans bij de zelfstandigen, is alleen met de patentboeken mogelijk en het is uitsluitend met die bron dat de bindingen tussen nijverheid en handel kunnen onderzocht worden. De wijze van klasseren, gevolgd in Bijlage I, heeft het voordeel dat een duidelijk onderscheid gemaakt wordt tussen het aantal bedrijven en het aantal bedrijfshoofden.

Per beroep werden onderscheiden:

- a) personen die uitsluitend het beroep x uitoefenen.
- b) personen die daarnaast nog één of meer nevenberoepen hebben waarvoor ze minder patent betalen dan voor beroep x.
- c) personen die het beroep x als nevenberoep uitoefenen (en dus elders nog onder b voorkomen).

$a + b = \text{aantal bedrijfshoofden met beroep } x$

$a + b + c = \text{aantal bedrijven } x$

In de nijverheidstelling werd er zorg voor gedragen (zie art. 46 van de instructies) dat de arbeiders niet dubbel werden geteld in geval de werkgever twee bedrijven bezat. De werkgevers werden echter wel dubbel geteld, zodat we in verband met de nijverheidstelling beter zouden spre-

³⁴ HANNES J. „Kwantifikatie en historische kritiek”. Tijdschrift voor Geschiedenis, 1971, nr. 2, pp. 348-354.

ken over bedrijven dan over werkgevers. Het verschil is beduidend groot. In 1847 waren er in Brussel 8.812 patentplichtigen en 11.208 bedrijven in de sectoren Diensten en Nijverheid samen. In de volkstelling werden in theorie alleen de 8.812 hoofdberoepen opgenomen, wat meebracht dat een producent + handelaar in de nijverheidstelling uiteraard als producent werd geteld maar in de volkstelling eventueel als handelaar werd ingeschreven. Daar zit de grootste oorzaak van de afwijkingen tussen de cijfers van de twee tellingen en niet zozeer in andere verschillen in criteria, opgesomd door J. Kruithof ³⁵.

Naast de onbetwistbare voordelen, die de patentboeken bieden, dienen eveneens enkele opvallende gebreken ervan vermeld te worden.

De wetgeving is uitermate ingewikkeld; voor vrijwel iedere bedrijfstak of beroep zijn er bijzondere bepalingen i.v.m. belastingsgrenzen en de basis van de aanslag. In Bijlage I wordt bondig verwezen naar die bepalingen. Om de cijfers correct te interpreteren zal men steeds die punten verder onderzoeken. De oorzaak van de complexiteit is te zoeken in de onmacht van de toenmalige administratie om de werkelijke winsten te achterhalen. Men diende zich in vele gevallen te beperken tot het belasten van de vermoedelijke winstgevendheid aan de hand van uiterlijke kenmerken, die uiteraard verschillen van bedrijf tot bedrijf. Een voordeel is dat we juist daardoor worden ingelicht, althans voor een aantal sectoren, over ofwel het aantal arbeiders of de hoeveelheden grondstof of de gebruikte machines. De uiterlijke tekenen van winstgevendheid waren echter aan snelle wijzigingen onderhevig en het patentrecht werd niet voldoende aangepast, zodat de criteria voor de aanslag na enige tijd onvoldoende verband hielden met de realiteit. De ingewikkelde wetgeving brengt interpretatiemoeilijkheden mee en een gedegen ervaring is nodig om met de patentboeken een algemene telling uit te voeren. Wie het onderzoek beperkt tot een beroepsgroep, zal gemakkelijk rekening kunnen houden met de bijzondere kenmerken van die beroepen en zonder veel problemen een rijkdom aan informatie kunnen verzamelen.

Het starre karakter van het patentrecht — en het arbitraire van sommige beperkingen — komt nog tot uiting in het feit dat het patentrecht een maximum bedrag kende dat nauwelijks werd aangepast en dat voor de bedrijven, belast volgens tarief B, het bedrag tevens nog afhankelijk was van het aantal inwoners der gemeente van vestiging.

De door de bedrijven betaalde patentbelasting is onbruikbaar voor een onderzoek van de conjunctuur. De belasting werd geheven op het

³⁵ KRUIHOF J. *op. cit.* pp. 224-226.

aantal arbeiders enz. en diende betaald te worden ook als het bedrijf geen winst maakte. Men zal wel in een periode van laagconjunctuur, zij het met vertraging, de belastingen zien verminderen omdat de tewerkstelling daalde en minder grondstoffen werden verwerkt.

Als belasting is het patentrecht eerder zwak en men zal met die gebreken terdege rekening moeten houden. Voor een telling als deze die hier wordt voorgesteld, zijn die tekortkomingen niet zo'n grote hinderpaal. De aard van het bedrijf is degelijk aangeduid, het aantal bedrijven is jaarlijks met grote nauwkeurigheid gekend, de belasting laat toe de bedrijven te hiërarchiseren binnen ieder beroep.

5. BESPREKING VAN ENKELE RESULTATEN

De bespreking wordt beperkt tot een illustratie van de mogelijkheden van de informatie, vervat in de Bijlagen.

De nijverheidstelling geeft 3.445 bedrijven op en 11.774 arbeiders, of 3,4 arbeiders per bedrijf. Volgens de patentlijsten, die niet voor alle bedrijfstakken het aantal arbeidskrachten opgeven, was de gemiddelde bezetting van de bedrijven in 1846 2,8 arbeiders en in 1847 bijna 2,7 werklieden per bedrijf. Wanneer we de zelfstandigen zonder arbeiders (tenzij huisgenoten) niet bij de werkgevers tellen, wordt het gemiddelde opgetrokken tot 4,2 werklieden per bedrijf. Van werkelijke grootnijverheid was nauwelijks sprake. Van grote bloei evenmin, zoals blijkt uit het verslag van de jury over de afzetgebieden. De enkele grote bedrijven kunnen we in de patentboeken weervinden. Er zijn er een paar in de textielsector, in de luxe — en precisienijverheid en in de sector papier en drukkerij. Enkele bedrijfstakken hadden een zekere faam verworven, zonder dat er grote bedrijven in voorkwamen. Zo bv. de rijtuigmakerij, de meubelmakerij en de lederbewerking. Het overwicht van de ambachtelijke productie is over heel de lijn duidelijk.

Tabel III, een samenvatting van de Bijlagen III en IV, toont aan dat het aantal werkgevers in 1847 is gedaald vergeleken bij 1846. De lichte stijging in de sectoren voeding en textiel kan de algemene daling ook van het aantal arbeiders niet verhinderen. Er is een verminderde tewerkstelling waar te nemen. Dat wordt nog bevestigd door het gestegen aantal zelfstandigen, dit zijn producenten zonder arbeiders in dienst. Deze vormden in 1846 minder dan 33 % van de „bedrijfshoofden” en in 1847 36 %. Zowat 58 % van de werkgevers heeft slechts 1 tot 2 arbeiders in dienst. Iets meer dan 7 % van de werkgevers behoort tot de reeds belangrijke groep met 11 arbeiders en meer. Zij stellen 42 % van de getelde arbeidskrachten tewerk of gemiddeld bijna 24 arbeiders per werkgever.

In Brussel kwam in 1846-'47 de handel op de eerste plaats. We telden in de patentboeken 3.306 werkgevers en 3.591 bedrijven in de afdeling nijverheid en 5.506 patentplichtigen (7.617 bedrijven) in de sector der zgn. Diensten, waarvan 4.755 personen (6.846 bedrijven) in de afdelingen vervoer en handel (zie Bijlage I).

Het steeds gemaakte onderscheid tussen nijverheid en diensten is in de praktijk niet zo scherp te stellen. Een groot aantal producenten is tegelijkertijd ook handelaar of is bedrijvig in de sector Diensten in het

TABEL III

Werkgevers en werknemers in 1846

Sector	Z	1	2	3	5	6	10	11	+	Totaal	
		W	A	W	A	W	A	W	A	W	A
a) Voeding	16	24	33	6	25	3	25	7	212	40	295
b) Bouw	132	163	239	85	340	32	244	21	388	301	1.211
c) Metaal	132	184	277	84	298	24	172	12	167	304	914
d) Hout	150	193	281	123	462	39	292	19	448	374	1.483
e) Textiel	34	35	52	29	106	9	64	18	548	91	770
f) Kleding	198	204	293	53	189	19	142	17	435	293	1.059
g) Leder	142	152	218	49	175	8	56	4	56	213	505
h) Scheikund.	2	5	6	—	—	—	—	—	—	5	6
i) Luxe	3	5	6	—	—	2	13	2	71	9	90
j) Papier	37	35	42	18	72	13	103	28	734	94	951
k) Diversen	2	7	9	2	8	—	—	1	13	10	30
Totaal	848	1.007	1.456	449	1.675	149	1.111	129	3.072	1.734	7.314

Werkgevers en werknemers in 1847

Sector	Z	1	2	3	5	6	10	11	+	Totaal	
		W	A	W	A	W	A	W	A	W	A
a) Voeding	17	18	26	9	33	2	19	8	227	37	305
b) Bouw	134	155	224	95	366	31	235	19	346	300	1.171
c) Metaal	142	163	231	84	308	19	135	12	184	278	858
d) Hout	160	190	279	105	395	33	245	20	460	348	1.379
e) Textiel	37	30	42	22	84	11	84	18	605	81	815
f) Kleding	244	207	293	49	169	22	174	12	317	290	953
g) Leder	160	144	202	45	162	7	55	4	64	200	483
h) Scheikund.	1	1	1	—	—	—	—	—	—	1	1
i) Luxe	5	5	6	1	4	1	6	2	71	9	87
j) Papier	38	38	49	16	62	14	108	26	681	94	900
k) Diversen	3	6	7	—	—	—	—	1	13	7	20
Totaal	941	957	1.360	426	1.583	140	1.061	122	2.968	1.645	6.972

algemeen, zoals blijkt uit Bijlage VI. Het lezen van de samenvattende tabel, die deze Bijlage voorafgaat, vraagt wel enige verduidelijking. Een voorbeeld. In Bijlage I vinden we dat 15 personen met een „vrij beroep” onder (b) geplaatst werden omdat ze nog een patent betaalden voor een nevenberoep. In de samenvattende tabel stellen we vast dat deze 15 personen voor 17 bijkomende bedrijvigheden belast werden.

- De combinatie vrij beroep — groothandel komt 5 x voor
- kleinhandel komt 10 x voor
- voedingsnijverheid 1 x
- kledingnijverheid 1 x

Omgekeerd (vertikale kolom) zijn er 5 beoefenaars van een vrij beroep (c), die meer betalen voor een andere bedrijvigheid. Deze personen blijken vooral geïnteresseerd te zijn in de sectoren groothandel, bouw, metaal en hout. De details vindt men in Bijlage VI.

De 1.623 producenten (b) met twee of meer beroepen, betalen in totaal 1.713 bijkomende patenten. De combinatie productie x productie komt slechts 65 keer voor en zelfs dat aantal is licht overdreven, zoals supra werd aangetoond. De andere bijkomende patenten behoren tot de afdelingen groothandel (226) en kleinhandel (1.413). Van de 285 producenten, gerangschikt onder (c), betalen er 220 hun hoogste patent eveneens in de sector Diensten, d.w.z. 48 zijn in de eerste plaats groothandelaar en 163 betalen een hoger patent als kleinhandelaar. Twee producenten werden hoger belast voor een vrij beroep, 3 waren in het onderwijs werkzaam en 4 waren vooral actief in de afdeling vervoer. Men merkt een groot aantal combinaties kleinhandel x kleinhandel. De meest voorkomende cumulatie is winkel + herberg, al toont Bijlage VI een vrijwel onbeperkte verscheidenheid van mogelijke combinaties.

Het feit dat zoveel personen meerdere bedrijvigheden beoefenden en bv. tegelijkertijd actief waren in nijverheid en handel, is een belangrijk economisch en sociaal verschijnsel. Hoewel het patentrecht wel erg vlug diverse handelsactiviteiten onderscheidde, is het hier wel degelijk de van de eigen produktie onafhankelijke handel die belast werd. Het is duidelijk dat om de volledige bedrijvigheid te kunnen ontleden, afzonderlijke statistieken van nijverheid en handel niet volstaan. Alleen een combinatie van de twee, zoals de patentboeken dat toelaten, kan uitkomst bieden. Hoe belangrijk en verrassend sommige resultaten zijn, kan nogmaals blijken uit een vergelijking met de beroepsopgaven in de volkstelling van 1846 (Tabel IV).

TABEL IV ³⁶

De bezetting van enkele handelsberoepen volgens de volkstelling en het patentrecht.

Beroepen	Bevolkings- telling	a	Patent b	c	maximum combinaties
reders makelaars groothandel	1.067	804	128	302	15
herbergiers	884	840	112	32	
hoteliers	212	78	15	3	
kleinhandelaars- winkeliers	1.501	1.955	237	1.732	
vishandel	80	8	5	1	
uitdragers en voddenrapers	196	180	24	10	
marskramer	100	129	—	—	
haarkappers	277	80	41	5	
	3.250	3.270	434	1.783	262

Er moet rekening worden gehouden met de combinaties, die in de volkstelling nu eenmaal niet konden opgenomen worden. Het waren er maximum 277. Een volledige overeenstemming is niet mogelijk omdat in de volkstelling beroepsgroepen voorkomen, die met het patent niet helemaal te bereiken zijn. Zo werden de pruikenmakers geteld bij de haarkappers en baardscheerders, terwijl de poeliers samengenomen werden met de slaggers en slachters.

De telling vermeldt 1.067 groothandelaars. Er is slechts één rubriek voorzien en het is dan ook niet geheel duidelijk of de beroepen die wij rangschikten onder die hoofding inderdaad dezelfde zijn. We telden in totaal 1.234 groothandelsbedrijven, waarvan er 804 als enig beroep en 128 als hoofdberoep werden uitgeoefend.

Het aantal kleinhandelsbedrijven is volgens het patent bijna het dubbel van het in de telling opgenomen aantal; slechts iets meer dan 59 % werd in de telling vermeld. Zelfs wanneer alle declaranten hun formulier voor de volkstelling naar behoren hebben ingevuld — en dus het hoogst belaste beroep noteerden — blijkt hoe weinig bruikbaar die telling is voor

³⁶ Fruitverkopers, melkboeren, handelsreizigers, winkelmeisjes enz. komen voor in de telling maar werden hier niet opgenomen aangezien deze niet patentplichtig waren. (Pandectes belges, dl. 74, p. 305, letter p.).

een analyse van de economische en sociale situatie in de kleinhandelssector. Inderdaad, uitgaande van de veronderstelling dat wie patent betaalde als kleinhandelaar minstens kleinhandelaar was, moesten we in de telling minstens 1.955 + 237 winkeliers terugvinden en niet 1.501.

De vroeger reeds gemaakte opmerking over het gebrek aan standaardisering kan in verband met de volkstelling herhaald worden. Op de telformulieren kwamen ongetwijfeld een zeer groot aantal verschillende handelsactiviteiten voor. In de telburelen werden de opgaven gegroepeerd tot weinig homogene en weinig duidelijke groepen. Uitdragers, voddennrappers, vishandelaars en houthandelaars werden afzonderlijk vermeld, maar onder de talrijke groot- en kleinhandelaars werd geen onderscheid gemaakt tussen bv. handelaars in voedingswaren, koloniale waren, kleding, huishoudartikelen, enz. Onze kennis van de distributiesector, die tenslotte zeer beperkt is wat betreft samenstelling en organisatie, had door een gedetailleerde weergave van de beroepsopgaven enorm verrijkt kunnen worden. Met de patentboeken kunnen we jammer genoeg niet zo heel ver doordringen in die richting, al zal de onderzoeker, die zich bv. in het bijzonder zou toeleggen op de winkelier, toch wel meer informatie kunnen verzamelen dan wij samenbrachten in de Bijlagen. Het debiet (de afzet) werd steeds vermeld omdat die inlichting diende als basis voor de aanslag. Het beroep, waarmee de kleinhandel eventueel werd gecombineerd, kan in een aantal gevallen duidelijk maken wat in de winkel te koop was. We hebben voor dit onderzoek geen aandacht besteed aan alle vermeldingen, die voor de belastingaanslag de basis vormden. De diversiteit van die gegevens is nauwelijks in een algemene telling als deze te verwerken. We noteerden als voorbeeld dat de 69 hoteliers en logementhouders samen 1.228 kamers verhuurden.

De mogelijkheden van de patentboeken om zeer gedetailleerde inlichtingen in te winnen, om te hiërarchiseren binnen ieder beroep apart, om produktie en handel te combineren, brengen belangrijke technische problemen met zich. Wanneer men slechts over één cijfer beschikt per beroep (aantal bedrijven bv.), dan moeten noodgedwongen alle eenheden die dat getal samenstellen als gelijkwaardig aangezien worden en beschouwt men een homogeen geheel. De interpretatie zal niet diepgaand zijn maar wel vrij eenvoudig. Doordat we met de patentboeken een complexe realiteit van zeer nabij bekijken, wordt de analyse grondiger maar tevens moeilijker te vatten. Niemand kan alle mogelijkheden van Bijlage I juist en volledig waarnemen en interpreteren zonder mechanische hulpmiddelen of zonder verdere vereenvoudiging. Die vereenvoudiging is dan Bijlage II. De bedragen van tarief B werden omgerekend tot

deze van tarief A. Voor de personen met meerdere patenten werden de belastingen samengeteld bij het hoogst belaste beroep (dienst of productie) en het totale bedrag werd eveneens in klassen van tarief A uitgedrukt. Op deze wijze werd de nodige eenvormigheid bereikt en bekomen we een hiërarchisering binnen ieder beroep en kunnen we de beroepen onderling vergelijken. Het is dus meteen een sociale hiërarchisering, indien we tenminste aannemen dat de belasting het inkomen weerspiegelt.

Wat het aantal betreft, overweegt de sector van de Diensten en dan vooral de groep vervoer en handel. In de sector diensten betaalt men gemiddeld ook een hoger patent. Het gemiddelde van de bedragen van tarief A is 103,3 fr. Het gemiddelde van de betaalde bedragen is in de sector diensten 22,8 fr. Bij de producenten is het 17,3 fr.

Wanneer we de 17 klassen van de statistiek groeperen tot:

groep 1: klassen 1- 5

groep 2: klassen 6-10

groep 3: klassen 11-17

bekomen we volgend beeld.

Sector		groep 1	groep 2	groep 3	Totaal
Diensten:	aantal	108	1.052	4.346	5.506
	%	2	19	79	100
Nijverheid:	aantal	43	372	2.891	3.306
	%	1,3	11,2	87,5	100

Vooraf in de middengroep is het verschil ten gunste van de Diensten duidelijk. De kans om tot die reeds belangrijke belastingsgroep te worden gerekend is veel groter in de sector Diensten dan in de Nijverheidssector. Wanneer we als vergelijkingspunt de kiescijns (gemeenteraad) van 100 fr. nemen (klassen 1 tot het midden van klasse 7), dan stellen we vast dat die cijns alleen reeds met het patent bereikt wordt door 321 personen uit de sector Diensten en door slechts 76 producenten (waarvan de helft brouwers en likeurstokers).

Opvallend is dat ook enkele kleinhandelaars tot de hoogste belastingklassen zijn doorgedrongen. Het zijn vooral hoteliers (zie Bijlage II) maar ook 4 winkeliers hebben zich vooraan weten te plaatsen.

BIJLAGEN

- I. Algemene statistiek der patentplichtigen. 1847.**
- II. Hiërarchisering der patentplichtigen. 1847.**
- III. Werkgevers en werknemers in 1847.**
- IV. Werkgevers en werknemers in 1846.**
- V. De belaste bedrijvigheden per wijk. 1847.**
- VI. De combinaties der beroepen in 1847.**
- VII. De afzetgebieden der Brusselse nijverheden in 1846.**

BIJLAGE I

Algemene Statistiek der Patentplichtigen 1847 Diensten & Nijverheid

De patentplichtigen werden per beroep of bedrijf geklasseerd volgens hun belasting, uitgedrukt door een klassennummer. Het bedrag aan belasting dat met een klassennummer overeenstemt, varieert alnaargelang het beroep werd aangeslagen volgens tarief A of tarief B.

Rekening werd gehouden met de volledige belaste activiteit der patentplichtigen. Per beroep werden onderscheiden:

- a) personen die alleen het beroep x uitoefenen,
- b) personen die voor meerdere beroepen belast werden, doch het meest voor beroep x.
- c) personen die het beroep x als nevenberoep uitoefenen (deze personen komen elders nog onder (b) voor).

Vb. Iemand is winkelier (9 A) en tegelijkertijd nog smid (10 B) en herbergier (12 B).

Hij komt voor:

als winkelier	b: klasse 9 (46,64 fr.)
als smid	c: klasse 10 (25,44 fr.)
als herbergier	c: klasse 12 (10,60 fr.)

Samen met het beroep werden de verwijzingen naar de wetgeving genoteerd.

Vb. apoteker (XIV, 4-12, B 381). Het beroep apoteker behoorde tot groep XIV van de belaste beroepen en werd belast volgens tarief B, klassen 4 tot 12. In de algemene statistiek der beroepen kregen de apotekers het nummer 381.

De inlichtingen over de klassen en het tarief zijn nodig voor het lezen van de statistiek. De aanduiding van de groep en het algemeen nummer laten toe snel bijkomende inlichtingen te zoeken in de patentwetten, ook in de Franstalige uitgaven, want dank zij het nummer is er geen vertaalprobleem.

In 1846 komen enkele beroepen voor die we niet ontmoeten in 1847 en die derhalve ook niet in deze bijlage werden opgenomen. Aangezien deze beroepen voorkomen in Tabel II (p.) geven we hier de indentificatie ervan.

aswasser: I 1, bt a, A 55
knopenmaker: I 2, BT B, A 86
potasfabr.: I 1, bt a, A 54
verenfabr.: I 1, bt a, A 38
weefsels voor pantoffels: I 1, bt a, A 1
wolkaarders: I 2, bt b, A 69
zeilenmakers: I 2, bt b, A 94

chemische produkten: XIV, 4-12, B 381
diamantzetter: XIV, 9-11, B 468
zegel en stempelsnijder: XIV, 11-13, B 457
krijtmolen: IV, 1/3 van 9-14, A 134

Voor vele beroepen steunde de aanslag op bijzondere inlichtingen (afzet, wedde, hoeveelheid grondstof, aantal arbeiders enz.). Bij deze beroepen wordt verwezen naar de „bijzondere tarieven” (bt), die in de volgende bladzijden werden samengebracht.

PATENTRECHT

Bedragen per klasse
Wet van 6 april 1823

<u>Tarief_A</u>		<u>Tarief_B</u>
Klasse	Bedrag in F	Bedrag in F
1	381,60	402,80
2	318,00	307,40
3	265,00	233,20
4	212,00	175,96
5	159,00	131,44
6	116,60	95,40
7	84,80	69,96
8	63,60	48,76
9	46,64	36,04
10	33,92	25,44
11	25,44	19,08
12	19,08	10,60
13	12,72	5,30
14	8,48	3,39
15	5,30	
16	2,75	
17	1,69	

Bijzonder tarief (bt) Aanslagvoet : aantal arbeiders(A)

bt a :

bt b :

klasse		klasse	
Groep I 1		Groep I 2	
1 300 A en meer		1 500 A en meer	
2 200-300		2 400-500	
3 140-200		3 300-400	
4 100-140		4 200-300	
5 70-100		5 140-200	
6 50- 70		6 100-140	
7 32- 50		7 70-100	
8 21- 32		8 50- 70	
9 14- 21		9 32- 50	
10 9- 14		10 21- 32	
11 6- 9		11 14- 21	
12 3- 6		12 9- 14	
13 1- 3		13 6- 9	
14 alleen		14 3- 6	
		15 1- 3	
		16 alleen	

bt c :

groep XII 1 klasse

4	50 A en meer
5	32 - 50
6	21 - 32
7	14 - 21
8	9 - 14
9	6 - 9
10	3 - 6
11)	
12)	1 - 3
13	alleen

bt d :

groep XII 2 klasse

5	70 A en meer
6	50 - 70
7	32 - 50
8	21 - 32
9	14 - 21
10	9 - 14
11	6 - 9
12	3 - 6
13	1 - 3
14	alleen

bt e : (likeurstokers)

bt f : (bierbrouwers)

groep II/ Hoeveelheid grondstof groep II

klasse

1	55.000 hl en meer
2	42.000 - 55.000
3	32.000 - 42.000
4	25.000 - 32.000
5	19.000 - 25.000
6	11.000 - 19.000
7	10.000 - 11.000
8	7.500 - 10.000
9	5.500 - 7.500
10	4.000 - 5.500
11	3.000 - 4.000
12	2.000 - 3.000
13	1.000 - 2.000
14	minder dan 1.000

klasse

1	14.000 hl en meer
2	10.000 - 14.000
3	8.000 - 10.000
4	6.200 - 8.000
5	4.800 - 6.200
6	3.500 - 4.800
7	2.500 - 3.500
8	1.900 - 2.500
9	1.400 - 1.900
10	1.000 - 1.400
11	750 - 1.000
12	500 - 750
13	250 - 500
14	minder dan 250

bt h : (winkeliers) afzet

Groep VI

klasse :	1	265.000 F en meer
	2	212.000 - 265.000
	3	159.000 - 212.000
	4	116.600 - 159.000
	5	84.800 - 116.600
	6	63.600 - 84.800
	7	48.760 - 63.600
	8	38.160 - 48.760
	9	29.680 - 38.160
	10	23.320 - 29.680
	11	16.960 - 23.320
	12	12.720 - 16.960
	13	8.480 - 12.720
	14	6.360 - 8.480
	15	4.240 - 6.360
	16	2.120 - 4.240
	17	minder dan 2120

bt i : weddetrekkenden

groep XI

klasse	inkomen in F
1	33.920 en meer
2	26.500 - 33.920
3	20.140 - 26.500
4	15.264 - 20.140
5	11.660 - 15.264
6	8.904 - 11.660
7	6.784 - 8.904
8	5.300 - 6.784
9	4.240 - 5.300
10	3.392 - 4.240
11	2.544 - 3.392
12	1.908 - 2.544
13	1.484 - 1.908
14	1.060 - 1.484
15	848 - 1.060
16	636 - 848
17	minder dan 636

bt k : hoteliers

groep XIII

pensionhouders, uitbaters
van ziekenhuizen en tehui-
zen voor geesteszieken.

aantal kamers	klasse	aantal kamers	klasse
50 en meer	2	50 en meer	4 - 5
35 - 50	2 - 3	40 - 50	5 - 6
25 - 35	3 - 4	32 - 40	6 - 7
20 - 25	4 - 5	24 - 32	7 - 8
16 - 20	5 - 6	18 - 24	8 - 9
12 - 16	6 - 7	14 - 18	9 - 10
9 - 12	7 - 8	10 - 14	10 - 11
7 - 9	8 - 9	minder dan 10	11 - 12
5 - 7	9 - 10		
3 - 5	10 - 11		
minder	11 - 13		

BIJLAGE I

Patentplichtigen (a en b) en belaste bedrijvigheden (c)
in 1847

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	a	b	c
<u>I. DIENSTEN</u>																					
<u>1 a. VRIJE BEROEPEN</u>																					
apotheker	a			3		4	6	1	9	4	5		3	5					49		
XIV, 4-12, B 381	b					1														1	
drogist	a								1		1		1						3		
XIV, 4-12, B 381	b					1	1	1	1	1		4								9	
	c											1									1
architect	a										1		4						5		
XIV, 8-11, B 454	c										1		2								3
geneesheer	a				1	2	6	1	2	3	5	4	2	1	4				11	2	
XIV, 4-10 B 379	b								2											2	
tandmeester, - arts	a				1	1			1	1		1	3						8		
XIV, 5-12, B 380	b												2							2	
veearts	a									1		1	2	1					5		
XIV, 7-13, B 382	c											1									1
notaris	a			4	5	3	4			1	1								18		
XIV, 2-9, B 368	b				1															1	
deurwaarder	a			1				4	2	1	8	4	9	8					37		
XIV, 7-13, B 373																					
pleitbezorger	a			1	7	5	6	5	3	3									30		
XIV, 2-9, B 369																					
																			267	15	5
<u>b. BEDIENDEN</u>																					
afslager, omroeper	a											3	1	3					7		
XIV, 9-13, B 441	b																			1	
	c											1		1							1
schatte van goederen	a									1		1							2		
XIV, 8-11, B 442	b											1								1	
	c											1									1
keurmeester (vis)	a														1				1		
XIV, 11-13, B 444	c													5							5
meter en weger	a														9				9		
XIV, 12-13, B 449	b									1										1	
	c												1	1							2
landmeter	a										1	3	4						8		
XIV, 10-12, B 448																					
steller van onder-	a																				
handse akten	b													1	7				8		
XIV, 11-14, B 372	c													1	1					1	1

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	a	b	c
bedienden	a						1		1	2	7	4	12	16	27	133	176	928	9		
XI, bti, A 232	b											3			1					2	
	c												1		1	2					4
pianostemmer	a													3					3		
XIV, 13, B 474	c													1							1
muzikant	a													2					2		
XIV, 13, B 475														1						1	
toneelspeler, danser																					
XIV, 10-14, B 476	a												1		33				34		
doodgraver	a												3	1					4		
XIV, 10-13, B 481														1							1
																			367	7	16
c. ONDERWIJS																					
kostschoolhouder	a									1									1		
XIV, 8-10, B 450																					
onderwijzer, school-	a								2	4	9	1	54	7					68		
houder	b												2	4						6	
XIV, 8-13, B 450-451																					
leraars, onderrichters	a											4	11	4					19		
XIV, 10-13, B 452	b													1						1	
																			88	7	
2 a. VERVOER																					
Vervoerondernemer	a									1									1		
XIV, 5-12, B 365	b												1							1	
	c								1												1
karreman	a										1	1	1	3	4				10		
XIV, 10-14, B 416	b													1						1	
	c												1								1
rijtuig- en paarden-	a																		82		
verhuurder	b																			19	
XIV, 4-11, B 414	c												1	1							2
ondernemer van post-	a																		4		
diensten	c																				1
XIV, 3-10, B 413																					
geleider van postwa-	a														1				1		
gens																					
XIV, 13-14, B 480																					
																			98	21	5

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	a	b	c
b. GROOTHANDEL																					
bankiers	a	1	1	1	6														18		
XIV, 1-4, B 348-349	b	1		3																4	
geldwisselaar	a						1	1	1										3		
XIV, 6-11, B 359	c						1														1
groothandelaar	a	2	8	10	3	6	20	27	11	0	5	1	19	36	10	4			486		
XIV, 2-5, 3-6, 7-13, B 351-353	b		1		7		2	6	9	8	9	9	14	25					81		
	c	1						1	9	16	15		55	166						263	
bierhandelaar	a							1	1	1	15								17		
XIV, 4-9, B 383	b								1		5									6	
	c										2										2
wijnhandelaar	a		5		2	5	6	10	13										41		
XIV, 4-9 B 383	b		1			2		3	5											11	
	c								3												3
kommissiehandelaar	a		2		4	38	9	12	39	28	16		20						168		
XIV, 3-6, 6-12, B 363-364.	b							2		1	3		6							12	
	c								4	1	4		8								17
limonadehandelaar	a				1	1	1	1	1										4		
XIV, 3-10, B 387	b	1	1																	2	
reder																					
XIV, 1-13, B 355-358	a									1									1		
makelaar	a		1		2	1	4	5	1	2	6								22		
XIV; 2-11, B 366	b										1									1	
beheerders	a	1		1	1	4	1	7	3		1		5				1	1	25		
XI, bti, A 232	c						1														2
ondernemer van openbare verko- pingen	a						3												3		
XIV, 2-9 B 367	b				1			1	4											6	
	c								1												1
tolpachter																					
vuilnispachter	a								3										3		
XIV, 2-12, B 374																					
zaakwaarnemer	a												3	2		4	1	3	13		
XI, bti, A 232	c															1	3				4
uitgever van kran- ten	b		1		2	1					1									5	
XIV, 4-12, B 439	c									6			3								9
																			804	128	302

c. KLEINHANDEL

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	a	b	c
hotelier, loge- menthouder XIII, bt.k.B 342	a b	33 2	108 11	5 2	710 3	5 2	5 2					2							58	11	
restauranthouder XIV, 6-12, B 389	a b c				2	2						4	7 2 1						15	2	2
koffiehuishouder XIV, 3-10, B 387	a b			1				1		2	1								4	1	
badhuishouder XIII, per bad 13-14, B 344	a b c				1									1					1	1	1
herbergiers XIV, 4-12, B 385	a b c			1	310	264	674	124	365										649	58	12
drankslijter XIV, 5-12, 13-14 B 384 en 386	a b c					1	3	8	22	96	46	11							187	50	18
wijnslijter XIV, 5-12, B 384	a b c							1	1	2									4	4	2
winkelier VI, bt h, A 206	a b c	1		1	3	6	926	36	61	16	183	682	344	190	1658				135	1691	
slager XIV, 6-11, B 402	a b c				2	2	6	519	63	7									97	17	3
vleesverkoper XIV, 8-13, B 401	a b								6	3	2								11	2	
poelier XIV, 8-14, B 409	a b c							1	1	2	1	3							8	4	4
vishandelaar XIV, 10-13, B 407	a b c							2	3	1	2								8	5	1
boekhandelaar XIV, 3-12, B 434	a b c				2		3	2	2			13							22	13	9

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	a	b	c
handelaar in oude boeken XIV, 4-13, B 428	a											1	2					3	2	1
	b											2	2							
	c											1	1							
verfhandelaar XIV, 4-12, B 381	a					3			1	1		1						6		
	b							2		4	5	27							38	
	c											5								5
handelaar in schilderijen en oudheden XIV, 5-11, B 433	a									1	3	11						15		
	b										6								6	
confectiehandel XIV, 7-11, B 430	a						1	2	8	19	86							116		
	b									5	11								16	
	c						1													1
marskramer VII, 7-17, A 207-224	a									2	2	27		1	10	72	15	129		
pandjesbaas XIV, 8-13, B 377	a								1	2	2	5	4					14		
uitdrager, vodenraper XIV, 4-13, B 428	a									1	9	15	155					180		
	b										2	7	17						24	
	c											1	7							10
verhuurder van kleding XIV, 11-14, B 426	a												1	1				2		
	b											1		2					3	
	c												1	9						10
houder van plaatsingskantoorb voor dienstboden XIV, 6-14, B 378	a									1			1	1				2		
	b																		1	
	c												2	3						5
zakkenverhuurder XIV, 11-13, B 423	a																			
	b																			
	c												1							1
leeskabinet-houder XIV, 9-12, B 427	a											1						1		
	b											2								2
	c																			
haarkapper, baardscheerder XIV, 8-12, 13-14, B 485-487	a									1	2	8	9	1	69			80		
	b											26			4				41	
	c													5						5
																		3270	4341	783
TOTAAL DIENSTEN																		4894	612	2111

II. NIJVERHEID

a. VOEDING.

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	a	b	c
broodbakker	a							1						3					4		
XIV, 6-12, B 395	b							5	18	30	51	68	72							244	
banket- en suiker-	a							2			2								4		
bakker	b										4									4	
XIV, 6-10, B 391	c										1										1
pasteibakker	a								1				1						2		
XIV, 9-12, B 392	b							22	7	4	11	2	5	1						34	
peperkoekbakker	a									1									1		
XIV, 6-11, B 393	b								1	2	1	2								6	
	c											1									1
chocoladefabrik.	a															1			1		
V, 7-14, A 205	b								1				1	1						3	
	c												7	13							14
chocolademolens																					
IV, 8-11 (1/3)A 128	c										2	3									5
bierbrouwer	a	14	4	6	9		6	3	1		1	1							36		
II, bt f, A 124	b							1												4	
	c																				1
kunstazijnfabrik.	a									1		2							3		
II, bt g. A 125	b								1	1										2	
	c									1											1
likeurstoker	a															1			1		
II, bt e, A 123	b	1	1										2	1						5	
	c										1	1			1						4
stoker van fijne																					
likeuren	b												1							1	
V, bt, 4-14, A 191	c										1		2	1							4
mouterij	a												1						1		
IV, 6-14, A 141	b											1								1	
V, 8-14, A 201	c												1								1
gistfabrikant																					
XIV, 4-12, B 381	c												1								1
cichoreibrander																					
I 2, bt. b. A 113	c																1				1
mostaardfabrik.																					
IV, 1/3 11-15,	a																		4		
A 140 c	b												1			4				2	

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	a	b	c
olieslager-klaarder	a									1		2							3		
IV, 6-14, A 142	b									5		4								9	
V, 3-11, A 195	c									1		6									7
suikerraffinadeur	a						1				1		1						3		
V, per ketel																					
8-12, A 187																					
zoutzieder	b		1						2											3	
V, per pan																					
8-12, A 184	c										1										1
bloemmolens	a											2	1						3		
III, 2% huurwaarde																					
126 a																					
slachter	a													1					1		
XII 2, bt d, B 315																					
bloemenkweker																					
XII 1, bt c, B 285	a											1	1	8					10		
tabakfabrikant	a			1		22	1			3									9		
XII 1, bt c, B 284	b			1		1	2			6		5	3	2						20	
	c											2	1	0							13
																			86	338	55
b. BOUWBEDRIJF																					
aannemer van bouw-	a									1									1		
werken	b		1						2		2	1								6	
XIV, 1-11, B 375	c								1		2	2									5
behanger	a												1	3					4		
XII 1, bt c, B 255	b						1			2	13	12	20	37	1					86	
	c													1							1
glazenmaker	a													5	19				24		
XII 2, bt d, B 306	b												1	8	11					20	
	c													1	2						3
huisschilder	a									1		4	5	3	26				77		
XII 2, bt d, B 308	b									2			5	2	3					12	
	c													13	8						21
muurwitter																					
XII 2, bt d, B 303	a														2				2		
leidekker	a									1	1	3	6	8	2				21		
XII 2, bt d, B 300	b														1					1	
	c														1						1

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	a	b	c
metser	a													1					1		
XII 2, bt d, B 301	b						1			3	7	6	1	4	3	5				49	
	c									1			1	3							5
steenhouwer	a					1													1		
XII 1, bt c, B 282	b								4	5	1	4	4	4	2					33	
straatmaker	a															1			1		
I 2, bt b, A 121																					
stukadoor	a					1				1	2	1	1	9	2	8			54		
XII 1, bt c, B 281	b									2			2	1	1					6	
	c														1						1
schoorsteenveger	a									1			5	2					8		
XII 2, bt d, B 313	b													1						1	
putjesschepper	a														1				1		
XII 2, bt d, B 314																					
																			195	214	37
c. METAAL																					
blikslager	a											1	1	4	2	1			27		
XII 2, bt d, B 310	b								1	1	7	5	7	1	8	10				49	
	c														1						1
metaaldrijver	a												1		5				6		
I 1, bt a, A 24	b														2					2	
bankwerker, werktuigmaker	a								1	1			2	2	5				11		
I 1, bt a, A 38																					
ijzerdraaijer	a												1	3	2				6		
I 1, bt a, A 25	b													1						1	
kachelsmid	a									1			1	2	6				20		
I 1, bt a, A 30	b													1						1	
grof- en hoefsmid	a										1	7	3	7	4				31		
XII 1, bt c, B 233	b								1				1							2	
	c									1				2							3
slotenmaker	a								2	5	5	2	2	6	4	5			126		
XII 1, bt c, B 234	b								1		3	2	2	2	7					16	
	c														1						1

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	a	b	c
sporenmaker XII 1, bt c, B 235	a					1												1		
geelgieter XII 1, bt c, B 237	a							2	3		4	1	1					11		
	b								1				2						3	
koperslager XII 1, bt c, B 239	a						1	1	1		1	2	6					12		
	b								1		7	4	2						14	
	c											1								1
lantaren- en lam- penmaker XII 1, btc, B 247-248	a								2				2					4		
	b										2								2	
lood- en tingieter XIII, bt c, B 241-2	a									1			2					3		
	b						1	1	7		9	8	5						31	
	c											1	1							2
lood-pletmolen IV, 7-11, A 139	a						1												1	
	b																			
ijzer- en koper- draadvlechter XII 2, bt d, B 298	a													2				2		
zevenmaker XII 2, bt d, B 295	a													2				2		
weegschaalmaker I i, bt a, A 26	a											1	1					2		
	b											1							1	
vijlenkapper I 1, bt a, A 29	a												3					3		
spijkersmeden I 2, bt b, A 84	a												1	2	1	1		5		
messenmaker I 1, bt a, A 31	a													3				3		
	b										1		2	2					5	
schaar- en messe- slijper XII 2, bt d, B 312	a													1				1		
	b													1					1	

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	a	b	c
wapenmaker	a														1				1		
I 1, bt a, A 31,33	b												1	2	2					5	
zwaardveger	a									1									1		
XII 1, bt c, B 236																					
metalen knopen													1								1
I 1, bt a, A 23	c																				
																			278	134	9
d. HOUT																					
houtzager	a											1							1		
IV, 6-11, A 131	b						1			1										2	
	c										1										1
houtdraaijer	a									1			2	1	3				28		
XII 2, bt d, B 292	b												1	3	3					7	
	c													2							2
stoelenmaker	a											1	2	2	3				8		
XII 2, bt d, B 291	b												1		2					3	
beeldhouwer	a									1	1	2	1	3					8		
XII 1, bt c, B 264	b												1							1	
leestemaker	a															1	1		2		
I 2, bt b, A 100	b														1	1	1			3	
lijstenmaker	a												1						1		
XII 2, bt d, B 290	b													1						1	
pijlenmaker																1					
XII 2, bt d, B 292	b																			1	
pijpenmaker																		1			1
I 2, bt b, A 115	c																				
speelgoedmaker	a												1	1					2		
XII 1, bt c, B 261	b												1							1	
schepel- en holle matenmaker																					
XII 2, bt d, B 293	b													1						1	

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	a	b	c
schietspoelmaker I 2, bt b, A 88	a																1		1		
weefgetouw, kammen- en kaardenmaker I 2, bt b, A 88	c																2				2
timmerman, witwer- ker XII 2, bt d, B 286-287	a b c						1	2	2	7	15	3	4	8	0	5	5		2	196	
													1	7	10						18
meubelmaker XII 2, bt d, B 258	a b c						1	2	1	2	5	19	19	18	15				4	82	1
biljardenmaker XII 1, bt c, B 257	a												1	1					2		
wagenmaker XII 1, bt c, B 254	a						1			5	3	3	13						25		
rijtuigmaker XII 1, bt c, B 253	a b c		1			1	1	2	6		1	2	1						15	3	1
rijtuigschilder XII 1, bt c, B 252	a b						1		1		3	2	7						14	1	
scheepsbouwer I 1, bt a, A 41	a											1							1		
kuiper XII 2, bt d, B 289	a b c								1			7	7	4					19	7	3
wijnkuiper XIV, 10-12, B 484	a c												3						3		1
koffermaker XII 1, bt c, B 259	a b c									2		1		1					3	1	1
kartonnendozenmaker XII 2, bt d, B 333	a b										1	1	1	2					5	4	
mandenmaker XII 2, bt d, B 297	a b											1	1	2	3				7	3	1

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	a	b	c
karbiezen, korven- maker XII 2, bt d, B 328	a										1			1				2		
kurksnijder XII 2, bt d, B 334	a											1						1		
borstelmaker XII 1, bt c, B 279	a b						1			1 3	1 2	3 2						5	8	
																		159	325	32
<u>e. TEXTIEL</u>																				
textielfabrikant I 1, bt a, A 1	a b									1		1 1	3 1	1				5	2	
diemitfabrikant I 1, bt a, A 1	b									1									1	
katoenspinner I 2, bt b, A 73	a b c			1									1	1		2		4	1	1
tulefabrikant I 2, bt b, A 76	b							1											1	
wattenfabrikant I 1, bt a, A 1	a b												2	2				2	2	
wasdoekfabrikant I 1, bt a, A 3	a								1									1		
wolfabrikant I 1, bt a, A 1	a b c			1								1		1				1	1	1
wolspinner I 2, bt b, A 74	b														2				2	
lintenmaker (we- ver) I 1, bt a, A 1	a									1								1		
lijnwaadfabrikant I 1, bt a, A 1	a												2					2		

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	a	b	c
bedrukker van stof- fen (katoen uit- gezonderd	a											1							1		
I 1, bt a, A 1																					
garentwijnder	a												1				1		1		
I 1, bt a, A 1	c																				
kantfabrikant	b								1	1	2	2	5	3	2					16	
I 2, bt b, A 76	c									1		1		3	2		1			8	
matrassenmaker	a										1	1	1						3		
XII 1, bt c, B 274	b												1							1	
	c																				1
rekbare weefsels	a												1						1		
I 1, bt a, A 3																					
kalander, glanzer	a													1					1		
I 2, bt a, A 8	c													1							1
IV, 8-13, A 135																					
lakenperser, krim- per	a													1	1				2		
I 1, bt a, A 6																					
ontvetter	a													1	7				8		
XII 2, bt d, B 338																					
verver	a								2	2		1	3	1					21		
I 1, bt a, A 5	b											2								4	
	c																				1
wever	a								1			2		2	3		1		9		
I 2, bt b, A 75	b													1	1					2	
haarbewerker (paarden, koehaar)	a															1			1		
I 2, bt b, A 70																					
paardenharenstoffen (f. van)	a											1		1					2		
I 1, bt a, A 1																					
spinner van paar- denhaar																					
I 2, bt b, A 74	a														2				2		

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	a	b	c
tapijtenfabr. (wol en koehaar)																					
I 2, bt b, A 65	a														1				1		
touwslager																					
I 2, bt b, A 93	b													1			1			2	
vlasspinner																					
I 1, bt b, A 74	c																1				1
																			69	35	15
f. KLEDING																					
kleermaker	a													74977					133		
XII 2, bt d, B 325	b													12 8						20	
	c													1 3							4
borduurster (garen, katoen)	b														1					1	
XIV, 10-14, B 488	c									1											1
borduurster (goud-draad)																					
XII 1, bt c, B 270	a									1				1					2		
galonmaker (goud-dr)	a											1							1		
XII 1, bt c, B 269	b												1							1	
passementwerker	a				1				3	1	4	3	4	11	4				31		
XII 2, bt d, B 330	b										1	2	2	2	1					9	
	c											1									1
naaister	a										4	3	5	21	44				77		
XIV, 10-14, B 488	b										2				3					5	
	c										1				1						2
linnennaaster	a													1	3				4		
idem	b									1					6					7	
	c													2	2	7					11
wolnaaister	a														1				1		
XIV, 10-14, B 488	b									1			1	5	41					48	
	c												1	1	16						18

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	a	b	c
keurslijvenmaker (-ster)	a													4	8				12		
XIV, 10-14, B 488	b											1		2	4					7	
	c													2	2						2
kunstabloemenmaker	a												1	2	6				9		
XII 2, bt d, B 331	b											1	3	1	2					7	
	c													2							2
modiste	b								1	1		2	5	2	28					57	
XII 2, bt d, B 327	c									2				5	7						14
laken- en lederen- mutsenmaker	a											1		3	4				8		
XII, bt d, B 323	b												1	3	5					9	
	c													2	6						8
strohoedenfabrik.	a						1					2	3	5					11		
XII 2, bt d, B 328	b									1			1	1	1					4	
	c													1	1						2
maskermaker																					
I 1, bt a, A 14	b													1						1	
hoedenmaker	a									2	2	2							6		
I 1, bt a, A 11	b									1										1	
hoedenhersteller	a													10					10		
XIV, 12-13, B 489	b												7	21						28	
	c												2	7							9
handschoenmaker	a						1	1		2	1								5		
XII 1, bt c, B 278	b										1			1						2	
breukbandmaker	a													1					1		
XII 1, bt c, B 276	b													2						2	
paraplumaker	a											1	1	2					4		
XII 1, bt c, B 267	b									1		1	4	15						21	
pruikenmaker	a												1		1				2		
XII 2, bt d, B 332	b												5		2					7	

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	a	b	c
wasbaas, wasvrouw	a												2	1	2	1			145		
XII 2, bt d, B 338	b													1	1					2	
	c													1							1
																			462	239	76
g. LEDER																					
leerlooier	a								1	2	3		2	2	1	1			12		
I 1, bt a, A 16	b													2	4	2				8	
	c															1					1
zeemtouwer	a												1						1		
I 1, bt a, A 19	c													1							1
bontwerker	a										1				2				3		
XII 1, bt c, B 271	b													4	1					5	
	c													1	1						2
perkamementmaker	a																1		1		
I 1, bt a, A 20																					
schoen- en laarzen-	a												2	1	5	8	9		156		
maker	b													2	1	5	3			113	
XII 2, bt d, B	c												1		1	3	7				12
318-319																					
zadelmaker	a										1		2	5	6				14		
XII 1, bt c, B 251	b								1	5			8	5	2					21	
	c														2						2
schedemaker	a															4			4		
XII 2, bt d, B 321	b															1				1	
gareelmaker	a																				
XII 2, bt d, B 322															1	1			2		
drijfriemenmaker	a																				
XII 2, bt d, B 322															1				1		
																			194	148	18

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	a	b	c
<u>h. SCHEIKUNDIGE NIJ- VERHEDEN</u>																				
plaastergieter	a												1					1		
XII 1, bt c, B 262	b											1							1	
plaastermolen	a										2							2		
IV, 9-14, A 134 c	c										1									1
inktfabrikant	c												1							1
IV, 12-14, A 199 ass.																				
lijmzieder											1			1						2
V, 9-14, A 197	c																			
vernisfabrikant															2					2
V, 12-14, A 198	c																			
pekstoker	a											1						1		
IV, 6-13, A 141 a																				
reukwerkfabrikant	a												1					1		
V, 4-13, A 191																				
sterkwaterfabrik.							1											1		
V, 7-12, A 182	a																			
kaarsenmaker	a							1	1		1							3		
XIV, 5-13, B 411-412	b						4	2	6			1	1						14	
zeepzieder (zachte zeep)	b							1											1	
V, 3-11, A 195	c							2			2									4
zeepzieder (harde zeep)	a										1							1		
V, 5-13, A196	b										1								1	
																		10	17	10

i. LUXE- EN PRECISIE-
NIJVERHEDEN.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	a	b	c
glas- en kristal- slijper en graveer- der XII 1, bt c, B 283				1									2	1				2	2	1
stolpenmaker XII 1, bt c, B 283													1					1		
spiegelmaker XII 1, bt c, B 245- 246													1	2				1		2
glasschilder XII 2, bt d, B 308												1	1					2		
vergulder (hout) XIV, 10-12, B 461										2	3	7						12	6	3
										1	3	2								
vergulder (metaal) XIV, 10-12, B 461												4						4	3	
											1	2								
platedwerker XIV, 6-11, B 463									1	1	2							4		
goudslager XIV, 6-18, B 464						1					1							1	1	
gouddraadtrekker XII 1, bt c, B 268						1												1		
goud- en zilversme- den XIV, 6-11-12, B 465-466						12			1		2	2						8		
						2	1		1		3	2							10	
juwelier XIV, 6-11, B 469						1	1	3	5	15								25	16	4
							1		5	10										
									2	2										
uurwerkmaker XIV, 6-12, B 470							1	4	9	11	7	3	1					3	63	1
												1								
horlogekastenm. I 1, bt a, A 22												1		1				2		

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	a	b	c
precisieinstrumenten a												2							2		
maker b										2		3								5	
XIV, 6-11, B 472																					
kunstdraaier (ivoor												1	2						3		
metaal) a													2							2	
XIV, 9-12, B 471 b																					
muziekinstrumentenm. a						1		3	4	2	10								20		
XIV, 5-11, B 473 b										1	2									3	
c											1										1
																			91	111	12
<u>j. PAPIER - DRUKKE-</u>																					
<u>RIJ.</u>																					
boekdrukker a						1	1		1	1	2	2	1						9		
b					1		1		1	2	4	2	2	3						16	
I 1, bt a, A 45 c							1		2	1			1								5
drukker (overige) a							2		4			3	2	6					17		
XII, bt d, B 339 b									1			1	1	3	1					3	
c																					4
steendrukker a										2	1	6	13	9					41		
I 1, bt d, A 46 b												1	7	2						10	
c													2	4							6
lettergieter													2	1	1				4		
I 2, bt a, A 44 a																					
boekbinder a									1	1	6	30							38		
XIV, 9-12, B 435 b										1		6	17							24	
c												1	3								4
graveerder a										1	2	8							11		
XIV, 10-12, B 455 b												1	2							1	
c																					2
speelkaartenfabr. a											1			1					2		
I 1, bt a A 47 b												1								1	
papierfabrikant												1							1		
I 1, bt a, A 48 a																					
behangselpapierf. a							1	1	1	1	1			1					4		
I 1, bt a, A 49 b																				3	
papierlijnder a											1			3					4		
XII 2, bt c, B 341 b												1	1							2	
																			131	60	21

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	a	b	c
<u>h. DIVERSEN</u>																					
kammenmaker																					
I 2, bt b, A 92	a															1	5	1	7		
schrijfpennenberei-	a										1								1		
der	b													1	1					2	
I 1, bt a, A 13																			8	2	
<u>TOTAAL NIJVERHEID</u>																					
Tarief A	a	14	46	10	8	5	5	12	16	23	28	50	77	17	7				273		
	b	-1	34	-1	4	8	5	13	11	17	34	19	7	2						129	
	c	-	-	1	-	2	4	8	15	8	7	26	4	5							81
Tarief B	a	-	-	2	29	13	20	31	10	11	18	230	45	24	32				1410		
	b	1	-	1	29	15	51	72	20	52	14	32	53	59	240					1494	
	c	-	-	-	-	1	1	13	11	26	75	77									204
																			1683	1623	285
																			3306		

BIJLAGE II

HIERARCHISERING VAN DE PATENTPLICHTIGEN. 1847

In bijlage I werd rekening gehouden met twee tarieven en het voorkomen van meerdere beroepen per persoon. Het is een gedetailleerde maar ook te moeilijk leesbare beschrijving.

Bijlage II is een vereenvoudiging ervan. Alle bedragen werden herleid tot de schaal van tarief A. Voor personen met meerdere beroepen, werden de bijkomende belastingen (c) opgeteld bij het voornaamste beroep.

Vb. : iemand is winkelier (9 A, = 46, 64 F), smid (10 B, = 25,44 F) en herbergier (12 B, = 10,60 F). In bijlage I komt deze persoon 3 keer voor : als winkelier onder (b), als smid en als herbergier telkens onder (c). In bijlage II komt hij, gezien het totaal van zijn patentrecht, nl. 82,68 F, voor als winkelier klasse 7.

Op deze wijze werd de eenvormigheid bereikt, nodig om de verschillende beroepen te kunnen vergelijken. Op te merken valt dat geen voorrang gegeven werd aan de produktieve beroepen of aan de diensten. De patentplichtige wordt geplaatst bij zijn voornaamste beroep d.i. het beroep waarvoor hij het hoogste patentrecht betaalde.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	To- taal
<u>I. DIENSTEN</u>																		
<u>1 a. VRIJE BEROEPEN</u>																		
apotheker				3		1	4	6	19	4	5	3		5				50
drogist							1	1	3		2	5						12
architekt											1	4						5
geneesheer				1		3	6	13	35	42	14							114
tandmeester-arts						1	1		1	1	2	1		3				10
veearts										1		1		2	1			5
notaris	4		5	3		5			1	1								19
deurwaarder								4	2	1	8	4		9	8			37
pleitbezorger			1	7		5	6	5	3	3								30
	4		6	15		15	18	29	64	53	32	18		19	9			282
<u>b. BEDIENDEN</u>																		
afslager, omroeper												3		2	3			8
schatte van goe- deren											1	2						3
keurmeester (vis)															1			1
meter en weger										1					9			10
landmeter											1	3		4				8
steller van on- derhandse akten														1	8			9
bedienden						1		1	3	7	4	12	17	27	133	17	69	291
pianostemmer															3			3
muzikant														1	2			3
toneelspeler en dan- ser														1		33		34
doodgraver														3	1			4
						1		1	3	8	6	20	17	39	160	50	69	374
<u>c. ONDERWIJS</u>																		
kostschoolhouder										1								1
onderwijzer, school- houder									2	4	9	3		9	47			74
leraar, onderrich- ter												4	1	1	14			20
									2	5	9	7	1	10	61			95

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	To- taal
2 a. VERVOER																		
vervoerondernemer										1		1						2
karreman											1	1		2	3	4		11
rijtuig- en paar- denverhuurder			1	1			4	2	20	12	23	38						101
ondernemer van postdiensten				1		2					1							4
geleider van post- wagens														1				1
			1	2		2	4	2	20	13	25	40		3	3	4		119
b. GROOTHANDEL																		
bankier	1	1	4	1	6													22
geldwisselaar							1	1	1									3
groothandelaar			2	13	10	6	8	25	36	115	62	26	15	48	111			567
bierhandelaar								4	4	15								23
wijnhandelaar				7		4	6	8	13	14								52
kommissiehande- laar				2		5	39	9	14	40	29	17	5	20				180
limonadehande- laar			1	1		1	1	1		1								6
reder										1								1
makelaar								1	1	1		6						9
wisselagenten				1		2	1	3	4	1	2							14
beheerder	1		1	1		4	1	7	3		1	5				1		25
ondernemer van openbare verko- pingen				1			4	2	2									9
tolpachter, vuil- nispachter										3								3
zaakwaarnemr												3	2		4	1	3	13
uitgever van kran- ten			1	2		1			1									5
	2	19	44	1	23	61	61	79	191	94	57	22	68	115		2	3	932

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Totaal
<u>c. KLEINHANDEL</u>																		
hotelier, loge- menthouder	3		6	1	1	10	7	8	10	7	5	2						69
restauranthou- der								2		2		4	2	7				17
koffiehuishou- der						1	1			2	1							5
badhuishouder						1	1											2
herbergier						1	3	1	1	3	1	1	2	3	0	3	7	707
drankslijter									1	6	1	1	3	0	2	7	10	237
wijnslijter										3	2	1		2				8
winkelier	2			2		5	6	1	3	1	5	3	8	4	9	2	2	1793
slager							2	4	7	9	2	7	6	5				114
vleesverkoper												8		3	2			13
poelier									1	1	1	3	1	2	3			12
vishandelaar										1	5	3	1	1	2			13
boekhandelaar							2		5	3	5	1	2	1	7			35
handelaar in oude boeken														3	2			5
verfhandelaar							3		2	1	7	5	1	6	10			44
handelaar in schilderijen en oudheden										2	5	1	4					21
confectiehande- laar								1	2	1	1	2	2	9	6			132
marskramer										2	2	2	7		1	10	7	129
pandjesbaas										1	2	2		5	4			14
uitdrager, vod- denraper											1	9	4	2	5	1	6	204

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Totaal
verhuurder van kleding													1		3	1		5
houder van plaatsingskantoor											1				1	1		3
leeskabinethouder														1				1
haarkapper, baardscheerder									1	4	7	13	24		2	70		121
	23		6	13	18	25	39	74	141	231	478	247	800	923	499	205		3704
TOTAAL : I DIENSTEN	47	1	22	74	159	108	132	242	411	397	620	287	939	1271	555	277		5506
II. NIJVERHEID																		
a. VOEDING																		
broodbakker								8	18	30	48	70	61	13				248
banket- en suikerbakker							2		1	5								8
pasteibakker				1	1	1	3	8	5	10	2		4		1			36
peperkoekbakker							1	2	1		2	1						7
chocoladefabr.						1		1		1			1					4
bierbrouwer	24	6	6	9	6	4	1		1	1								40
kunstzijnfabr.						2		1		2								5
likeurstoker	1	1						1		1	1		1					6
stoker van fijne likeuren										1								1
mouterij								1				1						2
mostaardfabr.											1				5			6
olieslager-klaarder							3	4	2	3								12
suikerraffina-deur					1				1		1							3
zoutzieder	1	1				1												3

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Totaal
bloemmolens											2	1						3
slachter															1			1
bloemisten												1		1	8			10
tabakfabrikant					2	1	3	2	2	6	8	2	3					29
	3	5	7	1	2	9	12	20	38	48	82	81	65	20	15			424
b. BOUWBEDRIJF																		
aannemer van bouwwerken							1	1	1	1								4
andere aanne- mers	1									1	1							3
behangen								1		3	12	13	8	16	36	1		90
glazenmaker												1		2	17	24		44
huisschilder								1		1	1	6	3	17	34	26		89
muurwittter																2		2
leidekker										1	1	3		7	8	2		22
metser						1		1	4	5	4	5	13	5	8	4		50
steenhouwer						1		4	3	8	11	1	4	2				34
straatmaker															1			1
stukadoor							1		2	1	2	1	2	19	24	8		60
schoorsteenve- ger											1			6	2			9
putjesschepper																1		1
	1					2	2	8	10	21	33	30	30	74	130	68		409
c. METAAL																		
blikslager								1		3	6	5	3	9	22	27		76
metaaldrijver												1	2	5				8
bankwerker, werk tuigkundige									1	1		2	2	5				11

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Totaal
ijzerdraaiër												1		1	3	2		7
kachelsmid										1		2	12	6				21
grof- en hoefsmid									1		18	3		7	4			33
slotenmaker								3	5	6	25	24		31	48			142
sporenmaker							1											1
geelgieter										2	4	4		1	3			14
koperslager									1	1	2	8		6	8			26
lantaren- en lampenmaker											2	2			2			6
lood- en tingieter									2	1	9	7	6	2	7			34
loodpletmolen								1										1
ijzer- en koperdraadvlechter																2		2
zevenmaker																2		2
weegschaalmaker											1		1	1				3
vijlenkapper													3					3
spijkersmeden													1	2	1	1		5
messenmaker											1		2	5				8
schaar- en messenslijper															1	1		2
wapenmaker												1	4	1				6
zwaardveger											1							1
							1	5	10	15	69	60	36	82	99	35		412
<u>d. HOUT.</u>																		
houtzager						1		1				1						3
houtdraaiër										1			1	3	15	15		35

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Totaal
stoelenmaker												1		3	3	4		11
beeldhouwer										1	1	2	1	1	3			9
leestenmaker														1	2	2		5
lijstenmaker														1	1			2
pijlenmaker																1		1
speelgoedmaker													1	1	1			3
schepel- en hol- lematenmaker																1		1
schietspoelmaker																	1	1
timmerman, wit- werker						1		4	1	6	11	9	34	30	60	42		198
meubelmaker				1	2	1	1	4	4	17	19	10	11	16				86
biljardmaker												1		1				2
wagenmaker								1			5	3		3	13			25
rijtuigmaker				1		1	1	1	2	8	1			2	1			18
rijtuigschilder									1	1	1	3		2	7			15
scheepsbouwer											1							1
kuiper											2		2	8	9	5		26
wijnkuiper														3				3
koffermaker											2			2				4
kartonnendozenm.												1		1	3	4		9
mandenmaker												1	1	1	4	3		10
karbiezen- kor- venmaker												1				1		2
kurksnijder														1				1
borstelmaker								1			2	4		2	4			13
				2	4	2	9	7	15	50	47	50	77	143	78			484

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Totaal
<u>e. TEXTIEL</u>																		
textielfabrikant								1				1	4	1				7
diemittfabrikant										1								1
katoenspinner	1												1	1		2		5
tullefabrikant							1											1
wattenfabrikant												2	2					4
wasdoekfabrikant								1										1
wolfabrikant				1										1				2
wolspinner														1	1			2
lintenmaker									1									1
lijnwaadfabr.													2					2
bedrukken van stoffen (geen katoen)											1							1
garentwijnder															1			1
kantfabrikant								1	1	1	4	2	5	2				16
matrassenmaker												1		1	2			4
rekbare weefsels															1			1
kalanders, glanzers														1				1
lakenperser, krimper													1	1				2
ontvetter															1	7		8
verver									2	2	1	2	3	15				25
wever								1				2	1	3	3	1		11
haarbewerker															1			1
paardenharenstoffen (fabr. van)												1		1				2
spinner van paardenhaar														2				2

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Totaal
tapijtenfabrikant														1				1
touwslager												1				1		2
	1			1			1	3	5	4	6	12	19	31	10	11		104
f. KLEDING																		
kleermaker														9	63	81		153
borduurster (garen, katoen)															1			1
borduurder (goud-, zilver-, zijde draad)											1				1			2
galonmaker (goud-draad)												1		1				2
passementwerker						1	1		3	1	5	5	1	5	14	4		40
naaister										1	5	3		5	22	46		82
linnennaaster									1						5	5		11
wolnaaister										1			1	3	27	17		49
keurslijvenmaker - ster												1		1	5	12		19
kunstabloemenmaker										1		1	2	1	4	7		16
modiste									1	2	1		7	10	23	13		57
laken- en lederen- mutsenmaker												1	1	2	6	7		17
strohoedenfabrik								1			1	2	1	3	7			15
maskermaker												1						1
hoedenmaker								1		2	2	2						7
hoedenhersteller												2	7	8	21			38
handschoenmaker							1		1		3	1			1			7
breukbandmaker															3			3

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Totaal
paraplumaker											1	2	3	5	14			25
pruikenmaker													5	1		3		9
wasbaas, wasvrouw												2		12	72	61		147
						1	2	2	6	8	19	24	28	66	289	256		701
<u>g. LEDER</u>																		
leerlooiër									1	3	4	3	4	3	1	1		20
zeemtouwer												1						1
bontwerker											1	1	3	1	2			8
perkamentmaker														1				1
schoenmaker												2	15	22	113	117		269
zadelmaker										2	5	11	3	6	8			35
schedemaker																5		5
gareelmaker															1	1		2
drijfriemenmaker															1			1
									1	5	10	18	25	33	126	124		342
<u>h. SCHEIKUNDIGE NIJVERHEDEN</u>																		
plaastergieter											1				1			2
plaastermolen											2							2
pekstoker												1						1
reukwerkfabrikant.													1					1
sterkwaterfabrik.							1											1
kaarsenmaker							1	1	4	5	3	1	1	1				17
zeepzieder(zachte)						1												1
zeepzieder(harde)										1	1							2
						1	2	1	4	6	7	2	2	1	1			27

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Totaal
<u>i. LUXE- EN PRECI-</u>																		
<u>SIENIJVERHEID</u>																		
glas- en kristal- slijper en gra- veerder				1										1	2			4
stolpenmaker															1			1
spiegelmaker													1					1
glasschilder										1					1			2
vergulder(hout)										1	4	4	2	7				18
vergulder(metaal)											1	1	1	4				7
platedwerker										1	1	2						4
goudslager								1	1									2
gouddraadtrekker							1											1
goud- en zilver- smeden				2			2	3		1	3	4	1	2				18
juwelier							1	1	4	6	10	19						41
uurwerkmaker								5	8	3	12	6	20	12				66
horlogekastenmaker														1		1		2
precisieinstrumen- tenmaker										1	4	2						7
kunstdraaier												1	2	2				5
muziekinstrumen- maker							1		3	4	5	10						23
				1	2			5	10	16	18	40	49	26	30	4	1	202
<u>j. PAPIER EN DRUK-</u>																		
<u>KERIJ</u>																		
boekdrukker			1			1	3	5	3	3	4	3	2					25
drukker (overige)									3	5				3	3	6		20
steendrukker										3	2	7	19	20				51
graveerder, kope- ren plaatsnijder											1	3		8				12

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Totaal
lettergieter												2	1	1				4
boekbinder										3	2	11	12	34				62
speelkaartenfabr.												1	1			1		3
papierfabrikant											1							1
behangselpapierf.							1	1	1	1	1	1	1					7
papierlijnder												1	1		1	3		6
		1				1	4	6	7	15	11	29	37	66	4	10		191
<u>k. DIVERSEN</u>																		
kammenmaker														1	5	1		7
schrijfpennenm.											1		1	1				3
											1		1	2	5	1		10
TOTAAL II NIJVERHEID	5	5	8	1	7	1	8	3	1	6	4	1	5	5	3	2	8	3306

BIJLAGE III

Werkgevers en werknemers in 1847

Slechts de producenten, behorend tot de groepen I en XII van het patentrecht, werden belast op basis van het aantal tewerkgestelde arbeiders.

Gebruikte afkortingen.

Z : zelfstandigen zonder arbeiders (tenzij huisgenoten).

W : werkgevers met 1-2, 3-5, 6-10, 11 en meer arbeiders.

A : arbeiders.

	Z	1 W	2 A	3 W	5 A	6- W	10 A	11- W	+ A	Totaal W	A
SEKTOREN											
a. VOEDING.											
cichoreibrander	-	1	1	-	-	-	-	-	-	1	1
slachter	-	1	1	-	-	-	-	-	-	1	1
bloemenkweker	6	4	5	-	-	-	-	-	-	4	5
tabakfabrikant	11	12	19	9	33	2	19	8	227	31	298
	17	18	26	9	33	2	19	8	227	37	305
b. BOUWBEDRIJF											
behanger	42	32	43	14	52	2	13	1	18	49	126
glazenmaker	32	14	17	1	4	-	-	-	-	15	21
huisschilder	35	49	73	20	75	4	26	2	26	75	200
muurwitter	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
leidekker	3	9	15	6	25	4	30	1	14	20	84
metser	7	15	17	15	53	10	80	8	131	48	281
steenhouwer	2	8	13	14	54	7	51	3	70	32	188
straatmaker	-	1	2	-	-	-	-	-	-	1	2
stukadoor	9	23	37	22	93	3	27	4	87	52	244
schoorsteenveger	1	4	7	3	10	1	8	-	-	8	25
putjesschepper	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	134	155	224	95	366	31	235	19	346	300	171
c. METAAL											
blikslager	33	28	39	13	47	2	13	1	12	44	111
metaaldrijver	7	-	-	1	3	-	-	-	-	1	3
bankwerker	5	2	3	2	7	1	9	1	20	6	39
ijzerdraaijer	2	4	5	1	3	-	-	-	-	5	8
kachelsmid	5	14	16	1	4	1	10	-	-	16	30
grof- en hoefsmid	4	13	17	17	62	1	6	1	12	32	97
slotenmaker	49	54	78	26	96	7	48	7	100	94	322
sporenmaker	-	-	-	-	-	-	-	1	29	1	29
geelgieter	3	4	7	5	17	2	12	-	-	11	36
koperslager	9	13	20	3	11	1	6	1	11	18	48

	Z	1 W	2 A	3 W	5 A	6 W	10 A	11 W	12 A	Totaal W	Totaal A
lantaren- en lampenmaker	2	2	4	2	10	-	-	-	-	4	14
lood- en tingieter	8	18	27	8	27	2	17	-	-	28	71
ijzer- en koperdraad- vlechter.	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
zevenmaker	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
weegschaalmaker	1	1	1	1	5	-	-	-	-	2	6
vijlenkapper	-	3	4	-	-	-	-	-	-	3	4
spijkersmeden	1	2	3	1	4	1	8	-	-	4	15
messenmaker	4	3	3	-	-	1	6	-	-	4	9
schaar-en messenslijpen	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
wapenmaker	3	2	4	1	3	-	-	-	-	3	7
zwaardveger	-	-	-	1	4	-	-	-	-	1	4
knopen (metalen) maker	-	-	-	1	5	-	-	-	-	1	5
	142	163	231	84	308	19	135	12	184	278	858

	Z	1 W	2 A	3 W	5 A	6 W	10 A	11 W	14 A	Totaal W	Totaal A
d. <u>HOUT</u>											
houtdraaier	18	15	21	3	14	-	-	1	17	19	52
stoelenmaker	5	2	3	4	15	-	-	-	-	6	18
beeldhouwer	3	4	6	1	3	1	6	-	-	6	15
leestenmaker	2	2	3	1	3	-	-	-	-	3	6
lijstenmaker	1	1	1	-	-	-	-	-	-	1	1
pijlenmaker	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
pijpenmaker	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
speelgoedmaker	1	2	2	-	-	-	-	-	-	2	2
schepel- en hollematenm	-	1	1	-	-	-	-	-	-	1	1
schietspoelmaker	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
weefgetouwmaker	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
timmerman, witwerker	61	87	127	42	156	18	131	8	180	155	594
meubelmaker	18	39	56	20	77	5	39	5	115	69	287
biljardmaker	-	2	3	-	-	-	-	-	-	2	3
wagenmaker	13	6	9	5	18	-	-	1	16	12	43
rijtuigmaker	1	4	5	8	29	2	16	4	115	18	165
rijtuigschilder	7	5	8	2	8	1	10	-	-	8	26
scheepsbouwer	-	-	-	-	-	1	8	-	-	1	8
kuiper	8	10	19	9	36	2	15	-	-	21	70
wijnkuiper	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
koffermaker	2	1	1	2	7	-	-	-	-	3	8
kartonnendozenmaker	6	1	1	1	5	1	6	-	-	3	12
mandenmaker	3	5	8	2	6	1	6	-	-	8	20
karbiezen- korvenmaker	1	-	-	-	-	1	8	-	-	1	8
kwiksnijder	-	-	-	1	4	-	-	-	-	1	4
borstelmaker	5	3	5	4	14	-	-	1	17	8	36
	160	190	279	105	395	33	245	20	460	348	1379

e. TEXTIEL

	Z	1 - 2		3 - 5		6 - 10		11 - +		Totaal	
		W	A	W	A	W	A	W	A	W	A
textielfabrikant	1	4	4	1	4	1	9	-	-	6	17
diemittfabrikant	-	-	-	-	-	1	10	-	-	1	10
katoenspinner	2	-	-	1	4	1	8	2	195	4	207
tulefabrikant	-	-	-	-	-	-	-	1	65	1	65
wattenfabrikant	1	3	4	-	-	-	-	-	-	3	4
wasdoekfabrikant	-	-	-	-	-	-	-	1	25	1	25
wolfabrikant	1	-	-	-	-	-	-	2	88	2	88
wolspinner	-	2	2	-	-	-	-	-	-	2	2
lintenwever	-	-	-	-	-	-	-	1	16	1	16
lijnwaadfabrikant	-	2	3	-	-	-	-	-	-	2	3
bedrukker van stoffen (geen katoen)	-	-	-	-	-	1	6	-	-	1	6
garentwijnder	-	1	2	1	4	-	-	-	-	2	6
kantfabrikant	1	4	8	6	22	6	44	7	147	23	221
matrassenmaker	3	2	3	-	-	-	-	-	-	2	3
rekbare weefsels	-	1	2	-	-	-	-	-	-	1	2
kalander	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
lakenperser, krimper	1	1	1	-	-	-	-	-	-	1	1
ontvetter	7	1	1	-	-	-	-	-	-	1	1
verver	16	3	3	3	13	1	7	3	44	10	67
wever	2	3	5	5	18	-	-	1	25	9	48
haarbewerker	-	1	2	-	-	-	-	-	-	1	2
paardenharen stoffenfab-	-	-	-	2	8	-	-	-	-	2	8
spinner van paardenhaar	-	-	-	2	6	-	-	-	-	2	6
tapijtenfabrikant	-	-	-	1	5	-	-	-	-	1	5
touwslager	1	1	1	-	-	-	-	-	-	1	1
vlasspinner	-	1	1	-	-	-	-	-	-	1	1
	37	30	42	22	84	11	84	18	605	81	815

	Z	1 W	2 A	3 W	5 A	6 W	10 A	11 W	12 A	Totaal W	Totaal A
f. KLEDING											
kleermaker	88	62	81	7	25	-	-	-	-	69	106
borduurer (gouddraad)	1	-	-	1	3	-	-	-	-	1	3
galonmaker (gouddraad)	-	2	3	-	-	-	-	-	-	2	3
passamentwerker	5	16	26	8	29	6	44	6	177	36	276
kunstabloemenmaker	8	5	10	5	19	-	-	-	-	10	29
modiste	35	25	33	5	16	5	45	1	18	36	112
laken- en lederenmutsenm	15	8	11	1	3	1	6	-	-	10	20
strohoedenmaker	1	7	11	5	18	3	22	1	40	16	91
maskermaker	-	1	2	-	-	-	-	-	-	1	2
hoedenmaker	-	-	-	-	-	4	34	3	52	7	86
handschoenmaker	1	3	5	2	6	1	10	1	30	7	51
breukbandmaker	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
paraplumaker	17	7	9	1	3	-	-	-	-	8	12
pruikenmaker	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
wasbaas, wasvrouw	61	71	102	14	47	2	13	-	-	87	162
	244	207	293	49	169	22	174	12	317	290	953
g. LEDER											
leerlooier	4	6	8	4	18	4	32	3	52	17	110
zeemtouwer	-	1	1	1	4	-	-	-	-	2	5
parkamentmaker	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
bontwerker	4	5	5	1	3	-	-	-	-	6	8
schoen- en laarzenmak.	134	111	156	33	117	2	14	1	12	147	299
zadelmaker	10	20	31	6	20	1	9	-	-	27	60
schedemaker	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
gareelmaker	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
drijfriemenmaker	-	1	1	-	-	-	-	-	-	1	1
	160	144	202	45	162	7	55	4	64	200	483

	Z	1 W	2 A	3 W	4 A	5 W	6 A	10 W	11 A	12 W	13 A	Totaal W	A
h. <u>SCHEIKUNDIGE NIJVERHEDEN</u>													
plaastergieter	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
i. <u>LUXE- EN PRECISIENIJVERH</u>													
glas- en kristalslijer en graveerder	3	1	1	-	-	-	-	-	1	50	-	2	51
stolpenmaker	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
spiegelmaker	-	3	3	-	-	-	-	-	-	-	-	3	3
glasschilder	-	1	2	-	-	-	1	6	-	-	-	2	8
gouddraadtrekker	-	-	-	-	-	-	-	-	1	21	-	1	21
horlogekastenmaker	1	-	-	1	4	-	-	-	-	-	-	1	4
	5	5	6	1	4	1	6	2	71	-	-	9	87
j. <u>PAPIER- EN DRUKKERIJ</u>													
boekdrukker	1	5	8	4	16	5	36	15	442	-	-	29	502
drukker (overige)	7	6	8	3	10	2	18	6	121	-	-	17	157
steendrukker	24	24	29	6	22	3	27	-	-	-	-	33	78
lettergieter	1	1	1	2	9	-	-	-	-	-	-	3	10
speelkaartenfabrikant	1	-	-	1	5	1	7	-	-	-	-	2	12
papierfabrikant	-	-	-	-	-	1	7	-	-	-	-	1	7
behangselpapierfabr.	-	1	2	-	-	1	6	5	118	-	-	7	126
papierlijnder	4	1	1	-	-	1	7	-	-	-	-	2	8
	38	38	49	16	62	14	108	26	681	-	-	94	900
k. <u>DIVERSEN</u>													
kammenmaker	2	5	6	-	-	-	-	-	-	-	-	5	6
schrijfpennenmaker	1	1	1	-	-	-	-	-	1	13	-	2	14
	3	6	7	-	-	-	-	-	1	13	-	7	20
TOTAAL													
	941	957	1360	426	583	140	1061	122	2968	1645	6972		

BIJLAGE IV

WERKGEVERS EN WERKNEMERS IN 1846

Samengesteld als Bijlage III

	Z	1 - 2		3 - 5		6 - 10		11 - +		Totaal	
		W	A	W	A	W	A	W	A	W	A
<u>SEKTOREN</u>											
<u>a. VOEDING</u>											
cichoreibrander		2	2	-	-	-	-	-	-	2	2
bloemenkweker	6	7	9	-	-	-	-	-	-	7	9
tabakfabrikant	10	15	22	6	25	3	25	7	212	31	284
	16	24	33	6	25	3	25	7	212	40	295
<u>b. BOUWBEDRIJF</u>											
behangen	42	35	48	12	44	1	6	-	-	48	98
glazenmaker	30	14	18	-	-	-	-	-	-	14	18
huisschilder	38	57	88	18	68	4	37	2	33	81	226
leidekker	4	9	13	4	14	4	28	2	26	19	81
metser	7	14	19	14	56	11	85	8	138	47	298
steenhouwer	2	7	12	13	58	6	44	4	88	30	202
straatmaker	-	3	4	-	-	-	-	-	-	3	4
stukadoor	7	23	35	23	96	5	38	5	103	56	272
schoorsteenveger	1	1	2	1	4	1	6	-	-	3	12
putjesschepper	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	132	163	239	85	340	32	244	21	388	301	1211
<u>c. METAAL</u>											
blikslager	37	26	39	11	37	3	20	1	12	41	108
metaaldrijver	5	1	1	-	-	-	-	-	-	1	1
bankwerker	8	3	3	2	6	1	9	-	-	6	18
ijzerdraaier	3	3	3	2	6	-	-	-	-	5	9
verenfabrikant	1	2	2	-	-	-	-	-	-	2	2
kachelsmid	1	7	8	2	7	1	10	-	-	10	25
grof- en hoof- smeden	2	17	26	19	66	5	34	-	-	41	126
slotenmaker	40	73	108	28	103	7	50	9	115	117	376
sporenmaker	-	-	-	-	-	-	-	1	29	1	29
geelgieter	5	4	7	5	18	2	12	-	-	11	37

	1 - 2			3 - 5		6 - 10		11 - +		Totaal	
	Z	W	A	W	A	W	A	W	A	W	A
koperslager	12	11	17	3	11	1	6	1	11	16	45
lantaren-, lampen- maker	-	-	-	-	-	1	6	-	-	1	6
lood- en tingieter	9	24	45	6	21	2	17			32	83
ijzer- en koper- draadvlechter	1	1	2	-	-	-	-	-	-	1	2
zevenmaker	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
weegschaalmaker	-	1	2	1	5	-	-	-	-	2	7
vijlenkapper	-	3	3	1	3	-	-	-	-	4	6
spijkersmid	-	3	4	1	4	1	8	-	-	5	16
messenmaker	4	3	4	1	5	-	-	-	-	4	9
schaar- en messen- slijper	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
wapenmaker	2	2	3	1	3	-	-	-	-	3	6
zwaardveger	-	-	-	1	3	-	-	-	-	1	3
	132	184	277	84	298	24	172	12	167	304	914
<u>d. HOUT</u>											
houtdraaiier	19	17	23	2	10	-	-	-	-	19	33
stoelenmaker (draai- er)	2	2	2	5	17	-	-	-	-	7	19
beeldhouwer	-	8	13	3	11	1	7	-	-	12	31
leestenmaker	2	2	3	1	4	-	-	-	-	3	7
lijstenmaker	-	2	3	-	-	-	-	-	-	2	3
pijlenmaker	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
pijpenmaker	1	-	-	-	-	-	-	1	16	1	16
speelgoedmaker	-	-	-	2	8	-	-	-	-	2	8
schietspoelm.	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
weefgetouwmaker	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
timmerman, witwerk.	65	91	133	50	193	16	116	5	132	162	574
meubelmaker	20	33	45	24	87	8	60	6	139	71	331
biljardmaker	-	2	3	-	-	-	-	-	-	2	3
wagenmaker	12	7	10	7	25	1	10	1	16	16	61

	Z	1 - 2 W A	3 - 5 W A	6 - 10 W A	11 - + W A	Totaal W A
rijtuigmaker	1	3 5	9 35	3 20	5 127	20 187
rijtuigschilder	4	7 10	2 8	1 10	- -	10 28
scheepsbouwer	-	- -	- -	1 8	- -	1 8
kuiper	5	8 13	7 22	6 45	- -	21 80
koffermaker	2	1 2	1 3	- -	- -	2 5
kartonnendozenm.	3	3 3	1 5	1 10	- -	5 18
mandenmaker	5	3 6	4 14	- -	- -	7 20
karbiezen-, korven- maker	-	- -	1 5	1 6	- -	2 11
kurksnijder	1	- -	1 4	- -	- -	1 4
borstelmaker	4	4 7	3 11	- -	1 18	8 36
	150	193 281	123 462	39 292	19 448	374 1483
<u>e. TEXTIEL</u>						
textielfabrikant	-	3 6	2 7	- -	- -	5 13
diemittfabrikant	1	1 1	1 4	1 10	- -	3 15
katoenstoffenfab.	-	- -	1 5	- -	3 42	4 47
katoenspinner	1	2 2	4 15	1 6	2 145	9 168
tulefabrikant	-	- -	- -	- -	1 65	1 65
wattenfabrikant	4	1 2	1 5	- -	- -	2 7
wasdoekfabrikant	-	- -	- -	- -	1 25	1 25
vlasspinner	-	1 1	- -	- -	- -	1 1
weefsel voor pan- toffels (fabr.van)	-	- -	1 3	- -	- -	1 3
wolfabrikant	1	- -	- -	- -	1 86	1 86
wolspinner	-	2 2	- -	- -	- -	2 2
lintenwever	-	- -	- -	1 6	- -	1 6
lijnwaadfabrikant	-	1 2	- -	- -	- -	1 2
bedrukker van stof- fen (geen katoen)	-	- -	- -	1 6	- -	1 6
garentwijnder	-	1 2	1 4	- -	- -	2 6
kantfabrikant	2	9 16	8 28	4 29	7 131	28 204

	Z	1 - 2 W A	3 - 5 W A	6 - 10 W A	11 - + W A	Totaal W A
matrassenmaker	2	2 2	- -	- -	- -	2 2
rekbare weefsels	-	1 2	- -	- -	1 16	2 18
wolkaarder	-	- -	1 3	- -	- -	1 3
kalandar	1	- -	- -	- -	- -	- -
lakenperser, - krimper	-	1 1	- -	- -	- -	1 1
ontvetter	10	1 1	- -	- -	- -	1 1
verver	10	4 5	3 12	1 7	- -	8 24
wever	2	2 4	2 7	- -	1 13	5 24
haarbewerker	-	1 1	- -	- -	- -	1 1
paardenharenstof-fabrikant	-	- -	1 4	- -	1 25	2 29
spinner van paardenhaar	-	- -	2 6	- -	- -	2 6
tapijtenfabrikant (wol, koehaar)	-	- -	1 3	- -	- -	1 3
touwslager	-	1 1	- -	- -	- -	1 1
zeilmaker	-	1 1	- -	- -	- -	1 1
	34	35 52	29 106	9 64	18 548	91 770
f. KLEDING						
kleermaker	83	63 83	9 32	- -	- -	72 115
borduurder(goud-draad)	1	- -	1 4	- -	- -	1 4
galonmaker	-	1 1	1 4	- -	- -	2 5
passementwerker	6	12 17	8 27	6 45	7 141	33 230
kunstbloemenmaker	4	6 11	5 19	- -	- -	11 30
modiste	31	30 47	5 16	4 35	2 32	41 130
laken- en lederen-mutsenm.	14	7 8	2 7	1 6	- -	10 21
strohoedenfabr.	1	5 8	6 21	1 6	2 88	14 123
maskermaker	-	1 1	- -	- -	- -	1 1
hoedenmaker	-	1 1	- -	5 37	4 124	10 162
handschoenmaker	1	- -	4 15	- -	2 50	6 65

	Z	1 - 2 W A	3 - 5 W A	6 - 10 W A	11 - + W A	Totaal W A
breukbandmaker	2	- -	- -	- -	- -	- -
paraplumaker	17	5 6	1 5	- -	- -	6 11
pruikenmaker	3	- -	- -	- -	- -	- -
wasbaas, wasvrouw	35	73 110	11 39	2 13	- -	86 162
	198	204 293	53 189	19 142	17 435	293 1059
<u>g. LEDER</u>						
leerlooier	2	3 4	3 13	5 35	3 44	14 96
zeemtouwer	-	1 1	1 3	- -	- -	2 4
perkamentmaker	1	- -	- -	- -	- -	- -
bontwerker	2	6 6	2 8	- -	- -	8 14
schoen- en laar- zenmaker	123	121 179	39 139	1 8	1 12	162 338
zadelmaker	11	20 27	4 12	2 13	- -	26 52
schedemaker	1	1 1	- -	- -	- -	1 1
gareelmaker	1	- -	- -	- -	- -	- -
drijfriemenmaker	1	- -	- -	- -	- -	- -
	142	152 218	49 175	8 56	4 56	213 505
<u>h. SCHEIKUNDIGE NIJVERHEDEN</u>						
aswasser	-	2 2	- -	- -	- -	2 2
potasfabrikant	-	1 1	- -	- -	- -	1 1
plaastergieter	2	2 3	- -	- -	- -	2 3
	2	5 6	- -	- -	- -	5 6
<u>i. LUXE- EN PRECI- SIENIJVERHEDEN</u>						
glas- en kristalslij- per en graveerder	-	- -	- -	- -	1 50	1 50
stolpenmaker	1	- -	- -	- -	- -	- -
spiegelmaker	1	3 3	- -	- -	- -	3 3
glasschilder	-	1 2	- -	1 6	- -	2 8
gouddraadtrekker	-	- -	- -	- -	1 21	1 21
horlogekastenm.	1	1 1	- -	1 7	- -	2 8
	3	5 6	- -	2 13	2 71	9 90

	Z	1 W	- 2 A	3 - W	5 A	6 - 10 W	A	11 - W	+ A	Totaal	
										W	A
<u>j. PAPIER EN DRUK- KERIJ</u>											
boekdrukker	4	7	9	6	22	5	42	16	359	34	432
drukkers(overige)	7	2	2	4	15	1	7	6	130	13	154
steendrukker	21	20	22	4	19	3	26	-	-	27	67
lettergieter	-	2	3	2	7	1	7	1	139	6	156
speelkaartenfabr.	-	1	1	1	5	-	-	-	-	2	6
papierfabrikant	-	-	-	-	-	1	8	-	-	1	8
behangselpapierf.	-	3	5	1	4	1	6	5	106	10	121
papierlijnder	5	-	-	-	-	-1	7	-	-	1	7
	37	35	42	18	72	13	103	28	734	94	951
<u>k. DIVERSEN</u>											
kammenmaker	1	5	7	1	3	-	-	-	-	6	10
knopenmaker	-	1	1	1	5	-	-	-	-	2	6
schrijfpennenm.	1	1	1	-	-	-	-	1	13	2	14
	2	7	9	2	8	-	-	1	13	10	30
<u>Algemeen Totaal</u>	848	1007	1456	449	1675	149	1111	129	3072	1734	7314

BIJLAGE V.

DE BELASTE BEDRIJVIGHEDEN PER WIJK 1847

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Totaal
<u>I. DIENSTEN</u>									
<u>1 a. VRIJE BEROEPEN</u>									
apotheker	5	2	6	4	8	6	11	8	50
drogist	1	-	3	-	2	-	-	7	13
architekt	-	-	3	2	1	1	-	1	8
geneesheer	11	17	14	9	11	18	23	11	114
tandmeester,-arts	-	1	-	-	2	-	5	2	10
veearts	1	1	3	1	-	-	-	-	6
notaris	2	-	1	2	9	4	1	-	19
deurwaarder	10	5	4	4	4	1	6	3	37
pleitbezorger	10	3	1	2	2	4	7	1	30
	40	29	35	24	39	34	53	33	287
<u>1 b. BEDIENDEN</u>									
afslager, omroeper	-	2	2	-	1	-	1	3	9
schatte van geederen	-	1	-	-	-	-	3	-	4
viskeurder	-	1	-	-	4	-	-	1	6
gezworen meter & weger	-	-	4	4	2	-	-	2	12
landmeter	4	1	1	-	1	-	1	-	8
steller van on- derhandse akten	4	1	-	-	1	1	2	1	10
bedienden, kler- ken	9	20	45	38	64	9	61	49	295
pianostemmer	1	-	-	-	2	1	-	-	4
muzikant	-	-	-	2	1	-	-	-	3
toneelspeler, danser	-	-	-	34	-	-	-	-	34
doodgraver	-	-	1	1	1	-	-	2	5
	18	26	53	79	77	11	68	58	390

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Totaal
<u>1 c ONDERWIJS</u>									
kostschoolhouder	-	-	-	-	-	1	-	-	1
onderwijzer, schoolhouder	9	3	6	8	14	8	16	10	74
leraar, onderrichter	2	2	2	2	1	-	8	3	20
	11	5	8	10	15	9	24	13	95
Totaal I 1	69	60	96	113	131	54	145	104	772
<u>2 a VERVOER.</u>									
vervoerondernemer	-	-	1	-	-	-	-	2	3
karreman	2	2	2	3	-	2	1	-	12
rijtuig- en paardenverhuurder	15	6	14	12	18	12	15	11	103
ondernemer van postdiensten	-	-	-	1	1	2	1	-	5
begeleider van postwagens	-	-	-	-	-	-	-	1	1
	17	8	17	16	19	16	17	14	124
<u>2 b GROOTHANDEL</u>									
bankier	-	1	3	2	4	4	7	1	22
geldwisselaar	-	-	-	-	-	-	4	-	4
groothandelaars (351-352)	2	12	23	14	38	5	9	25	128
groothandelaars (353)	91	87	120	114	86	44	53	107	702
bierhandelaar	1	1	12	2	2	3	-	4	25
wijnhandelaar	6	3	5	5	18	3	6	9	55
kommissiehandelaar (363)	-	3	8	3	14	3	5	8	44
kommissiehandelaar (364)	-	4	50	48	21	4	9	17	153
limonadehandelaar	-	-	-	-	5	-	1	-	6
reder	-	-	1	-	-	-	-	-	1
makelaar	-	-	1	3	-	1	1	3	9
wisselagenten	-	-	-	4	7	2	1	-	14

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Totaal
beheerder, bank-directeur.	1	-	1	-	16	1	8	-	27
ondernemer van openbare verkopen.	1	-	-	-	3	-	3	3	10
tolpachter, vuilnis pachter	-	-	-	3	-	-	-	-	3
zaakwaarnemer	1	1	2	7	-	1	2	3	17
uitgever van kranten	2	-	-	2	5	3	1	1	14

105	112	226	207	219	74	110	181	1234
-----	-----	-----	-----	-----	----	-----	-----	------

2 c. KLEINHANDEL

hotelier- logementh	-	3	7	2	18	-	9	30	69
restauranthouder	2	-	-	-	5	2	9	1	19
koffiehuishouder	-	-	-	-	4	-	1	-	5
badhuishouder	-	-	1	-	-	1	1	-	3
herbergier	78	71	121	93	83	78	76	119	719
drankslijter	54	32	31	20	22	42	22	32	255
wijnslijter	1	-	-	1	4	1	3	-	10
winkelier	384	360	491	231	479	287	470	782	3484
slager	24	16	14	4	32	8	8	11	117
vleesverkoper	2	3	7	-	-	1	-	-	13
poelier	1	1	-	-	6	-	3	5	16
vishandelaar	-	1	2	-	9	-	-	2	14
boekhandelaar	4	2	1	-	7	1	16	13	44
handel in oude boeken	-	1	2	-	1	-	2	-	6
verfhandelaar	1	5	6	12	4	5	6	10	49
handel in schilderijen en oudheden	3	1	1	-	5	3	6	2	21
confectiehandelaar	8	9	6	5	21	7	35	44	133
marskramer	19	24	17	12	12	10	9	26	129
pandjesbaas	2	2	2	1	1	1	2	3	14
uitdrager	-	9	8	2	4	21	1	16	61

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Totaal
voddenkoper	24	18	77	6	5	2	-	16	148
weegschaalverhuurder	1	-	-	-	-	-	-	-	1
handel in oude meubelen	2	-	-	1	-	-	-	1	4
verhuurder van kleding	1	1	2	-	5	2	1	3	15
plaatsingskantoor van dienstboden	1	1	1	1	-	-	1	3	8
zakkenverhuurder	-	-	-	1	-	-	-	-	1
leeskabinethouder	-	-	-	-	1	-	-	2	3
haarkapper	2	-	-	1	10	3	18	13	47
baardscheerders	10	13	14	10	7	12	4	9	79
	622	573	811	403	745	487	703	1143	5487
Totaal I.2	744	693	1054	626	983	577	830	1338	6845

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	totaal
<u>II. NIJVERHEID</u>									
<u>VOEDING</u>									
broodbakker	34	36	40	18	30	32	23	35	248
banket- en suiker- bakker	2	-	-	-	-	-	2	5	9
pasteibakker	3	1	1	4	11	3	6	7	36
peperkoekbakker	2	1	3	-	-	-	-	2	8
chocoladefabrikant	3	2	-	-	2	1	2	8	18
chocolademolens	-	1	-	-	1	1	-	2	5
bierbrouwer	1	8	23	5	2	1	-	1	41
kunstazijnfabr.	1	-	4	-	1	-	-	-	6
likeurstoker	-	2	7	-	1	-	-	-	10
stoker v. fijne li- keuren	-	1	-	1	2	-	-	1	5
mouterij	-	-	3	-	-	-	-	-	3
gistfabr.	-	-	-	1	-	-	-	-	1
cichoreibrander	-	1	-	-	-	-	-	-	1
mostaardfabr.	-	-	1	2	-	1	1	1	6
olieslager, - klaar der	2	3	7	3	1	1	-	2	19
suikerraffinadeurs	-	-	1	2	-	-	-	-	3
zoutzieder	1	-	1	2	-	-	-	-	4
bloemmolens	-	-	2	-	-	-	-	1	3
slachter	-	-	1	-	-	-	-	-	1
bloemenkweker	1	4	5	-	-	-	-	-	10
tabakfabrikant	5	2	10	7	5	5	1	7	42
	55	62	109	45	56	45	35	72	479

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Totaal
BOUWBEDRIJF									
aanemer van bouw- werken	3	-	1	5	-	1	1	1	12
behanger	4	5	9	7	14	13	25	14	91
glazenmaker	3	4	7	3	9	7	5	9	47
huisschilder	10	16	16	15	10	15	15	13	110
muurwitter	-	-	2	-	-	-	-	-	2
leidekker	5	5	3	-	2	3	3	2	23
metser	15	3	11	7	4	6	3	6	55
steenhouwer	10	7	4	2	3	4	2	2	34
straatmaker	1	-	-	-	-	-	-	-	1
stukadoor	14	10	13	2	7	8	3	4	61
schoorsteenveger	1	2	-	1	4	-	1	-	9
putjesschepper	-	-	-	1	-	-	-	-	1
	66	52	66	43	53	57	58	51	446
METAAL									
blikslager	11	5	13	5	7	10	9	17	77
metaaldrijver	-	1	-	1	1	-	1	4	8
bankwerker, werk- tuigm.	-	7	1	-	-	3	-	-	11
ijzerdraaijer	-	-	2	2	-	1	-	2	7
kachelsmid	7	1	-	-	2	1	3	7	21
grof- en hoefsmid	2	4	6	11	4	5	1	3	36
slotenmaker	20	16	31	9	15	21	14	17	143
sporenmaker	-	-	1	-	-	-	-	-	1
geelgieter	2	2	-	2	3	-	2	3	14
koperslager	-	2	7	2	2	2	4	8	27
lantaren-, lampenm.	-	1	1	1	1	-	2	-	6
lood- en tingieter	4	4	6	3	5	2	1	11	36
loodpletmolen	-	-	1	-	-	-	-	-	1
ijzer- en koper- draadvlechter	-	-	1	-	-	-	-	1	2
zevenmaker	-	-	1	-	-	-	-	1	2
weegschaalmaker	-	-	1	-	-	-	1	1	3

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Totaal
vijlenkapper	1	-	-	-	1	1	-	-	3
spijkersmeden	-	1	3	-	-	1	-	-	5
messenmaker	2	-	-	-	1	-	2	3	8
schaar- en messen- slijper	-	-	-	-	1	-	1	-	2
wapenmaker	-	-	-	-	4	-	1	1	6
zwaardveger	-	-	1	-	-	-	-	-	1
metalen knopenm.	-	-	-	-	-	-	1	-	1
	49	44	76	36	47	47	43	79	421
<u>HOUT</u>									
houtzager	-	1	2	1	-	-	-	-	4
houtdraaiër	6	9	3	4	2	1	2	10	37
stoelenmaker	1	2	5	-	-	-	1	2	11
beeldhouwer	2	4	-	-	1	-	2	-	9
leestenmaker	2	1	-	-	-	-	1	1	5
lijstenmaker	-	1	-	-	-	-	1	-	2
pijlenmaker	-	-	-	-	-	-	-	1	1
pijpenmaker	-	-	-	-	-	-	1	-	1
speelgoedmaker	-	-	1	1	-	-	-	1	3
schepel- en holle matenm.	-	-	-	-	-	-	-	1	1
schietspoelmaker	-	1	-	-	-	-	-	-	1
weefgetouw, kam- menm.	-	-	2	-	-	-	-	-	2
timmerman, witwer- ker	33	25	51	25	22	21	21	18	216
meubelmaker	14	15	9	6	11	6	10	16	87
biljardmaker	-	-	1	-	-	-	-	1	2
wagenmaker	-	3	4	3	5	7	-	3	25
rijtuigmaker	2	2	1	5	2	4	2	1	19
rijtuigschilder	-	1	2	1	3	5	1	2	15

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Totaal
scheepsbouwer	-	-	-	1	-	-	-	-	1
kuiper	5	2	13	1	5	3	-	-	29
wijnkuiper	-	-	-	1	1	-	-	2	4
koffermaker	1	1	-	-	1	-	-	2	5
kartonnendozenm.	1	-	5	-	-	1	2	-	9
mandenmaker	2	1	4	-	1	1	-	2	11
korvenmaker	2	-	-	-	-	-	-	-	2
kurksnijder	-	-	-	1	-	-	-	-	1
borstelmaker	1	1	-	1	3	3	1	3	13
	72	70	103	51	57	52	45	66	516
<u>TEXTIEL</u>									
textielfabrikant	-	3	2	1	1	-	-	-	7
diemittfabrikant	-	-	1	-	-	-	-	-	1
katoenspinner	-	4	2	-	-	-	-	-	6
tulefabrikant	-	1	-	-	-	-	-	-	1
wattenfabrikant	1	-	-	2	-	-	1	-	4
wasdoekfabr.	-	1	-	-	-	-	-	-	1
wolfabr.	-	-	3	-	-	-	-	-	3
wolspinner	-	2	-	-	-	-	-	-	2
lintenwever	-	-	-	1	-	-	-	-	1
lijnwaadfabr.	-	2	-	-	-	-	-	-	2
bedrukker van stoffen	-	-	1	-	-	-	-	-	1
garentwijnder	-	-	1	-	-	-	-	1	2
kantfabrikant	1	3	1	2	7	3	5	2	24
matrassenm.	-	1	1	-	-	1	1	1	5
rekbare weefsel(f.v)	-	-	-	-	-	-	-	1	1
kalander, glanzer	-	2	-	-	-	-	-	-	2
lakenperser, krim- per	-	1	1	-	-	-	-	-	2
ontvetter	-	1	-	2	2	-	1	2	8
verver	1	4	6	1	4	-	2	8	26

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Totaal
wever	1	4	1	-	1	-	1	3	11
haarbewerker	-	-	1	-	-	-	-	-	1
paardenharenstof- fen (f.v)	-	2	-	-	-	-	-	-	2
spinner van paar- denhaar	-	-	2	-	-	-	-	-	2
tapijtenfabr.(wol, koehaar).	-	-	1	-	-	-	-	-	1
touwslager	-	-	1	1	-	-	-	-	2
vlasspinner	1	-	-	-	-	-	-	-	1
	5	31	25	10	15	4	11	18	119
<u>KLEDING</u>									
kleermaker	17	8	16	15	24	11	32	34	157
borduurstster (ga- ren katoen)	-	-	-	-	-	2	-	-	2
borduurstster (goud- draad)	-	-	-	-	-	-	-	2	2
galonmaker (goud- draad)	-	-	-	-	-	-	2	-	2
passementwerker	2	3	3	-	8	3	8	14	41
naaister	7	5	4	5	19	6	26	12	84
linnennaaster	4	1	-	-	6	2	4	5	22
wolnaaister	4	3	7	7	10	6	5	25	67
keurslijvenmaker - (maakster)	6	-	-	-	7	1	2	5	21
kunstabloemenm.	1	1	1	-	3	1	6	5	18
modiste	4	1	-	3	12	6	30	15	71
mutsenm.(laken, leder)	-	1	4	3	1	1	2	13	25
strohoedenfabr.	-	1	-	-	2	-	7	7	17
maskermaker	-	-	-	-	-	-	1	-	1
hoedenmaker	-	3	4	-	-	-	-	-	7
hoedenherstellers, vertomers	1	2	4	2	7	3	6	22	47
handschoenm.	-	1	-	1	-	1	1	4	8
breukbandmaker	-	-	-	-	1	-	-	2	3

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Totaal
paraplumaker	1	2	1	-	5	-	6	10	25
pruikenmaker	2	-	1	-	3	-	2	1	9
wasbaas, - vrouw	23	22	13	10	35	14	23	8	148
	72	54	58	46	143	57	163	184	777
<u>LEDER</u>									
leerlooier	2	10	4	-	1	1	-	3	21
zeemtouwer	-	-	1	-	-	-	-	1	2
bontwerker	-	-	-	-	2	-	7	1	10
perkamentmaker	-	-	1	-	-	-	-	-	1
schoen- en laarzenm.	33	17	35	13	43	22	51	67	281
zadelmaker	4	-	2	3	5	2	9	12	37
schedemaker	1	-	-	-	-	-	3	1	5
gareelmaker	-	1	1	-	-	-	-	-	2
drijfriemenmaker	-	-	-	1	-	-	-	-	1
	40	28	44	17	51	25	70	85	360
<u>SCHEIKUNDIGE NIJ- VERHEDEN.</u>									
plaastergieter	-	-	-	-	1	-	-	1	2
plaastermolen	-	-	1	2	-	-	-	-	3
inktfabrikant	-	-	-	-	-	1	-	-	1
lijmzieder	1	1	-	-	-	-	-	-	2
vernissfabrikant	-	-	-	1	-	1	-	-	2
pekstoker	-	-	1	-	-	-	-	-	1
reukwerkfabr.	-	1	-	-	-	-	-	-	1
sterkwaterfabr.	-	1	-	-	-	-	-	-	1
kaarsenfabr.	2	1	4	-	4	1	1	4	17
zeepzieder (zachte zeep)	1	1	1	2	-	-	-	-	5
zeepzieder (harde zeep)	-	1	-	1	-	-	-	-	2
	4	6	7	6	5	3	1	5	37

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Totaal
<u>LUXE EN PRECISIE- NIJVERHEID.</u>									
glas- en kristal- slijper, - graveer- der	-	1	1	1	1	-	-	1	5
stolpenmaker	-	-	-	1	-	-	-	-	1
spiegelmaker	-	-	-	-	-	1	1	1	3
glasschilder	-	-	-	-	-	2	-	-	2
vergulder (hout)	1	1	2	2	6	1	7	1	21
vergulder (metaal)	2	1	1	1	-	-	2	-	7
platedwerker	-	-	-	1	2	1	-	-	4
goudslager	1	-	-	-	-	-	-	1	2
gouddraadtrekker	-	1	-	-	-	-	-	-	1
goud- en zilver sme- den	1	3	-	2	3	1	3	5	18
juwelier	3	4	4	2	10	-	8	14	45
uurwerkmaker	5	2	7	2	13	4	12	22	67
horlogekassem.	-	-	1	-	-	-	-	1	2
precisieinstrumen- tenm.	-	-	-	-	3	-	-	4	7
kunstdraaier (ivoor metaal)	-	-	-	-	1	-	1	3	5
muziekinstrumentenm.	5	-	1	3	2	4	7	2	24
	18	13	17	15	41	14	41	55	214
<u>PAPIER- EN DRUKKERIJ</u>									
boekdrukker	4	1	2	4	4	7	4	4	30
drukker (overige)	3	1	2	-	4	7	3	4	24
steendrukker	5	2	4	5	8	7	14	12	57
lettergieter	1	1	-	-	1	1	-	-	4
graveerder	2	2	-	-	2	2	4	2	14
speelkaartenfabr.	-	-	1	-	-	1	-	1	3
papierfabr.	-	-	1	-	-	-	-	-	1
behangselfabr.	2	1	2	-	-	-	1	1	7
papierlijnder	-	1	-	-	-	1	2	2	6
boekbinder	7	2	5	8	6	5	22	11	66
	24	11	17	17	25	31	50	37	212

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Totaal
<u>DIVERSEN</u>									
kammenmaker	1	2	2	2	-	-	-	-	7
schrijfpennenbe- reider	1	1	-	-	-	-	1	-	3
	2	3	2	2	-	-	1	-	10
TOTAAL NIJVERHEID	407	374	524	288	493	335	518	652	3591

BIJLAGE VI

COMBINATIES DER BEROEPEN IN 1847

In bijlage I werden de patentplichtigen met meerdere beroepen geklasseerd bij hun voornaamste activiteit onder (b), terwijl de bijkomende bedrijvigheden als (c) bij die beroepen werden genoteerd. Die klassering maakt het alleen maar mogelijk uit te maken hoeveel beoefenaars van het beroep x dat beroep uitoefenen als enig beroep (a), als hoofdberoep (b) en als nevenberoep (c).

In volgende bladzijden worden de details betreffende de cumulaties opgesomd, vertrekkend van het hoofdberoep.

Vb.	(b)	(c)
	geneesheer (2)	: uitgever van krant 1
		badhuishouder 1
		keurslijfmaker 1

De combinatie geneesheer x ..., komt telkens één keer voor. Twee geneesheren betalen belasting voor 3 nevenberoepen.

Het vraagt enig zoeken in de bijlage om het omgekeerde te kunnen vaststellen, nl. bij welke hoofdberoepen de c's van een bepaald beroep behoren.

Vb. Er is (zie bijlage I) een drogist onder (c) geklasseerd. Het blijkt een bierhandelaar te zijn die als nevenbedrijf een drogisterij houdt (zie p.113).

De gedetailleerde opsomming van de combinaties wordt voorafgegaan door een samenvattende statistiek, die het aflezen van de combinaties per sector toelaat.

COMBINATIES 1847

Sector	Aantal -b) Vrij beroep	Bediende Onderwijs	Vervoer	Groothandel	Kleinhandel	Voeding	Bouw	Metaal	Hout	Textiel	Kleding	Leder	Scheikund. Luxe-Prec.	Papier-Druk. Divers	Totaal (c)
I. DIENSTEN															
Vrije beroep	15			5	10	1					1				17
Bediende	7			1	6										7
Onderwijs	7			1	3						1			2	8
Vervoer	21	1		5	13		1	1	1			1			23
Groothandel	128	1	3	15	76	7	6	2	6	10	5	3	4	5	143
Kleinhandel	434	7	4	49	262	19	25	3	23	5	64	13	1	3	485
Totaal I	612	1	12	4	76	370	27	32	6	30	15	71	17	14	683
II. Nijverheid															
Voeding	338			12	329	21							5		367
Bouw	214	2	1	77	139		2	2			1		1	2	227
Metaal	134	1		1	131	1									134
Hout	325	1	1	95	239		2		1		1		2		342
Textiel	35			20	17										37
Kleding	239			5	236						2	1			244
Leder	148		1	2	145								1		149
Scheikund.	17			1	14	6									21
Luxe-Prec.	111		1	3	106		1	1	1		1		2	1	117
Papier-Druk.	60			1	56								1	6	73
Divers	2			1	1										2
Totaal II	1623	4	4	1	226	1413	28	5	3	2	5	1	9	5	1713
Algemeen Totaal	2235	5	16	5	302	1783	55	37	9	32	15	76	18	10	2396

Combinaties der Beroepen

BRUSSEL 1847

I. DIENSTEN

1. a. Vrije Beroepen.

apotheker (1) :	chocolademolen	1
drogist (9) :	kommissiehandelaar	1
	winkelier	9
geneesheer (2) :	uitgever van krant	1
	badhuisouder	1
	keurslijfmaker	1
tandmeester (2)	groothandelaar	2
notaris (1) :	beheerder van maat-	1
	schappij.	

b. Bedienden

afslager, omroeper (1) :	winkelier	1
schatter van goederen(1):	zaakwaarnemer	1
meter en weger (1) :	winkelier	1
steller van onderhand-		
se akten (1) :	winkelier	1
bediende (2) :	winkelier	2
muzikant (1) :	winkelier	1

c. Onderwijs

onderwijzer (6) :	steller van onderhandse	
	akten	1
	winkelier	3
	wolnaaister	1
	steendrukker	2
leraar (1) :	groothandelaar	1

2. a. Vervoer

vervoerondernemer (1) :	winkelier	1
	schoenmaker	1
karreman (1) :	groothandelaar	1

rijtuigverhuurder (19) :	afslager, omroeper	1
	groothandelaar	3
	kommissiehandelaar	1
	winkelier	11
	uitdrager	1
	aanemer van bouw-	
	werken	1
	grofsmid	1
	rijtuigmaker	1

b. Groothandel

bankier (4) :	bierhandelaar	2
	geldwisselaar	1
	beheerder	1

groothandelaar (81) :	pianostemmer	1
	drankslijter	1
	winkelier	47
	uitdrager	3
	zakkenverhuurder	1
	olieslager	1
	huisschilder	1
	metser	2
	metalenknopen	1
	timmerman	4
	kantfabrikant	5
	wolfabrikant	1
	kalander	1
	vlasspinner	1
	verver	1
	lakenmutsenmaker	1
	passementwerker	1
	strohoedenmaker	2
	wasbaas	1
	leerlooier	1
	schoenmaker	1
	zadelmaker	1
	spiegelmaker	2
	juwelier	1
	muziekinstrumenten-	
	maker	1

bierhandelaar (6) :	drogist	1
	meter en weger	1
	groothandelaar	4
	kommissiehandelaar	1
	winkelier	2

wijnhandelaar (11) :	groothandelaar	1
	restauranthouder	1
	winkelier	7
	gistfabrikant	1
	stoker van fijne li- keuren	4
	wijnkuiper	1
kommissiehandelaar (12) :	bediende	1
	herbergier	1
	drankslijter	1
	winkelier	7
	aannemer	1
	metser	1
	kantfabrikant	1
limonadehandelaar (2) :	winkelier	2
	chocoladefabrikant	1
makelaar (1) :	winkelier	1
	loodgieter	1
ondernemer van verkopen(6):	groothandel	2
	kommissiehandelaar	3
	boekhandelaar	1
uitgever van krant (5) :	winkelier	1
	boekdrukker	4
	drukker	1
c. <u>Kleinhandel</u>		
hotelier (11) :	vervoerondernemer	1
	rijtuigverhuurder	1
	ondernemer van post- diensten	1
	groothandelaar	3
	kommissiehandelaar	2
	herbergier	1
	winkelier	3
restauranthouder (2) :	winkelier	1
	wervingskantoor	1
	schoenmaker	1
koffiehuishouder (1) :	winkelier	1
badhuishouder (1) :	rijtuigverhuurder	1
herbergier (58) :	groothandelaar	11
	kommissiehandelaar	3
	winkelier	25
	slager	2
	vishandelaar	1
	uitdrager	1

	behang	1
	slotenmaker	1
	loodgieter	1
	houtdraaijer	1
	timmerman	7
	meubelmaker	1
	kuiper	2
	katoenspinner	1
	kleermaker	2
	wolnaaister	1
	schoenmaker	1
dranksljter (50) :	groothandelaar	5
	kommissiehandelaar	1
	winkelier	44
	likeurstoker	1
	tabakfabrikant	1
	metser	1
	timmerman	1
	kuiper	1
wijnslijter (4) :	winkelier	4
winkelier (135) :	bediende	1
	groothandelaar	18
	zaakwaarnemer	1
	dranksljter	4
	wijnslijter	1
	confectiehandel	1
	klerenverhuurder	1
	chocoladefabrikant	1
	olieslager, - klaarder	4
	tabakfabrikant	12
	glazenmaker	1
	huisschilder	2
	stukadoor	1
	blikslager	1
	timmerman	4
	weefgetouwmaker	2
	pijpenmaker	1
	koffermaker	1
	mandenmaker	1
	kantfabrikant	2
	matrassenmaker	1
	garentwijnjer	1
	kleermaker	1
	naaister	2
	linnennaaster	11
	wolnaaister	15
	borduurstjer	1

	kunstbloemenmaker	2
	modiste	14
	lakenmutsenmaker	4
	hoedenhersteller	8
	handschoenmaker	1
	bontwerker	2
	schoenmaker	8
	zadelmaker	1
	inktfabrikant	1
	glas- en kristalslijper	1
	juwelier	1
	drukker	1
	steendrukker	2
slager (17) :	groothandelaar	1
	restauranthouder	1
	wijnslijter	1
	winkelier	11
	poelier	4
vleesverkoper (2) :	winkelier	2
poelier (4) :	drankslijter	1
	winkelier	4
vishandelaar (5) :	viskeurder	5
	drankslijter	1
boekhandelaar (13) :	ondernemer van verko-	
	pingen	1
	uitgever van krant	1
	winkelier	10
	leeskabinethouder	1
	boekdrukker	1
	drukker	1
	boekbinder	1
handelaar in oude boeken (2) :	winkelier	2
verfhandelaar (38) :	winkelier	38
	verhuurder van klede-	1
	ren.	
	huisschilder	17
handelaar in schilderijen (6) :	winkelier	5
	glazenmaker	1
	vergulder	1
	drukker	1
confectiehandelaar (16) :	groothandelaar	1
	winkelier	14
	verhuurder van kleren	1
	lakenmutsenmaker	1

uitdrager, voddendraper (24) :	winkelier	18
	verhuurder van kleren	2
	huisschilder	1
	leidekker	1
	houtdraaijer	1
	kleermaker	1
verhuurder van kleding (3) :	winkelier	3
houder van plaatsings- kantoor (1) :	zaakwaarnemer	1
haarkapper (41) :	drankslijter	2
	winkelier	40
	klerenverhuurder	1
	plaatsingskantoor	4

II. NIJVERHEID.

a. Voeding.

broodbakker (244) :	banketbakker	1
	peperkoekbakker	1
	groothandelaar	1
	kommissiehandelaar	1
	drankslijter	1
	winkelier	244
banketbakker (4) :	winkelier	4
	chocoladefabrikant	2
pasteibakker (34) :	wijnhandelaar	1
	drankslijter	1
	winkelier	33
	chocoladefabrikant	7
	chocolademolen	2
peperkoekbakker (6) :	groothandelaar	1
	winkelier	6
	chocoladefabrikant	1
chocoladefabrikant (3) :	winkelier	3
bierbrouwer (4) :	kunstazijnfabrikant	1
	likeurstoker	3
	cichoreibrander	1
kunstazijnfabrikant (2) :	wijnhandelaar	1
	winkelier	1

likeurstoker (5) :	wijnhandelaar	1
	herbergier	3
	bierbrouwer	1
stoker van fijne likeuren (1) :	drankslijter	1
mouterij (1) :	winkelier	1
mostaardfabrikant (2) :	winkelier	2
olieslager (9) :	groothandelaar	2
	kommissiehandelaar	1
	winkelier	7
	lijmzieder	1
	zeepzieder	1
zoutzieder (3) :	groothandelaar	2
	zeepzieder	3
tabakfabrikant (20) :	kommissiehandelaar	1
	winkelier	19
b. <u>Bouwbedrijf.</u>		
aannemer (3) :	groothandelaar	1
	grof- en hoefsmid	2
aannemer van bouwwerken (3) :	architect	1
	groothandelaar	3
	metseelaar	1
behangen (86) :	groothandelaar	3
	drankslijter	1
	winkelier	80
	uitdrager	1
	verhuurder van klede-	
	ren	1
	vergulder (hout)	1
glazenmaker (20) :	winkelier	19
	vergulder (hout)	1
huisschilder (12) :	groothandelaar	1
	winkelier	11
	verfhandelaar	5
	vernisfabrikant	1
leidekker (1) :	winkelier	1

metser (49) :	schatter van goederen	1
	groothandelaar	34
	winkelier	14
	drankslijter	1
	aannemer van bouwwerken	1
	hoedenhersteller	1
steenhouwer (33) :	groothandelaar	32
	winkelier	1
stukadoor (6) :	groothandelaar	2
	winkelier	4
schoorsteenveger (1) :	groothandelaar	1
c. <u>Metaal</u>		
blikslager (49) :	winkelier	49
metaaldrijver (2) :	winkelier	2
ijzerdraaijer (1) :	winkelier	1
kachelsmid (1) :	winkelier	1
grof- en hoefsmid (2) :	veearts	1
	winkelier	1
slotenmaker (16) :	groothandelaar	1
	winkelier	14
	uitdrager	1
geelgieter (3) :	winkelier	3
koperslager (14) :	winkelier	14
lantarenmaker (2) :	winkelier	2
loodgieter (31) :	winkelier	31
loodpletmolen (1) :	mouterij	1
weegschaalmaker (1) :	winkelier	1
messenmaker (5) :	winkelier	5
schaar- en messenslijper (1) :	winkelier	1
wapenmaker (5) :	winkelier	5

d. Hout

houtzager (2) :	groothandelaar	2
houtdraaier (7) :	groothandelaar	1
	winkelier	6
	verhuurder van klederen	1
stoelenmaker (3) :	winkelier	3
beeldhouwer (1) :	winkelier	1
leestenmaker (3) :	winkelier	3
lijstenmaker (1) :	winkelier	1
pijlenmaker (1) :	winkelier	1
speelgoedmaker (1) :	winkelier	1
	plaastermolen	1
schepel- en hollematenmaker(1) :	winkelier	1
timmerman (196) :	architekt	1
	groothandelaar	74
	herbergier	4
	winkelier	114
	uitdrager	1
	aannemer van bouwwerken	2
meubelmaker (82) :	groothandelaar	18
	herbergier	2
	winkelier	75
	houtzager (stoom)	1
rijtuigmaker (3) :	winkelier	3
rijtuigschilder (1) :	vernisfabrikant	1
kuiper (7) :	meter en weger	1
	winkelier	6
koffermaker (1) :	winkelier	1
kartonnendozenmaker (4) :	winkelier	4
	lakenmutsenmaker	1
mandenmaker (3) :	winkelier	3
borstelmaker (8) :	winkelier	8

e. Textiel

textielfabrikant (2) :	groothandelaar	1
	winkelier	1
diemittfabrikant (1) :	groothandelaar	1
katoenspinner (1) :	groothandelaar	1
tulefabrikant (1) :	groothandelaar	1
wattenfabrikant (2) :	winkelier	2
wolfabrikant (1) :	winkelier	1
wolspinner (2) :	winkelier	2
kantfabrikant (16) :	groothandelaar	16
matrassenmaker (1) :	winkelier	1
verver (4) :	winkelier	4
wever (2) :	winkelier	2
touwslager (2) :	winkelier	2

f. Kleding

kleermaker (20) :	groothandelaar	1
	drankslijter	2
	winkelier	12
	baardscheerder	5
	keurslijvenmaker	1
borduurst (1) :	winkelier	1
galonmaker (1) :	winkelier	1
passementwerker (9) :	kommissiehandelaar	1
	winkelier	9
naaister (5) :	winkelierster	5
linnennaaster (7) :	groothandel	1
	winkelierster	7
wolnaaister (48) :	winkelierster	48
keurslijvenmaker(-ster)(7) :	winkelier	7

kunstbloemenmaker (7) :	winkelier	6
	linnenaaister	1
modiste (57) :	winkelier	57
laken- en lederenmutsenma- ker (9) :	winkelier	9
	verhuurder van klederen	1
strohoedenmaker (4) :	winkelier	4
maskermaker (1) :	winkelier	1
	verhuurder van klederen	1
hoedenmaker (1) :	groothandelaar	1
hoedenhersteller (28) :	drankslijter	1
	winkelier	26
	laken- en lederenmut- senmaker	1
handschoenmaker (2) :	winkelier	2
breukbandmaker (2) :	winkelier	2
paraplumaker (21) :	groothandelaar	1
	winkelier	20
pruikenmaker (7) :	winkelier	7
wasbaas (2) :	winkelier	2
 g. <u>Leder</u>		
leerlooier (8) :	winkelier	7
	lijmzieder	1
bontwerker (5) :	winkelier	5
schoenmaker (113) :	groothandelaar	1
	winkelier	112
	doodgraver	1
zadelmaker (21) :	groothandelaar	1
	winkelier	20
schedemaker (1)	winkelier	1

h. Scheikundige produkten

plaastergieter (1) :	winkelier	1
kaarsenmaker (14) :	groothandelaar	1
	winkelier	11
	slager	1
	chocoladefabrikant	1
	chocolademolen	2
	olieslager, - klaarder	1
zeepzieder (195)(1) :	olieslager	1
	zoutzieder	1
zeepzieder (196)(1) :	winkelier	1

i. Luxe- en precisienijverheden.

glas- en kristalslijper (2) :	groothandelaar	1
	winkelier	1
vergulder (hout) (6) :	winkelier	3
	uitdrager	1
	glazenmaker	1
	witwerker	1
	wolnaaister	1
vergulder (metaal) (3) :	winkelier	3
goudslager (1) :	kommissiehandelaar	1
goud- en zilvermeden (10) :	winkelier	10
	koperslager	1
	graveerder	1
juwelier (16) :	winkelier	16
uurwerkmaker (63) :	bediende	1
	groothandelaar	1
	winkelier	62
	juwelier	2
precisieinstrumentenmaker (5) :	winkelier	5
kunstdraaier (ivoor, metaal)(2) :	winkelier	2
muziekinstrumentenmaker (3) :	winkelier	3

j. Papier en Drukkerij

boekdrukker (16) :	karreman	1
	uitgever van kranten	6
	herbergier	1
	winkelier	7
	boekhandelaar	7
	uitdrager	1
	boekbinder	1
drukker (3) :	uitgever van krant	1
	winkelier	2
	boekbinder	1
steendrukker (10) :	winkelier	8
	uurwerkmaker	1
	graveerder	1
	boekbinder	1
boekbinder (24) :	winkelier	21
	boekhandelaar	2
	handel in oude boeken	1
	leeskabinethouder	1
	steendrukker	2
graveerder (1) :	winkelier	1
speelkaartenfabrikant (1) :	winkelier	1
behangselpapierfabrikant (3) :	groothandel	1
	winkelier	2
papierlijnder (2) :	groothandel	1
	winkelier	1

k. Diversen

schrijfpennenmaker (2) :	zaakwaarnemer	1
	winkelier	1

BIJLAGE VII

DE AFZETGEBIEDEN VAN DE BRUSSELSE NIJVERHEDEN IN 1846

VILLE DE BRUXELLES

Procès-verbal dressé par le jury communal en exécution du § 49 de l'instruction relative au recensement général laquelle est annexée à l'arrêté royal du 30 juin 1846.

-
- Allumettes (f.d') : Les allumettes ne s'exportent pas; il nous en vient au contraire de l'Allemagne, connues sous le nom de phosphoriques.
- Arcs (f.d') : N'exportent pas; leur débouché est à l'intérieur et principalement pour les provinces flamandes.
- Ardoisiers : N'ont rien à exporter.
- Armuriers : Nous n'avons pas à Bruxelles des fabricants d'armes proprement dits; l'exportation de celles-ci se fait par les industriels de la province de Liège.
- Brossiers : Nos brossiers ne travaillent que pour la consommation intérieurs, ils soutiennent difficilement la concurrence française pour les brosses fines.
- Briquiers : C'est sans doute briquetiers qu'on a voulu dire; il s'exporte des pierres à bâtir, nommément pour la France et la Hollande.
- Boutonniers : Il s'exporte de boutons de corne, de bois, d'os etc. pour la France et la Hollande, mais en très petite quantité.
- Boureliers : Travaillent pour l'intérieur. Presque toutes les localités ont leurs boureliers.
- Bonnetterie : Nous exportons de la bonnetterie de toute espèce en Hollande et quelques articles en laine vers la France.
- Bordeuses : Elle sont employées surtout par les cordonniers.
- Brasseurs : L'exportation de la bière de Bruxelles est si insignifiante qu'elle mérite à peine d'être mentionnée, le droit élevé dont elles sont frappées en Hollande a tari ce débouché.

- Bandagistes : N'exportent pas.
- Bouchons (f.de) : N'exportent pas.
- Bronzes (f.de) : N'exportent pas. Ils soutiennent difficilement la concurrence de la France.
- Balances (f.de) : Ne travaillent que pour l'intérieur.
- Broderies : Ne s'exportent pas; elles ont toujours eu beaucoup de peine à rivaliser avec celles de Nancy.
- Batteurs d'or : Travaillent pour les peintres et doreurs du pays.
- Blanchisseuses de linge : N'ont rien à exporter.
- Cordonniers et bottiers : Quelques-uns de ceux-ci exportent en Hollande.
- Coton (f.de) : Le principal débouché de nos industriels cotonniers est la Hollande. Ils ont tenté des essais en Turquie, au Brésil, à Singapore, à Java, à Sumatra, aux Etats-Unis, mais leurs tentatives ont été rarement couronnées de succès.
- Corroyeurs : C'est encore la Hollande le principal marché extérieur pour les ouvrages de sellerie et de malterie, ainsi que celle-ci et la Prusse pour les cuirs corroyés, passé en mégie, en chamois etc.
- Charrons : En tant que leurs ouvrages se rapportent à la carrosserie, ils exportent; pour le reste c'est le pays qui les occupe.
- Carossiers : Leur meilleur et presque unique débouché est la Hollande. Malgré la renommée si justement établie de nos carossiers ils sont repoussés de tous les marchés extérieurs, par les tarifs prohibitifs de toutes les puissances.
- Couteliers : Nous n'avons pas à Bruxelles de grands ateliers de cette catégorie; cependant la coutellerie s'exporte en Hollande, en Sardaigne, en Suisse, etc.

Chaudronniers : Si nous nous bornions à ceux qui confectionnent nos ustenciles de ménage, ceux-ci n'exportent pas; mais il existe chez nous de grands ateliers qui fabriquent les alambics distillatoires, les appareils à cuire le sucre dans le vide, ceux-la exportent, même jusqu'à Java.

Chapeliers : Nos chapeaux de poil, de feutre, de toile cirée etc. ont pour principal débouché la consommation du pays et ensuite leurs exportations vers la Prusse et la Hollande.

Clous (f.de) : Nous n'avons ici que des fabricants de clous dits d'épingle. Ils ont tenté des exportations récentes. Nous ne savons pas encore s'ils ont réussi, mais les clous, pris dans une acception générale, ont un écoulement considérable vers Hambourg, la Hollande, l'Autriche, la Turquie, Cuba, le Brésil, etc.

Ciseleurs : Ils ne travaillent que pour le pays.

Cartes à jouer : Ne s'exportent que qu'en Hollande et le pays est leur principal débouché.

Chaises (f.de) : Ils exportent aussi dans le royaume des Pays-Bas.

Constructeurs de navires : Nous n'avons à Bruxelles qu'un chantier à radoubler les navires et un aux portes de la ville pour la construction de bateaux pour le canal de Charleroi.

Chandelles (f.de) : Ils ne travaillent que pour la consommation intérieure.

Cols (f.de) : N'exportent pas; il nous en arrive même de France.

Couturières : N'ont rien à exporter.

Cabas (f.de.) : Ne travaillent que pour le pays.

Cartonniers : Ne travaillent que pour le pays.

Couleurs (f.de) : Leur principal débouché est le pays; cependant les fabricants de céruse exportent leurs produits en Turquie, au Brésil et ailleurs.

Chocolatiers : Leurs exportations vers le Grand Duché, la Hollande et la Prusse sont si minimes qu'elles ne méritent pas d'être citées.

Chicorée (f.de) : C'est vers la France quant aux racines vertes et séchées et vers la Hollande, en petite quantité, pour la chicorée brulée, que se dirige l'exportation.

Distillateurs : Les boissons distillées de grains ne s'exportent qu'en très petites quantités vers la France, l'Angleterre et quelques contrées transatlantiques. C'est le genièvre de Hollande qui a la prépondérance partout.

Doreurs sur métaux : Exportent en Hollande et en Prusse.

Doreurs sur bois : N'exportent pas.

Décatiseurs de drap : N'exportent pas.

Dentelles (f.de) : La renommée européenne des dentelles dites de Bruxelles leur fait trouver des débouchés dans tous les pays, lorsque la capricieuse mode les met à l'ordre du jour.

Encre d'imprimerie et à écrire : Les fabricants de cette espèce n'ont que le pays pour débouché, encore leur est-il disputé par l'encre française et anglaise pour ce qui concerne celle à écrire.

Ebénistes : Nos ébénistes exportent en Prusse, en Angleterre, mais surtout en Hollande.

- Etoffes pour pantouffles (f.de) : C'est une industrie très restreinte, dont les produits nous arrivent encore de l'Allemagne; d'ailleurs c'est un passe temps pour les demoiselles qui en brodent beaucoup sur le métier à tapisserie.
- Etoffes de crin (f.de) : Le pays est leur premier débouché et les faibles exportations de ces industriels sort dirigées vers la Hollande et la Prusse.
- Empailleurs de chaises : ne travaillent que pour le pays.
C'est du reste une très pauvre industrie.
- Fabricants de fayence : L'unique fabrique de l'espèce qui se trouve aux portes de Bruxelles, n'exporte pas; elle a beaucoup de peine à soutenir la concurrence étrangère dans l'intérieur.
- Fondeurs en caractères : Leurs exportations très restreintes se bornent à la Hollande.
- Fondeurs en cuivre : Les fondeurs en cuivre proprement dits n'exportent pas; mais le cuivre fondu en plaques et en planches coulées, trouve un débouché en Hollande; il en est de même du fil de laiton et des clous de cuivre.
- Ferblantiers : Ne travaillent que pour le marché intérieur.
- Fleurs artificielles (f.de) : N'exportent pas; ils ont au contraire une rude concurrence à soutenir dans le pays contre les produits similaires de la France.
- Fileurs de coton : Travaillent pour l'industrie cotonnière du pays.
- Formiers : Travaillent pour les cordonniers et bottiers du pays.
- Graveurs : Les uns appartiennent aux arts; d'autres gravent les cylindres pour les imprimeries de coton; les derniers exportent leurs rouleaux.

- Galonniers et passementiers : Leurs exportations sont si bornées qu'il est à peu près inutile de les mentionner.
- Gainiers : N'exportent pas directement.
- Gaz (f.de) : Travaillent pour la consommation locale.
- Gantiers : Travaillent pour la consommation du pays. C'est pour ainsi dire une industrie nouvelle; il y a quelques années seulement qu'elle est montée sur une grande échelle. Elle tentera sans doute d'exporter; les grands progrès qu'elle a faits sont de nature à la faire réussir.
- Horlogers : N'exportent pas. Ils importent au contraire beaucoup d'horloges d'Allemagne qui se vendent aux campagnards à des prix très bas.
- Huile (f.d') Les principales exportations d'huiles de graines se dirigent vers la France et la Prusse.
- Imprimeurs typographes : Les principaux débouchés de la typographie belge sont la Prusse, la Hollande, l'Angleterre, Hambourg, le Brésil, etc.
- Laveur de cendres : N'exporte pas.
- Laines (f.de) : C'est sans doute les fabricants d'étoffes de laine qu'on a voulu désigner. Le plus considérable de ces établissements à Bruxelles ne travaille que pour la consommation du pays. C'est Verviers qui est le grand exportateur de tout ce qui concerne la draperie et les étoffes de laine.
- Lapidaire : Appartient aux arts.
- Laitons (f.de) : A l'article fondeurs en cuivre nous avons déjà dit que le laiton s'exporte en Hollande.
- Lingères : Les marchandes lingères exportent le plus souvent les chemises et les autres objets d'habillement qu'on leur fait confectionner de l'étranger.

Luthiers : L'exportation des instruments de musique, outre que les pianos, est si restreinte qu'elle ne mérite aucune mention spéciale.

Menuisiers : N'exportent rien.

Meuniers : N'exportent rien.

Maréchaux ferrants : N'exportent rien.

Maréchaux en équipages : Leurs produits ne s'exportent que par ceux de la carrosserie.

Modistes : Travaillent principalement pour l'intérieur; elles exportent, notamment en Hollande.

Marbriers : Exportent en Hollande, à Hambourg, à Brême, etc.

Maçons : N'ont rien à exporter.

Mécaniciens : Nos mécaniciens ont exporté des appareils complets à vapeur pour la France et autres pays.

Moutarde (f.de) : N'exportent pas.

Miroitiers : Des glaces étamées et non étamées ont été exportées en Prusse, à Hambourg, en Angleterre, en Toscane et même en France.

Navettes (f.de) : Travaillent pour les fabriques et les tisserands du pays et non pour l'étranger.

Orgues (f.de) : N'exportent pas.

Opticiens : N'exportent pas.

Ouates (f.de) : N'exportent pas.

Plombiers : N'exportent pas. L'exportation des grands établissements est même très restreinte; c'est le zinc qui l'emporte aujourd'hui.

Poëliers : Nos poëliers exportent en Hollande et en Prusse, des essais ont été tentés en France.

Papiers peints (f.de) : Ces industriels dont les progrès sont incessants ont fait quelques expéditions en Hollande, à Hambourg, en Danemark etc., mais les exportations sont encore de médiocre importance.

- Parapluies (f.de) : Leurs débouchés extérieurs sont tout-a-fait insignifiants.
- Produits chimiques (f.de) : Ces fabricants font des exportations en Hollande, à Hambourg, en Suède et en Prusse.
- Parchemin (f.de) : Il n'est pas à notre connaissance que ce fabricant exporte.
- Peintressur verre et porcelaine : La peinture sur verre, qui a été pendant quelques temps considérée comme perdue, s'applique aujourd'hui assez généralement aux vitraux de nos églises et à l'ornement des habitations; quant aux porcelaines ce sont celles de France qui obtiennent la préférence, surtout pour celles de luxe.
- Peintres en bâtiments : N'ont rien à exporter.
- Patissiers, confiseurs : Travaillent pour la consommation intérieure.
- Platineurs : Leurs produits ne s'exportent que pour autant qu'ils aient rapport à la carrosserie.
- Pelletiers : L'exportation de nos pelletiers ne mérite aucune mention; ils tirent la majeure partie de fourrures qu'ils emploient des pays étrangers.
- Potasse (f.de) : N'exporte pas. Cet article est aujourd'hui avantageusement remplacé dans les fabriques par le sel de soude.
- Pain d'épice (f.de) : Les fabricants ne travaillent que pour le pays.
- Peignes (f.de) : N'exportent pas; les plus beaux produits de cette industrie nous viennent de France.
- Papiers verrés (f.de) : Leur article est principalement employé par les ébénistes et menuisiers du pays.

- Pianos (f.de) : Nos nombreux fabricants n'ont qu'un faible débouché en Hollande et les pianos français leur font le plus grand tort à l'intérieur.
- Plafonneurs et blanchisseurs : N'ont rien à exporter.
- Plumes à écrire (f.de) : Les plumes à écrire n'ont qu'un faible débouché en Hollande; cette industrie est en grande partie remplacée par les plumes métalliques qui nous arrivent en masse de l'Angleterre et de l'Allemagne.
- Relieurs et brocheurs : Suivent l'exportation des livres belges.
- Raffineurs de sucre : Le sucre raffiné est le produit qui donne l'eu à la plus forte exportation vers Hambourg, l'Angleterre, l'Autriche, la Toscane, etc., etc.
- Raffineurs de sel : Leur principal débouché extérieur est la Prusse et le Grand Duché. Ils sont en possession du marché intérieur.
- Ressorts (f.de) : Nous pensons qu'il s'agit ici des ressorts de voitures et comme tels ils suivent l'exportation de la carrosserie.
- Serruriers : Voir ce que nous avons dit à art. "Poëliers"; à Bruxelles ils sont à la fois serrurier et poëliers.
- Savon (f.de) : Nos savonniers n'ont qu'une faible exportation de savon mou en Hollande et quant aux savons durs, ceux de la France et de l'Angleterre leur font chez nous une grave concurrence.
- Statuettes : Elles ne s'exportent pas; il nous en vient beaucoup de France que nous moulons ici.
- Selliers : N'exportent que pour autant que leurs fabricats se rapportent à la carrosserie.

- Sculpteurs : Ne travaillent que pour le pays et nommément pour les ébénistes.
- Tonneliers : N'exportent pas.
- Tourneurs : N'exportent pas.
- Tanneurs : N'exportent pas de produits fabriqués; la France a pris quelques cuirs verts, satinés et quelques peaux non apprêtées de cerfs, de chevreuils, de boucs, de chèvres, d'agneaux etc.
- Tapissiers : N'exportent pas.
- Tisserands : Travaillent pour les fabricants d'indiennes qui exportent leurs tissus soit blancs soit imprimés. Toutefois, sous la dénomination de tisserands viennent se classer une foule de tissus de toute espèce, de coton, de laine, de poils, etc., des étoffes à pantalon, des mousselines, laines pures ou mélangées etc. qui s'exportent en Hollande et ailleurs.
- Toiles cirées (f.de) : C'est encore vers les Pays-Bas que l'exportation de ces articles se dirige; des essais ont été tentés en Prusse.
- Teinturiers : Les teinturiers ordinaires ne teignent que pour le pays; mais les grands établissements exportent en Hollande et en Prusse des fils de lin, de chanvre, de coton teints.
- Tabacs (f.de) : Ils exportent des tabacs fabriqués et notamment des cigares en France et en Prusse.
- Tissus élastiques (f.de) : N'exportent pas et ont beaucoup de peine à soutenir la concurrence française, surtout pour les bretelles en caoutchouc.
- Tailleurs de cristaux : Ce sont les plus grands établissements de cette espèce qui exportent tous les articles de la cristallerie dans beaucoup de pays et nommément en Angleterre, au Brésil, etc.

Tailleurs de pierres : Les tailleurs de pierres sont généralement marbriers en même temps. Voir cet article.

Tailleurs de limes : Nous n'avons pas ici des fabricants de limes; celles qu'on retaille servent aux ouvriers de beaucoup de professions.

Tailleurs : Nos nombreux tailleurs exportent des habillements confectionnés, principalement en Hollande et en Prusse.

Tamis (f.de). : Ne travaillent que pour l'intérieur.

Vanniers : Ne travaillent que pour l'intérieur.

Vinaigre (f.de) : Ne travaillent que pour l'intérieur.

Verreries : Nous comprenons sous cette dénomination tout ce qui tient à la cristallerie, les verres à vitre, les bouteilles, etc. L'exportation de ces articles est considérable vers Hambourg, la Prusse, la Hollande, l'Angleterre, la Turquie, les Etats-Unis, le Brésil, Singapore, etc.

Vitriers : N'exportent pas.

Industries diverses : Au nombre de 27. Il n'y a rien à répondre, n'étant pas spécialement désignées.

Bruxelles 13 mars 1847

get. Lamquet.

Later werd eraan toegevoegd : Ainsi fait par le jury communal de la ville de Bruxelles, le 1 mai 1847.

INHOUD

Inleiding

1. De tellingen van 15 oktober 1846
2. De nijverheidstelling
3. De uitvoering van de tellingen in Brussel
4. De resultaten van de nijverheidstelling en vergelijking met de telling van de patentplichtigen
5. Enkele resultaten

Bijlagen

- I. Algemene statistiek der patentplichtigen
- II. Hiërarchisering der patentplichtigen 1847
- III. Werkgevers en werknemers in 1847
- IV. Werkgevers en werknemers in 1846
- V. De combinaties der beroepen in 1847
- VI. De afzetgebieden der Brusselse nijverheden in 1846

**PUBLICATIONS DU CENTRE INTERUNIVERSITAIRE
D'HISTOIRE CONTEMPORAINE
UITGAVEN VAN HET INTERUNIVERSITAIR CENTRUM VOOR
HEDENDAAGSE GESCHIEDENIS**

**HISTOIRE ECCLESIASTIQUE ET MAÇONNIQUE — KERK- EN MAÇONNIEKE
GESCHIEDENIS**

- A. SIMON, Notes sur les archives ecclésiastiques. 1957. (Cahiers-Bijdragen 2.)
fr. 60 (abonnement fr. 50)
- A. SIMON, Inventaires d'archives. (Papiers Villermont. Archives de la nonciature à Bruxelles. Archives des églises protestantes.) 1957. (Cahiers-Bijdragen 3.)
fr. 60 (abonnement fr. 50)
- A. SIMON, Inventaires d'archives. (Evêché de Namur. Château de Gaesbeek. Famille Van Meenen. Cure de Sainte-Gudule, Bruxelles. Famille Croij. Eglise Evangélique, Verviers) 1958. (Cahiers-Bijdragen 5.)
Epuisé
- A. SIMON, Inventaires d'archives. (Famille Licot. Papiers de Missiesy. Nonciature de Bruxelles. d'Ansembourg. Rédemptoristes (Bruxelles). d'Anethan. de Béthune. 't Serstevens. Evêché de Liège.) 1960. (Cahiers-Bijdragen 14.)
Epuisé
- A. SIMON, Réunions des Evêques de Belgique, 1830-1867. Procès-verbaux. 1960. (Cahiers-Bijdragen 10.)
fr. 260 (abonnement fr. 215)
- A. SIMON, Réunions des Evêques de Belgique, 1868-1883. Procès-verbaux. 1961. (Cahiers-Bijdragen 17.)
fr. 270 (abonnement fr. 230)
- A. SIMON, Evêques de la Belgique Indépendante (1830-1940). Sources d'Archives. 1961. (Cahiers-Bijdragen 21.)
fr. 160 (abonnement fr. 135)
- Sources de l'histoire religieuse de la Belgique. — Bronnen voor de religieuze geschiedenis van België. 1968. (Cahiers-Bijdragen 54.)
fr. 330 (abonnement fr. 280)
- M. WALCKIERS, Sources inédites relatives aux débuts de la J.O.C. (1919-1925). 1970. (Cahiers-Bijdragen 61.)
fr. 460 (abonnement fr. 390)
- W. ROMBAUTS, Het Paasverzuum in het Bisdom Brugge (1840-1911). Bijdrage tot de geschiedenis van het kerkelijk leven in West-Vlaanderen. 1971. (Bijdragen-Cahiers 62.)
fr. 460 (abonnement fr. 390)
- E. WITTE, avec la collaboration de F. V. BORNÉ, Documents relatifs à la franc-maçonnerie belge du XIXe siècle. 1830-1855. 1973. (Cahiers-Bijdragen 69.)
fr. 1.400 (abonnement fr. 1.190)

PRESSE — PERS

- A. J. VERMEERSCH en H. WOUTERS, Bijdragen tot de geschiedenis van de Belgische Pers, 1830-1848. 1958. (Bijdragen-Cahiers 4.)
Uitverkocht
- M. DE VROEDE, De Vlaamse Pers in 1855-1856. 1960. (Bijdragen-Cahiers 12.)
fr. 120 (abonnement fr. 100)
- J. WILLEQUET, Documents pour servir à l'histoire de la presse belge, 1877-1914. 1961. (Cahiers-Bijdragen 16.)
fr. 140 (abonnement fr. 120)
- R. VAN EENOO en A. J. VERMEERSCH, Bibliografisch repertorium van de Belgische pers, 1789-1914. 1962. (Bijdragen-Cahiers 23.)
fr. 140 (abonnement fr. 120)
- R. VAN EENOO en A. J. VERMEERSCH, Bibliografisch repertorium van de Belgische pers. Répertoire bibliographique de la presse belge, 1789-1914. II, 1973. (Bijdragen-Cahiers 74.)
fr. 280 (abonnement fr. 240)
- J. LORY, Panorama de la presse belge en 1870-1871. 1963. (Cahiers-Bijdragen 32.)
fr. 60 (abonnement fr. 50)
- M. LEROY, La presse belge en Belgique libre et à l'étranger, en 1918. 1971. (Cahiers-Bijdragen 63.)
fr. 570 (abonnement fr. 490)
- J. LECLERCQ-PAULISSEN, Contribution à l'histoire de la presse tounaisienne depuis ses origines jusqu'en 1914. 1958. (Cahiers-Bijdragen 6.)
fr. 110 (abonnement fr. 95)
- R. VAN EENOO, De Pers te Brugge, 1792-1914. Bouwstoffen. 1961. (Bijdragen-Cahiers 20.)
fr. 370 (abonnement fr. 315)

- L. WILS, De liberale Antwerpse dagbladen : 1857-1864. 1962. (Bijdragen-Cahiers 26.)
fr. 100 (abonnement fr. 85)
- M. DE VROEDE, De Belgisch-Limburgse pers van 1830 tot 1860. 1963. (Bijdragen-Cahiers 28.)
fr. 350 (abonnement fr. 300)
- E. VOORDECKERS, Een bijdrage tot de geschiedenis van de Gentse pers in de negentiende eeuw. 1964. (Bijdragen-Cahiers 35.)
fr. 1020 (abonnement fr. 870)
- H. LIEBAUT, Repertorium van de pers in het arrondissement Aalst (1840-1914). 1967. (Bijdragen-Cahiers 41.)
fr. 290 (abonnement fr. 245)
- A. J. VERMEERSCH, Répertoire de la presse bruxelloise, 1789-1914. — Repertorium van de Brusselse pers, 1789-1914. (A-K). 1965. (Cahiers-Bijdragen 42.)
fr. 740 (abonnement fr. 630)
- H. GAUS en A. J. VERMEERSCH, Répertoire de la presse bruxelloise, 1789-1914. - Repertorium van de Brusselse pers, 1789-1914. (II, L-Z). 1968. (Cahiers-Bijdragen 50.)
fr. 1150 (abonnement fr. 980)
- E. VOORDECKERS, Drukkers en pers in het arrondissement Roeselare (1847-1914). 1965. (Bijdragen-Cahiers 43.)
fr. 320 (abonnement fr. 270)
- M. L. WARNOTTE, Etude sur la presse à Namur, 1794-1914. 1967. (Cahiers-Bijdragen 44.)
fr. 565 (abonnement fr. 485)
- H. DEGRAER, W. MAERVOET, F. MARTENS, F. SIMON, A.-M. SIMON-VAN DER MEERSCH, Repertorium van de Westvlaamse pers, 1807-1914. 1968. (Bijdragen-Cahiers 48.)
fr. 670 (abonnement fr. 570)
- H. DE BORGER, Bijdrage tot de geschiedenis van de Antwerpse pers. Repertorium, 1794-1914. 1968. (Bijdragen-Cahiers 49.)
fr. 1150 (abonnement fr. 980)
- A. THYS, met medewerking van G. BULTHE en A.M. SIMON-VAN DER MEERSCH, Repertorium van de pers in de provincie Antwerpen (behoudens de stad Antwerpen en de kantons Mechelen en Puurs). 1969. (Bijdragen-Cahiers 58.) fr. 600 (abonnement fr. 510)
- R. MESSENS, Repertorium van de Oostvlaamse pers (met uitzondering van Gent en het arrondissement Aalst) 1784-1914. 1969. (Bijdragen-Cahiers 59.) fr. 780 (abon. fr. 665)
- P. GÉRIN & M. L. WARNOTTE, La presse liégeoise de 1850 à 1914. Répertoire général 1971. (Cahiers-Bijdragen 65.)
fr. 1170 (abonnement fr. 1000)
- M. RYCX d'HUISNACHT, Répertoire de la presse de l'arrondissement de Nivelles au XIXe Siècle. 1970. (Cahiers-Bijdragen 66.)
fr. 520 (abonnement fr. 445)
- P. RYCKMANS, Drukkers en pers te Mechelen, 1773-1914. Repertorium. 1972. (Bijdragen-Cahiers 70.)
fr. 1220 (abonnement fr. 1040)
- A. CORDEWIENER, Etude de la presse liégeoise de 1830 à 1850 et répertoire général. 1972. (Cahiers-Bijdragen 71.)
fr. 600 (abonnement fr. 510)
- M. SIMON-RORIVE, La presse socialiste et révolutionnaire en Wallonie et à Bruxelles de 1918 à 1940. 1974. (Cahiers-Bijdragen 75.)
fr. 400 (abonnement fr. 360)
- J.-P. DELHAYE, La presse politique d'Ath des origines à 1914. 1974. (Cahiers-Bijdragen 77.)
fr. 300 (abonnement fr. 255)
- P. GÉRIN, Presse populaire catholique et presse démocrate chrétienne en Wallonie et à Bruxelles (1830-1914). 1975. (Cahiers-Bijdragen 80.)
- M. BLANPAIN, Le „Journal de Bruxelles”. Histoire interne de 1863 à 1871. 1965. (Cahiers-Bijdragen 39.)
fr. 90 (abonnement fr. 80)
- J. VANDER VORST-ZEEGERS, Le „Journal de Bruxelles” de 1871 à 1884. 1965. (Cahiers-Bijdragen 36.)
fr. 480 (abonnement fr. 410)
- M.L. WARNOTTE, „L'Ami de l'Ordre”, Quotidien catholique namurois de 1839 à 1914. 1968. (Cahiers-Bijdragen 51.)
fr. 210 (abonnement fr. 180)
- N. PIEPERS, „La Revue Générale” de 1865 à 1940. Essai d'analyse du contenu. 1968. (Cahiers-Bijdragen 52.)
fr. 170 (abonnement fr. 145)
- D. LAMBRETTE, Le journal „La Meuse”, 1855-1955. 1969. (Cahiers-Bijdragen 55.)
fr. 220 (abonnement fr. 190)
- J.-L. DE PAEPE, La Réforme, organe de la démocratie libérale (1884-1907). 1972. (Cahiers-Bijdragen 64.)
fr. 425 (abonnement fr. 380)

BIBLIOGRAPHIE — BIBLIOGRAFIE

- M. DE VROEDE, Bibliografische inleiding tot de studie van de Vlaamse Beweging, 1830-1860. 1959. (Bijdragen-Cahiers 8.)
Uitverkocht
- J. DHONDT & S. VERVAECK, Instruments biographiques pour l'histoire contemporaine de la Belgique. 1960. 2e éd. (Cahiers-Bijdragen 13.) fr. 140 (abonnement fr. 120)
- D. DE WEERDT, Publications officielles de la Belgique contemporaine. 1963. (Bijdragen-Cahiers 30.) fr. 650 (abonnement fr. 555)
- P. GÉRIN, Bibliographie de l'Histoire de Belgique, 1789-1831. 1960. (Cahiers-Bijdragen 15.)
Epuisé
- S. VERVAECK, Bibliographie de l'Histoire de Belgique, 1831-1865. 1965. (Cahiers-Bijdragen 37.) fr. 460 (abonnement fr. 390)
- J. DE BELDER & J. HANNES, Bibliographie de l'histoire de Belgique, 1865-1914. 1965. (Cahiers-Bijdragen 38.) fr. 460 (abonnement fr. 390)

ARCHIVES ECONOMIQUES — EKONOMISCHE ARCHIEVEN

- M. COLLE-MICHEL, Les archives de la S.A. Cockerill-Ougrée des origines à nos jours. 1959. (Cahiers-Bijdragen 9.) fr. 60 (abonnement fr. 50)
- M. COLLE-MICHEL, Les Archives de la s.a. Métallurgique d'Espérance-Longdoz des origines à nos jours. 1962. (Cahiers-Bijdragen 24.) fr. 110 (abonnement fr. 95)
- M. COLLE-MICHEL, Les archives de la Société des Mines et Fonderies de zinc de la Vieille-Montagne. 1967. (Cahiers-Bijdragen 46.) fr. 150 (abonnement fr. 130)
- H. COPPEJANS-DESMEDT, Bedrijfsarchieven op het stadsarchief van Gent. - Inventaris van de fondsen de Hemptinne en Voortman. 1971. (Bijdragen-Cahiers 67.)
fr. 115 (abonnement fr. 100)
- B. GILLE, Crise politique et crise financière en Belgique. Lettres adressées à la maison Rothschild à Paris par son représentant à Bruxelles (1838-1840). 1961. (Cahiers-Bijdragen 19.) fr. 670 (abonnement fr. 570)
- B. GILLE, Lettres adressées à la maison Rothschild de Paris par son représentant à Bruxelles (1843-1853). 1963. (Cahiers-Bijdragen 33.) fr. 630 (abonnement fr. 535)
- Ph. MOTTEQUIN, Réunions du comité des directeurs des travaux des charbonnages du Couchant de Mons, patronnés par la Société Générale, 1848-1876. Procès-verbaux. I. Textes. 1973. (Cahiers-Bijdragen 72.) fr. 1100 (abonnement fr. 935)
- Ph. MOTTEQUIN, Réunions du comité des directeurs des travaux des charbonnages du Couchant de Mons, patronnés par la Société Générale, 1848-1876. Procès-verbaux. II. Tableaux. 1973. (Cahiers-Bijdragen 73.) fr. 500 (abonnement fr. 425)

SOURCES SUR LES CLASSES SOCIALES — BRONNEN BETREFFENDE DE SOCIALE LAGEN

- S. VERVAECK, De samenstelling van de goeode stand te Mechelen op het einde van de XVIIIe eeuw en in het begin van de XIXe eeuw (1796-1813). Een methodologisch onderzoek. 1960. (Bijdragen-Cahiers 11.)
Uitverkocht
- S. VERVAECK, Enkele bronnen uit de Franse tijd. Hun belang voor de sociale geschiedenis. 1962. (Bijdragen-Cahiers 22.) fr. 170 (abonnement fr. 145)
- K. VANDEN ABEELE, De gedwongen lening van het jaar IV te Leuven. Bronnenmateriaal voor sociale geschiedenis onder Frans Bewind. 1963. (Bijdragen-Cahiers 31.)
fr. 140 (abonnement fr. 120)
- H. BALTHAZAR, J. DE BELDER, J. HANNES, J. VERHELST, Bronnen voor de sociale geschiedenis van de XIXe eeuw (1794-1914), 2e uitg. 1965. (Bijdragen-Cahiers 18.)
fr. 265 (abonnement fr. 225)

HISTOIRE DU MOUVEMENT OUVRIER — GESCHIEDENIS DER ARBEIDERSBEWEGING

- H. WOUTERS, Dokumenten betreffende de geschiedenis der arbeidersbeweging : 1831-1853. 1964. (Bijdragen-Cahiers 27.) 3 delen. fr. 1970 (abonnement fr. 1675)
- H. WOUTERS, Documenten betreffende de geschiedenis der arbeidersbeweging, 1853-1865. 1966. (Bijdragen-Cahiers 40.) fr. 540 (abonnement fr. 460)
- H. WOUTERS, Dokumenten betreffende de geschiedenis der arbeidersbeweging ten tijde van de 1e Internationale 1866-1880. 1971. (Bijdragen-Cahiers 60.) 3 delen. fr. 3400 (abonnement fr. 2900)

- L. LINOTTE, Les manifestations et les grèves dans la province de Liège de 1831 à 1914. 1964. (Cahiers-Bijdragen 34.) fr. 280 (abonnement fr. 240)
- L. LINOTTE, Les manifestations et les grèves à Liège de l'an IV à 1914. 1969. (Cahiers-Bijdragen 53.) fr. 260 (abonnement fr. 215)
- J. BAYER-LOTHE, Documents relatifs au mouvement ouvrier dans la province de Namur au XIXe siècle. 1ère partie, 1794-1848. 1967. (Cahiers-Bijdragen 45.) fr. 320 (abonnement fr. 270)
- J. BAYER-LOTHE, Documents relatifs au mouvement ouvrier dans la province de Namur au XIXe siècle. Deuxième partie, 1849-1886. 1969. (Cahiers-Bijdragen 57.) fr. 320 (abonnement fr. 270)
- C. OUKHOW, Documents relatifs à la Ière Internationale en Wallonie. 1967. (Cahiers-Bijdragen 47.) fr. 690 (abonnement fr. 590)
- F. MAHIEU-HOYOIS, L'évolution du mouvement socialiste borain (1885-1895). 1972. (Cahiers-Bijdragen 68.) fr. 315 (abonnement fr. 270)
- D.E. DEVREESE, Documents relatifs aux militants belges de la Première Internationale. 1865-1877. (Sous presse) (Cahiers-Bijdragen 79.)

STATISTIQUES — STATISTIEKEN

- N. CAULIER-MATHY, Statistiques de la province de Liège sous le régime hollandais, 1962. (Cahiers-Bijdragen 25.) fr. 240 (abonnement fr. 205)
- J. HANNES, De economische bedrijvigheid te Brussel, 1846-1847. Controle en aanvulling op de nijverheidstelling van 15-10-1847. 1975. (Bijdragen-Cahiers 81.)

ARCHIVES POLITIQUES — POLITIEKE ARCHIEVEN

- H. HAAG, Les archives personnelles des anciens ministres belges. 1963. (Cahiers-Bijdragen 29.) fr. 60 (abonnement fr. 50)
- M. DECHESNE, Le parti libéral à Liège, 1848-1899. 1974. (Cahiers-Bijdragen 76.) fr. 300 (abonnement fr. 255)

DIVERS — VARIA

- Neuf rapports sur les sources de l'histoire contemporaine de la Belgique. Negen verslagen betreffende de bronnen van de Belgische Hedendaagse geschiedenis. 1957. (Cahiers-Bijdragen 1.) fr. 85 (abonnement fr. 75)
- W. THEUNS, De organieke wet op het middelbaar onderwijs (1 juni 1850) en de conventie van Antwerpen. 1959. (Bijdragen-Cahiers 7.) fr. 80 (abonnement fr. 70)
- F. BALACE, La guerre de sécession et la Belgique. Documents d'archives américaines 1861-1865. 1969. (Cahiers-Bijdragen 56.) fr. 560 (abonnement fr. 480)

MÉMOIRES I.

- R. DEVLEESHOUWER, Les Belges et le danger de guerre (1910-1914). 1958. fr. 370 (abonnement fr. 315)

VERHANDELINGEN II.

- D. DE WEERDT, De Gentse textielbewerders en arbeidersbeweging tussen 1866 en 1881. Bijdrage tot de sociale geschiedenis van Gent. 1959. fr. 310 (abonnement fr. 265)

MÉMOIRES III.

- C. LEBAS, L'union des catholiques et des libéraux de 1839 à 1847. Etude sur les pouvoirs exécutif et législatif. 1960. fr. 420 (abonnement fr. 360)

VERHANDELINGEN IV.

- R. VAN EENOO, Een bijdrage tot de geschiedenis der arbeidersbeweging te Brugge (1864-1914). 1959. fr. 440 (abonnement fr. 375)

ÉDITIONS NAUWELAERTS
LOUVAIN

BEATRICE-NAUWELAERTS
PARIS

N.V. DRUKKERIJ ERASMUS LEDEBERG/GENT

D/1976/0081/05